

Cahier 2010-5

Kiezen tussen twee kwaden

Determinanten van blijf- en terugkeerintenties onder (bijna) uitgeprocedeerde
asielmigranten

A. Leerkes
M. Galloway
M. Kromhout

Bestelgegevens

Exemplaren van deze publicatie kunnen schriftelijk worden besteld bij

Bibliotheek WODC, kamer TN-3A03
Postbus 20301, 2500 EH Den Haag
Fax: (070) 370 45 07
E-mail: wodc@minjus.nl

Cahiers worden in beperkte mate gratis verspreid zolang de voorraad strekt.
Alle nadere informatie over WODC-publicaties is te vinden op Justweb en op www.wodc.nl

Voorwoord

Deze studie bestaat uit twee delen. In het eerste deel wordt nagegaan hoe verklaard kan worden waarom sommige uitgeprocedeerde asielmigranten besluiten tot zelfstandige terugkeer, terwijl anderen de voorkeur geven aan andere opties, met name aan illegaal verblijf. In dit deel worden diverse theoretische veronderstellingen getoetst die in eerdere studies in verband zijn gebracht met zelfstandige terugkeer. In het tweede deel wordt ingegaan op de resultaten en effecten van het zogeheten *Toekomst in Perspectief* project, een initiatief van drie regionale afdelingen van VluchtelingenWerk waarin (bijna) uitgeprocedeerden een serie gesprekken krijgen aangeboden over terugkeer en andere toekomstmogelijkheden.

Diverse personen en instellingen hebben een belangrijke bijdrage geleverd aan deze studie.

Onze dank gaat in de eerste plaats uit naar de 108 asielmigranten die aan het onderzoek hebben meegewerkt. Voorts danken we de regionale afdelingen van VluchtelingenWerk in Friesland, Noord-Brabant, Leiden en Groningen, evenals het Centraal Orgaan opvang Asielzoekers (COA) in de regio's Noord-Holland, Groningen en Utrecht & Zuid-Holland. Zij waren cruciaal bij de werving van de respondenten. Yvonne de Beer, Roeleke Seinstra en Ritske Zuidema danken we voor de assistentie bij het afnemen van de vragenlijsten. Roberto Aidala van het WODC hielp met de vormgeving van het rapport.

Dit onderzoek is begeleid door een commissie bestaande uit prof. dr. Godfried Engbersen (Erasmus Universiteit, vz.), prof. dr. Ernestine Gordijn (Rijksuniversiteit Groningen), mr. Annemarie Graft (Universiteit van Tilburg), drs. David Engelhard (VluchtelingenWerk Nederland) en René van Schijndel (Directie Migratiebeleid). Wij danken hen hartelijk voor hun tijd en deskundige commentaren.

Frans Leeuw
Directeur WODC

Inhoud

Samenvatting — 7

1 Het terugkeervraagstuk — 11

- 1.1 Aanleiding voor het onderzoek — 12
- 1.2 Relevantie en vraagstelling — 13
- 1.3 Doelstelling — 14
- 1.4 De onderzoeksmethode in kort bestek — 14
- 1.5 Opbouw van het rapport — 14

2 Theorievorming over zelfstandige terugkeer — 17

- 2.1 Veronderstelde determinanten van zelfstandige terugkeer — 17
 - 2.1.1 Migratietype — 17
 - 2.1.2 Sociale bindingen — 18
 - 2.1.3 Toekomstperspectief — 19
 - 2.1.4 Praktische voorwaarden voor terugkeer — 21
- 2.2 Een sociaal-psychologische benadering van terugkeerintenties — 22
 - 2.2.1 De theorie van gepland gedrag — 22
 - 2.2.2 Terugkeerintentie als 'preparedness to return' — 25

3 Methode van onderzoek en dataverzameling — 27

- 3.1 De asielprocedure in kort bestek — 27
- 3.2 De opzet van het onderzoek — 28
- 3.3 De uitvoering van het onderzoek — 28
- 3.4 Achtergrondkenmerken van de onderzoeksgroep — 31
- 3.5 Validiteit — 31
- 3.6 Representativiteit — 32

4 Statistische bewerkingen en eerste bevindingen — 35

- 4.1 Afhankelijke variabelen — 35
- 4.2 Onafhankelijke variabelen: determinanten van zelfstandige terugkeer — 38
- 4.3 Schatten van ontbrekende waarden — 41

5 Determinanten van zelfstandige terugkeer getoetst — 43

- 5.1 Attitude — 43
- 5.2 Sociale norm — 44
- 5.3 Gepercipieerde controle — 45
- 5.4 Intentie — 46
- 5.5 Intentie tot terugkeer en de theorie van gepland gedrag — 50
- 5.6 Strategische beantwoording? — 53
- 5.7 De relatie tussen beleefde veiligheid en meer objectieve veiligheidsindicatoren — 56
- 5.8 Samenvatting — 59

6 Doelstellingen en resultaten van het TIP-project — 61

- 6.1 De filosofie van het TIP-project — 61
- 6.2 Methode en veldwerk — 62
- 6.3 Resultaten — 64
- 6.4 Tot besluit — 70

7 Conclusie en discussie — 71

- 7.1 Gepercipieerde levenskansen in het land van herkomst — 72
- 7.2 Gepercipieerde levenskansen als illegale migrant in Nederland — 74
- 7.3 Gezondheid — 75
- 7.4 Indirecte invloed op remigratiebeslissingen via NGO's? — 76
- 7.5 Onderzoeksaanbevelingen — 76

Summary — 79

Literatuur — 85

Bijlagen

- 1 Vragenlijst — 89
- 2 Wervingsbrief (Engelse versie) — 103
- 3 Aanvullende tabellen — 105
- 4 Verantwoording schatting ontbrekende waarden — 111

Samenvatting

Achtergrond

Uitgeprocedeerde asielmigranten – daaronder zijn zowel asielzoekers van wie de asielaanvraag is afgewezen als voormalige asielvergunninghouders met een tijdelijke verblijfsvergunning die is geëindigd – moeten Nederland in beginsel binnen 28 dagen te verlaten. Wie niet zelfstandig vertrekt, riskeert uitzetting. Uit eerder onderzoek komt naar voren dat zelfstandige terugkeer vaak problematisch is; in de praktijk blijft een aanzienlijke minderheid van de uitgeprocedeerde asielmigranten in Nederland als illegale migrant.

Er is nationaal en internationaal een beginnende theorievorming over de vraag waarom een deel van de uitgeprocedeerde asielmigranten terugkeert naar het land van herkomst, terwijl anderen illegaal in het land van de asielaanvraag proberen te blijven. De betreffende literatuur is echter gebaseerd op kwalitatieve interviews onder een beperkt aantal respondenten. Daarnaast is er een wat uitgebreidere wetenschappelijke literatuur over terugkeer bij arbeidsmigranten. In de literatuur blijft echter onduidelijk in hoeverre de bevindingen ook gelden voor de (bijna) uitgeprocedeerden asielmigranten.

In dit onderzoek zijn de veronderstelde determinanten van zelfstandige terugkeer bij (bijna) uitgeprocedeerde asielmigranten voor het eerst kwantitatief getoetst. De doelstelling van het onderzoek was om meer inzicht te geven in het relatieve gewicht van een bepaalde verklarende factor ten opzichte van andere factoren die zijn geopperd. Er is in het onderzoek gekeken naar de intentie tot zelfstandige terugkeer, illegaal verblijf in Nederland en – in mindere mate – doormigreren naar een derde land. Feitelijk terugkeergedrag is niet onderzocht.

De directe aanleiding voor het onderzoek was een WODC-evaluatie van het Europees Vluchtelingenfonds (EFV II) op verzoek van het programmasecretariaat Europese Fondsen, dat is ondergebracht bij het Ministerie van Justitie. De Europese Commissie heeft via dit fonds diverse projecten gesubsidieerd op het gebied van de opvang, integratie en terugkeer van asielmigranten, onder meer het zogeheten *Toekomst in Perspectief* project. Dat is een project van drie regionale afdelingen van VluchtelingenWerk waarin (bijna) uitgeprocedeerde asielmigranten op vrijwillige basis een serie gesprekken krijgen aangeboden over hun toekomstmogelijkheden, waaronder terugkeer. In het kader van de EVF evaluatie is het betreffende project als gevalstudie meer uitgebreid geëvalueerd. Deze studie bestond dus uit twee delen: een deel waarin de determinanten van zelfstandige terugkeer worden beschreven en getoetst en een deel waarin het voornoemde terugkeerproject van VluchtelingenWerk wordt geëvalueerd.

Onderzoeksvragen en methode

De onderzoeksvragen luiden:

- Hoe kunnen we verklaren waarom sommige uitgeprocedeerde asielmigranten onder druk van de overheid in het land van de asielaanvraag besluiten tot zelfstandige terugkeer, terwijl anderen de voorkeur geven aan andere opties, met name aan illegaal verblijf?

- Wat waren de resultaten en effecten van het *Toekomst in Perspectief* project en – in het verlengde daarvan – in hoeverre kan de overheid indirect invloed uitoefenen op migratiebeslissingen via het verlenen van projectsubsidies aan niet-gouvernementele organisaties zoals VluchtelingenWerk?

Deze onderzoeksvragen zijn beantwoord door middel van analyses van gegevens die zijn verzameld onder 108 (bijna) uitgeprocedeerde asielmigranten. Zij hebben een vragenlijst ingevuld, die merendeels bestond uit gesloten vragen. De vragenlijsten, die waren vertaald in de voornaamste 'asieltalen', zijn face-to-face afgenomen, zo nodig met behulp van een telefonische tolk. Van de 108 respondenten hadden 84 personen nooit een asielvergunning gehad. Zij zijn geworven op diverse terugkeercentra verspreid over Nederland. De overige respondenten (24) hadden een tijdelijke asielvergunning (in zes gevallen: gehad) en woonden zelfstandig. De respondenten op de terugkeercentra zijn merendeels geworven met hulp van het Centraal Orgaan Asielzoekers, terwijl de overige respondenten werden aangedragen door diverse regionale afdelingen van VluchtelingenWerk. Onder de 108 respondenten waren 25 personen die hebben deelgenomen aan *Toekomst in Perspectief*. Een deel van de laatstgenoemde respondenten is tijdens de onderzoeksperiode met de gesprekscyclus gestart. Onder hen is de enquête twee maal afgenomen, zowel voorals na de gesprekkencyclus.

Resultaten ten aanzien van de determinanten van zelfstandige terugkeer

Circa 80% van de 108 respondenten blijkt zeer negatief tegenover terugkeer te staan. Zij geven aan niet van plan te zijn om zelfstandig terug te keren. Een minderheid van ongeveer 20% sluit zelfstandige terugkeer niet categorisch uit, terwijl een enkeling echt van plan is om binnen twaalf maanden te remigreren. Er zijn in dit opzicht geen verschillen gevonden tussen respondenten die nooit een asielvergunning hebben gehad en naar verwachting in de eindfase van de procedure waren aangekomen en respondenten die wel een tijdelijke asielvergunning hebben (gehad).

Tegelijkertijd blijkt dat de meeste respondenten evenmin enthousiast zijn over het, in hun optiek, minst slechte en meest haalbare alternatief: in Nederland blijven zonder toestemming van de overheid. Zij maken zich zorgen over de gezondheidszorg voor illegalen en de mogelijkheden die zij als illegale migrant zouden hebben om inkomen en huisvesting te verwerven. Omdat legaal doormigreren voor de meeste respondenten geen optie is (wat als het gaat om EU landen ook feitelijk zo is, gegeven de Overeenkomst van Dublin), lijken veel uitgeprocedeerde asielmigranten het gevoel te hebben dat zij een keuze moeten maken tussen twee kwaden: verplicht terugkeren naar het land van herkomst of onrechtmatig in Nederland blijven. De aangetroffen verschillen tussen de respondenten in de mate waarin zij van plan zijn om zelfstandig terug te keren blijken inderdaad goed verklaard te kunnen worden op basis van de factoren die in de literatuur zijn genoemd. Die factoren blijken vooral gezocht te moeten worden in drie sferen: (1) (het beeld dat asielmigranten hebben van) de levenskansen in het land van herkomst, vooral op het gebied van de maatschappelijke veiligheid, (2) (het beeld dat asielmigranten hebben van) de levenskansen als illegale vreemdeling in Nederland en het risico op uitzetting dat verbonden is met een illegale verblijfsstatus, (3) (het beeld dat asielmigranten hebben van) de eigen gezondheid. Sommige veronderstelde determinanten van terugkeer, zoals het migratiemotief en de gepercipieerde mogelijkheden tot circulaire migratie, vonden geen of slechts beperkte empirische ondersteuning.

De meeste respondenten blijken zich ernstige zorgen maken over de veiligheid in het land van herkomst. Dit gegeven lijkt de belangrijkste verklaring te vormen voor de beperkte mate van terugkeerintentie. Eigenlijk zijn alleen personen die relatief optimistisch zijn over de veiligheid in het land van herkomst enthousiast over terugkeer. Een gerelateerde bevinding is dat het verschil in veiligheid tussen Nederland en de herkomstlanden van veel groter belang lijkt te zijn om in Nederland te blijven dan verschillen in de economische situatie. Die bevinding bevestigt de teneur van het beschikbare kwalitatieve onderzoek.

De mogelijkheid dat sommige respondenten de vragenlijst strategisch hebben ingevuld, waarbij zij zich, hopen op een verblijfsvergunning, zo veel mogelijk hebben gepresenteerd als politiek vluchteling, kan niet volledig worden uitgesloten. De analyses hebben echter geen aanwijzingen opgeleverd voor de gedachte dat de gerapporteerde onveiligheid sterk verschilt van de in werkelijkheid beleefde veiligheid. Ook zijn er geen redenen gevonden om aan te nemen dat de zorgen over de veiligheid in het land van herkomst verstoken zijn van elke objectieve grondslag. De respondenten geven in elk geval aan uit landen te komen die op basis van diverse door het WODC geraadpleegde criteria – daarbij is gebruik gemaakt van informatie van verschillende non-gouvernementele organisaties, zoals het Amerikaanse Freedom House en de Wereldgezondheidsorganisatie – als relatief onveilige landen moeten worden aangemerkt.

Het belangrijkste 'tegenwicht' tegen de geneigdheid van de meeste respondenten om in Nederland te blijven is het slechte verblijfsperspectief in Nederland als illegale migrant. Uit het onderzoek blijkt dat de kans op zelfstandige terugkeer toeneemt naarmate respondenten somberder zijn over hun levenskansen in de illegaliteit (gezondheidszorg, inkomen, huisvesting, veiligheid en dergelijke) en naarmate de dreiging van detentie en uitzetting toeneemt. Het slechte perspectief als illegale migrant lijkt niet te leiden tot enthousiasme over terugkeer. Bijna uitgedeede asielaanvragers lijken er veeleer door te worden bewogen om zelfstandige terugkeer niet langer categorisch uit te sluiten. Een deel van hen gaat terugkeer overwegen omdat het 'moet' en misschien niet onverstandig is, gegeven de risico's die verbonden zijn met illegaal verblijf, maar niet omdat men het zelf wenst.

Het onderzoek laat zien dat een deel van de lage mate van terugkeerintentie toegeschreven lijkt te moeten worden aan gezondheidsproblemen. De indruk bestaat dat het merendeels gaat om psychische klachten.

De studie laat zien dat er een sterk positief verband is tussen gezondheid en terugkeerintentie. Gezondheid lijkt op verschillende manieren bij te dragen aan zelfstandige terugkeer. Het gaat gepaard met een positiever oordeel over terugkeer en de maatschappelijke omstandigheden in het land van herkomst. Daarnaast lijkt het bij te dragen aan het (zelf)vertrouwen dat men terugkeer tot een succes kan maken. Verder zijn er aanwijzingen dat (psychisch) gezonde respondenten in vergelijking met respondenten met gezondheidsklachten in sterkere mate ontvankelijk zijn voor drang vanuit de overheid tot zelfstandige terugkeer wanneer zij bijna zijn uitgedeed.

De analyses suggereren echter dat het verband tussen gezondheid en terugkeerintentie niet louter en alleen kan worden toegeschreven aan strategische beantwoording, waarbij de respondenten op grote schaal een slechte gezondheid zouden hebben voorgewend in de hoop zo het legale verblijf in Nederland op medische gronden te kunnen verlengen. Er moet niettemin rekening worden gehouden met de mogelijkheid dat het effect van gezondheid op terugkeerintentie in deze (cross-sectionele) studie is overschat, aangezien terugkeerintentie ook een effect kan hebben op gezondheid. Anders gezegd: het is mogelijk dat asielmigranten die Neder-

land niet willen verlaten, maar dit wel moeten, bepaalde gezondheidsklachten ontwikkelen.

Effecten en resultaten van het project *Toekomst in Perspectief*

De deelnemers aan *Toekomst in Perspectief* blijken zeer negatief te zijn over terugkeer en vinden illegaal verblijf een betere optie. Zij verschillen in dat opzicht niet van de respondenten die niet aan het project hebben deelgenomen. De intenties van de deelnemers aan het project blijken in de tijd vrij constant te zijn, zeker de intentie tot terugkeer. Eventuele veranderingen in de intentie tot terugkeer, illegaal verblijf of doormigreren, lijken meer het gevolg te zijn van een wijziging in de persoonlijke situatie, zoals het krijgen van een kind of een nieuwe of een verbroken relatie, dan van deelname aan het project.

Hoewel het doorlopen van de gesprekscyclus weinig tot geen invloed lijkt te hebben op de intentie tot terugkeer, illegaal verblijf of doormigreren, geven vijf deelnemers aan dat de gesprekken hen in staat hebben gesteld om een betere beslissing te nemen over de toekomst. Daarnaast wordt VluchtelingenWerk als organisatie gewaardeerd. Er lijkt echter vooral waardering te zijn voor de ondersteuning die deze organisatie biedt bij de asielprocedure en het verblijf in Nederland, en minder voor de toekomstgesprekken. Al met al geeft de casus *Toekomst in Perspectief* geen steun aan de veronderstelling dat overheden zelfstandige terugkeer kunnen bevorderen door het subsidiëren van niet-gouvernementele organisaties.

Discussie

De bevindingen roepen drie vragen op. Ten eerste de vraag hoe verklaard kan worden dat er zo een sterke discrepantie is tussen de gerapporteerde veiligheid in de landen van herkomst en de inschatting van de Nederlandse overheid daaromtrent. Er zijn enerzijds aanwijzingen gevonden dat het beeld dat respondenten hebben van de veiligheidssituatie in het land van herkomst niet altijd actueel is. Anderzijds kan het zijn dat de Nederlandse overheid onvoldoende recht doet aan een deel van de asielverzoeken, of in elk geval niet de mate van bescherming biedt die asielzoekers in Nederland hopen te vinden. Sommige respondenten leken duidelijk te zijn gemigreerd met een migratiemotief dat geen recht geeft op een asielvergunning. Bij een ander deel van de asielverzoeken is categorisering echter minder eenvoudig (zie ook Spijkerboer & Vermeulen, 2005). Dit laatste lijkt kenmerkend te zijn voor de meeste respondenten in de onderzoeksgroep.

De tweede vraag is in hoeverre er via een verder restrictief illegalenbeleid nog veel winst te behalen valt als het gaat om terugkeer. Sinds het begin van de jaren 1990 zijn er tal van maatregelen genomen om illegaal verblijf in Nederland onaantrekkelijk te maken. Dergelijke maatregelen lijken een zeker effect te hebben op terugkeer, maar tegelijkertijd kan worden geconstateerd dat de meeste respondenten illegaliteit nog altijd de beste optie vinden.

De onderzoeksresultaten impliceren dat terugkeer is gediend bij het op peil houden en verbeteren van de (psychische) gezondheid van asielmigranten. Dit roept de vraag op in hoeverre de overheid op gronden van migratieregulering mag en wil investeren in de gezondheid van asielmigranten.

1 Het terugkeervraagstuk

Vooraf na het einde van de Koude Oorlog is de asielmigratie richting West-Europa sterk gegroeid. In de periode 1998-2002 werd in de EU jaarlijks gemiddeld circa 400.000 keer asiel aangevraagd, waarvan gemiddeld ruim 40.000 keer in Nederland. In 2008 waren er 238.000 (eerste) asielaanvragen in de EU, waarvan ruim 13.000 in Nederland.¹ Daarmee ligt de asielmigratie in Nederland weer ongeveer op het niveau van het einde van de jaren 1980 (Kromhout, Wijkhuijs & Wubs, 2009).²

Nederland wijst de meerderheid van de asielaanvragen af (De Boom, Engbersen & Leerkes, 2006).³ Van uitgeprocedeerde asielzoekers wordt enerzijds vaak verondersteld dat zij vooral economische en niet zozeer politieke motieven hebben (Van Os van den Abeelen, 2007). Anderzijds wordt door diverse wetenschappers en juristen de zorg geuit dat niet alle bonafide asielzoekers er in slagen om in Nederland en andere Westerse landen een asielverzoek gehonoreerd te krijgen (Lucassen & Peninx, 1997; Schuster, 2000; Kromhout, Olde Monnikhof, Kulu-Glasgow, Munk & Beenackers, 2006). Asielmigranten die een asielvergunning krijgen, krijgen in eerste instantie een vergunning voor bepaalde tijd. Ook zij kunnen als uitgeprocedeerde worden aangemerkt, bijvoorbeeld als zij hun verblijfsvergunning verliezen omdat de Nederlandse overheid de betreffende landen van herkomst weer voldoende veilig acht.

De selectieve toelating van asielzoekers roept de vraag op wat er moet gebeuren met de groep die geen recht op verblijf (meer) heeft. Uitgeprocedeerde asielmigranten⁴ – daaronder verstaan we zowel afgewezen asielzoekers als voormalige asielvergunninghouders die geen geldige verblijfsvergunning meer hebben – moeten Nederland in principe verlaten binnen vier weken nadat zij zijn uitgeprocedeed.⁵ Een deel van hen zal doormigreren naar een derde land. De mogelijkheden om dat op een legale wijze te doen zijn echter beperkt, mede vanwege de Overeenkomst van Dublin.⁶ Daarom staan de meeste uitgeprocedeerden in de praktijk voor de

¹ Bron: Statline 'asielverzoeken internationaal' (statline.cbs.nl, bezocht juni 2009). De genoemde cijfers voor de EU zijn inclusief asielaanvragen in nieuwe lidstaten (EU 27). Het cijfer van 40.000 voor Nederland betreft zowel eerste als vervolgaanvragen. In de CBS-cijfers wordt dit onderscheid pas sinds 2007 gemaakt. De meeste andere EU landen registreren alleen eerste asielverzoeken.

² Zie ook Statline 'Asielverzoeken; vanaf 1980, naar nationaliteit', geraadpleegd december 2009.

³ De Boom, Engbersen en Leerkes (2006) schatten voor de periode 1995-2004 dat 50 tot 70% van de asielzoekers er niet in slaagde om een asielverzoek gehonoreerd te krijgen door de Nederlandse overheid.

⁴ In dit rapport wordt de term asielmigrant gebruikt als overkoepelend begrip voor (ex)-asielzoekers en (ex)-asielvergunninghouders. De eerste categorie bestaat uit asielmigranten van wie het asielverzoek nog in beoordeling is of is afgewezen. De tweede categorie heeft betrekking op asielmigranten die een – al dan niet tijdelijk – asielvergunning hebben gekregen.

⁵ Het komt ook voor dat een asielzoeker nog in hoger beroep is, maar dat hij de uitkomst daarvan niet in Nederland mag afwachten.

⁶ EU-lidstaten wisselen gegevens uit over asielzoekers. Asielmigranten hebben daardoor niet alleen de jure maar ook de facto geen mogelijkheid meer om in een ander EU-land asiel aan te vragen. Zij zullen worden teruggestuurd naar het (EU-)land van eerste aanvraag indien zij dit toch doen. Illegale migranten met een asielachtergrond kunnen uiteraard wel proberen om een illegaal bestaan op te bouwen in een ander EU-land. Wel riskeren

keuze tussen terugkeren naar het land van herkomst of illegaal verblijf in Nederland. Wie de laatste optie verkiest, loopt het risico te worden uitgezet. De precieze verdeling van het aantal uitgeprocedeerden over de verschillende blijven vertrek mogelijkheden is onbekend. Het CBS rapporteert dat de afgelopen jaren jaarlijks tussen de 10.000 en 20.000 asielzoekers uit Nederland zijn 'vertrokken'.⁷ Voor het leeuwendeel van die gevallen – van jaar tot jaar variërend van ongeveer twee derde tot drie kwart – is echter alleen bekend dat de politie de uitgeprocedeerde niet meer heeft aangetroffen op het laatst bekende adres (zie ook INDIAC, 2007; Wijkhuijs, Kromhout, Wubs & Jennissen, 2009). Een deel van hen vertrekt vermoedelijk op eigen gelegenheid zonder dat dit wordt geregistreerd, terwijl een omvangrijke minderheid illegaal in Nederland blijft wonen (De Boom, Engbersen & Leerkes, 2006).⁸ De overheid kan van een beperkt deel van de uitgeprocedeerden het vertrek uit Nederland aantonen: van alle asielmigranten die in 2001 voor het eerst asiel hadden aangevraagd en geen vergunning hebben kregen, of deze weer hadden verloren, was medio 2007 20% aantoonbaar uit Nederland vertrokken (INDIAC, 2007). Ongeveer vier vijfde van dat aantoonbare vertrek betreft uitzetting; een vijfde betreft vertrek op eigen gelegenheid, meest met hulp van de Internationale Organisatie voor Migratie (IOM).⁹ Dit rapport gaat over terugkeer op eigen gelegenheid naar het land van herkomst, ongeacht de vraag of het gaat om geregistreeerde of ongeregistreeerde remigratie. Bij gebrek aan een beter begrip duiden we die vorm van remigratie aan met de courante beleidsterm 'zelfstandige terugkeer', hoewel er op de geëigendheid van het predikaat 'zelfstandig' het nodige valt af te dingen.¹⁰ Soms gebruiken we de term 'verplichte zelfstandige terugkeer' om te benadrukken dat het gaat om terugkeer die maar beperkt het resultaat is van een vrijwillige keuze van de betrokkenen. Om die reden zien we af van de term 'vrijwillige terugkeer', die vooral internationaal in dit verband opgang doet.

1.1 Aanleiding voor het onderzoek

Er zijn in Nederland diverse projecten die zelfstandige terugkeer proberen te realiseren (voor een overzicht zie EMN, 2009). De directe aanleiding voor dit onderzoek was een WODC-evaluatie van het Europees Vluchtelingenfonds (EFV II) op verzoek van het programmasecretariaat Europese Fondsen, dat is ondergebracht bij het Ministerie van Justitie. De Europese Commissie heeft via dit fonds diverse projecten gesubsidieerd op het gebied van de opvang, integratie en terugkeer van asielmigranten, waaronder het zogeheten *Toekomst in Perspectief* project (hierna: TIP-project). Het TIP-project is een project van drie regionale afdelingen van Vluchte-

ze te worden overgedragen aan de Nederlandse autoriteiten als ze elders in de EU worden aangehouden vanwege illegaal verblijf.

⁷ Bron: Statline 'asielverzoeken; kerncijfers', geraadpleegd juli 2009.

⁸ De Boom, Engbersen en Leerkes (2006) schatten op basis van politiecijfers dat tussen de 13%-24% van de asielzoekers die in tien jaar tijd waren afgewezen in 2004 illegaal in Nederland woonden.

⁹ IOM assisteert ook andere groepen migranten bij terugkeer, waaronder illegale migranten zonder asielachtergrond.

¹⁰ Vooral de kwalificatie 'zelfstandig' is problematisch. In de praktijk wordt deze vorm van terugkeer namelijk ondersteund door de Internationale Organisatie voor Migratie (IOM), zowel financieel als in de vorm van ondersteuning bij het verkrijgen van reisdocumenten.

lingenWerk waarin bijna uitgeprocedeerde asielmigranten op vrijwillige basis een serie gesprekken krijgen aangeboden over hun toekomstmogelijkheden. Het project beoogt terugkeer te bevorderen door het activeren van bijna uitgeprocedeerden. Daarnaast probeert het hen in staat te stellen tot een betere beslissing over hun toekomst. In het kader van de EVF-evaluatie is het TIP-project als gevalsstudie meer uitgebreid geëvalueerd.

Dit rapport gaat echter niet alleen, en zelfs niet in de eerste plaats, over het TIP-project. Het WODC heeft de EVF-evaluatie namelijk aangegrepen om onderzoek te doen naar de determinanten van zelfstandige terugkeer. Zelfstandige terugkeer is in het onderzoek naar de regulering van internationale migratie een onderbelicht thema. Vooral kwantitatief onderzoek is in dit onderzoeksveld schaars.

1.2 Relevantie en vraagstelling

Er zijn zowel maatschappelijke als wetenschappelijke redenen om onderzoek te doen naar zelfstandige terugkeer. Beleidsmakers en politici hebben vanzelfsprekend veel interesse voor dit thema: hoe meer uitgeprocedeerde asielmigranten zelfstandig terugkeren hoe minder mensen er illegaal in Nederland wonen. Daarnaast stellen zij soms dat het maatschappelijke draagvlak voor de opname van vluchtelingen is gebaat bij de terugkeer van uitgeprocedeerden.¹¹ Een andere reden om aandacht te hebben voor zelfstandige terugkeer is van financiële aard: zelfstandige terugkeer is aanmerkelijk goedkoper dan uitzetting.¹²

Toch heeft niet alleen de overheid baat bij zelfstandige terugkeer. Ook uitgeprocedeerde asielmigranten hebben er een zeker belang bij. Zij zullen zelfstandige terugkeer misschien niet verkiezen boven voortgezet legaal of illegaal verblijf in Nederland, maar zullen zelfstandige terugkeer wel prefereren boven uitzetting. Zelfstandige terugkeer biedt meer dan uitzetting mogelijkheden voor 'waardige' terugkeer en succesvolle reïntegratie in het land van herkomst.¹³

Er is over zelfstandige terugkeer van uitgeprocedeerden en andere illegale migranten een beginnende wetenschappelijke literatuur. Een belangrijk thema daarin, dat ook in dit onderzoek centraal staat, is de vraag wat de voorwaarden zijn voor remigratie bij asielmigranten die geen asielvergunning (meer) hebben en in hoeverre overheden daarop invloed kunnen uitoefenen. Dit brengt ons tot de eerste centrale onderzoeksvraag: *hoe kunnen we verklaren waarom sommige uitgeprocedeerde asielmigranten onder druk van de overheid in het land van de asielaanvraag besluiten tot zelfstandige terugkeer, terwijl anderen de voorkeur geven aan andere opties, met name aan illegaal verblijf?*

De bestaande wetenschappelijke literatuur is overwegend gebaseerd op kwalitatief onderzoek. Die studies hebben belangrijke inzichten opgeleverd, maar hebben als

¹¹ De Staatssecretaris van Justitie maakte dit punt tijdens de conferentie 'Terugkeerinitiatieven, voorbeelden uit de praktijk', 25 juni 2008.

¹² Dit komt mede doordat uitzettingen in veel gevallen moeilijk zijn te realiseren, doordat illegale vreemdelingen hun identiteit geheim houden en/of doordat landen van herkomst niet meewerken aan de uitzetting (Van Kalmt-hout et al., 2004).

¹³ Zelfstandige terugkeerders komen in aanmerking voor zogeheten 'herintegratieondersteuning'. Zij kunnen onder andere een zogeheten 'ondersteuningsbijdrage' krijgen. Daarnaast komen terugkeerders met een asielachtergrond soms in aanmerking voor speciale terugkeerprojecten, waarbij zij bijvoorbeeld worden geholpen om een bedrijfje op te zetten in het land van herkomst.

nadeel dat onduidelijk blijft wat het relatieve belang is van een mogelijke verklarende factor van zelfstandige terugkeer (bijvoorbeeld: de maatschappelijke omstandigheden in het land van herkomst) in vergelijking met een andere verklarende factor (bijvoorbeeld de gezondheid van de migrant). Daardoor blijft onduidelijk wat nu eigenlijk de belangrijkste determinanten van blijf- en terugkeerintenties zijn. Daarnaast is er een uitgebreidere wetenschappelijke literatuur over remigratie bij *arbeidsmigranten*, die voor een groter deel op kwalitatief én kwantitatief onderzoek berust. Onduidelijk is echter of die bevindingen ook gelden voor asielmigranten. Bij arbeidsmigranten is remigratie bijvoorbeeld in hogere mate vrijwillig dan bij uitgeprocedeerde asielmigranten. Het komt bijvoorbeeld voor dat langdurig verblijvende arbeidsmigranten besluiten om hun laatste levensfase door te brengen in hun geboorteland. De toegevoegde waarde van dit WODC-onderzoek is dat het inzicht geeft in het *relatieve gewicht* van de geopperde determinanten van blijf- en terugkeerintenties bij *(bijna) uitgeprocedeerde asielmigranten*.

Dit rapport gaat ook, zoals gezegd is, over de resultaten van het TIP-project. Daarmee komen we op de tweede onderzoeksvraag: *Wat waren de resultaten en effecten van het TIP-project en – in het verlengde daarvan – in hoeverre kan de overheid indirect invloed uitoefenen op remigratiebeslissingen via het verlenen van project-subsidies aan niet-gouvernementele organisaties zoals VluchtelingenWerk?*

1.3 Doelstelling

Met deze studie willen we primair bijdragen aan een *kwantitatieve toetsing* van de veronderstelde determinanten van blijf- en terugkeerintenties onder (bijna) uitgeprocedeerde asielmigranten. Het onderzoek wil de kennis over het verschijnsel vergroten, maar heeft, meer indirect, ook een beleidsdoelstelling. Gelezen door een beleidsbril geeft het meer informatie over de vraag in hoeverre de voorwaarden voor zelfstandige terugkeer direct of indirect door het beleid kunnen worden beïnvloed. Op dit laatste thema komen we terug in het concluderende hoofdstuk.

1.4 De onderzoeksmethode in kort bestek

Dit rapport is gebaseerd op gestructureerde interviews met 108 asielmigranten die naar verwachting bijna waren uitgeprocedeed en merendeels in de laatste fase van het legale verblijf in Nederland terecht waren gekomen. De interviews gingen over hun blijf- en vertrek*intenties* in de twaalf maanden vanaf het interview; feitelijk terugkeergedrag is niet onderzocht omdat dit in de beschikbare onderzoeksperiode meestal nog niet had plaatsgevonden. (Terugkeergedrag laat zich bovendien niet zo gemakkelijk goed onderzoeken, zeker niet vanuit Nederland.) De onderzoeksgroep bestond vooral uit asielzoekers die nog maar een kleine kans hadden dat hun asielverzoek zou worden gehonoreerd; zij hadden allemaal tenminste een negatieve beschikking gekregen van de IND. Daarnaast zijn er asielmigranten geïnterviewd die tijdens de onderzoeksperiode een tijdelijke verblijfsvergunning hadden (in zes gevallen: hadden gehad).

1.5 Opbouw van het rapport

Hoofdstuk 2 gaat in op het theoretisch kader van dit onderzoek. Hoofdstuk 3 beschrijft de gehanteerde methode en het verloop van de dataverzameling. Hoofdstuk 4 geeft een eerste aanduiding van de onderzoeksresultaten en legt enkele statisti-

sche stappen uit die vooraf zijn gegaan aan de uiteindelijke toetsing van de determinanten van zelfstandige terugkeer. In hoofdstuk 5 staat deze toetsing centraal. Hoofdstuk 6 gaat nader in op de doelstelling en de resultaten van het TIP-project en is zelfstandig leesbaar in combinatie met hoofdstuk 1 en 3. Hoofdstuk 7 vat de belangrijkste bevindingen samen. Zoals gezegd is gaan we op die plaats tevens in op de vraag op welke manieren de Nederlandse overheid invloed lijkt te kunnen uitoefenen op zelfstandige terugkeer, gegeven de resultaten van dit onderzoek.

2 Theorievorming over zelfstandige terugkeer

In dit hoofdstuk wordt een kort overzicht gegeven van factoren die in de literatuur in verband zijn gebracht met remigratie en met zelfstandige terugkeer van asielmigranten in het bijzonder. Die factoren worden afzonderlijk besproken, al hangen ze soms met elkaar samen.

2.1 Veronderstelde determinanten van zelfstandige terugkeer

2.1.1 Migratietype

Tijdelijke versus permanente emigratie

De intentie waarmee mensen migreren, beïnvloedt de kans op remigratie. Zo vinden Constant en Massey (2002: 25) dat arbeidsmigranten die korter dan drie jaar in het buitenland denken te gaan wonen vaker en eerder remigreren dan arbeidsmigranten die uitgaan van een langer of permanent verblijf. Yang (2006) spreekt in dat verband ook wel van 'target earning': de migrant keert terug als het migratieproject is voltooid en het beoogde bedrag is verdiend (zie ook Piore, 1979). Het idee dat een economische migratiedoelstelling op een gegeven moment is behaald, keert tevens terug in het onderzoek naar illegale (arbeids)migranten (Rodenburg, Weltevrede & Engbersen, 2005; Van Wijk, 2008). Van Wijk (2008) spreekt in dat verband van een 'mission accomplished'.

Bij asielmigranten is de voltooiing van het migratieplan in beginsel niet primair economisch. Zo laat Morrison (2000) voor Engeland zien dat een verbeterde maatschappelijke situatie in het land van herkomst bij asielmigranten hoog scoort bij de gerapporteerde motieven voor zelfstandige terugkeer (zie ook hierna bij 'levens-kansen herkomst'). Het is echter aannemelijk dat mensen die mede voor werk of studie migreren veelal tijdelijk denken te migreren – en dus een grotere kans op een 'mission accomplished' hebben –, terwijl migranten met vooral asielmotieven het land van herkomst relatief vaak zullen verlaten in de veronderstelling dat ze voor onbepaalde tijd emigreren en elders een nieuw bestaan gaan opbouwen.

Mogelijkheden tot circulaire migratie

In de migratieliteratuur wordt verondersteld dat terugkeer waarschijnlijker is naarmate de mogelijkheden tot circulaire migratie toenemen. Migranten zouden makkelijker besluiten om terug te keren naar hun land van herkomst wanneer zij weten dat de mogelijkheid behouden blijft om eventueel opnieuw te migreren naar het land van bestemming (Cornelius, 2005; Leerkes & Bernasco, 2007; Van Wijk, 2008).¹⁴

¹⁴ Weten of denken dat je opnieuw kunt migreren als het leven in het herkomstland tegenvalt, vermindert misschien ook de kans op wat psychologen 'geanticiperde spijt' noemen: iets niet doen om je bang bent dat je er spijt van zult krijgen als je het wel doet.

2.1.2 Sociale bindingen

Migratieschulden en remittances

Het is voor asielmigranten vaak kostbaar om naar Nederland te komen. Dit komt uiteraard deels doordat het vaak gaat om langeafstandsmigratie; reiskosten nemen in principe toe met de geografisch te overbruggen afstand. Daarnaast moeten asielmigranten in veel gevallen gebruikmaken van een mensensmokkelaar om naar Europa te kunnen reizen. Migranten lenen dan ook regelmatig grote bedragen om het migratieproject te financieren (Van Liempt, 2007).

Van Wijk (2008) rapporteert dat illegale migranten een onafgeloste migratieschuld ervaren als een belemmering voor terugkeer. Daarnaast kan er volgens hem sprake zijn van een 'sociale schuld' (zie ook Soudijn, 2006). Sociale schuld ontstaat wanneer achterblijvers van de migrant verwachten dat hij/zij de familie financieel steunt omdat hij/zij nu in het welvarende Europa woont.

Het is onduidelijk in hoeverre Van Wijk's bevindingen ook gelden voor bijna uitgeprocedeerde asielmigranten. Zijn onderzoek gaat namelijk over illegale migranten als geheel. Daaronder zijn niet alleen uitgeprocedeerde asielmigranten, maar bijvoorbeeld ook arbeidsmigranten die een meer economisch migratieproject hebben. Daarnaast is het maar de vraag of de sociale verwachting tot 'remitting' – het sturen van geld of goederen aan familie in het herkomstland – werkelijk een negatief effect heeft op terugkeer. In hun onderzoek naar remigratie van arbeidsmigranten in Duitsland vinden Constant en Massey (2002: 20) in een multipole regressieanalyse in elk geval juist een *positief* effect van 'remitting' op remigratie. Er is ook een gezichtspunt mogelijk waarbij remitting in de eerste plaats de uitdrukking vormt van de binding met het land van herkomst: ook in financiële zin wordt de band met het herkomstland aangehouden of aangetrokken omdat de migrant in de toekomst wil gaan terugkeren en zijn oude sociale netwerk te vriend wil houden.

Overige aspecten van de binding met het land van herkomst

Naast remitting zijn diverse andere aspecten van de binding met het herkomstland gerelateerd aan terugkeer. Zo blijkt de mate van scholing in het land van herkomst de kans op terugkeer te vergroten (Constant & Massey, 2002: 30; Jensen & Pedersen 2007; Dustman & Kirchkamp, 2002; Dustmann & Weiss, 2007). Hoogopgeleide migranten kunnen in het land van herkomst relatief veel profijt trekken van hun opleidingsniveau, terwijl zij in het buitenland veelal onder hun niveau een baan vinden of werkloos zijn. Evenzo neemt de kans op terugkeer toe wanneer een migrant in het land van herkomst heeft gewerkt of er innige sociale relaties onderhoudt met bijvoorbeeld een partner of kind (voor het belang van sociale bindingen zie Constant & Massey, 2002).

De band met het herkomstland heeft tevens een psychologische dimensie. Migranten verschillen van elkaar in de mate waarin zij emotioneel aan het land van herkomst zijn gebonden, wat verschil kan maken bij terugkeerbeslissingen. Zo rapporteert Morrison (2000) voor Engeland dat de behoefte aan hereniging met achtergebleven familieleden bij asielmigranten het voornaamste gerapporteerde motief voor terugkeer is. Die psychologische dimensie keert tevens terug in het Nederlandse onderzoek (Van Kalmthout et al., 2004; zie ook Van Wijk (2008) over 'emotionele schuld').

Bindingen met Nederland

De meeste onderzoekers veronderstellen een negatieve relatie tussen de binding met het land van bestemming¹⁵ en terugkeer naar het land van herkomst. Bij arbeidsmigranten die niet uitgaan van een tijdelijk verblijf, blijkt de kans op terugkeer inderdaad af te nemen naarmate de migrant langer in het land van bestemming heeft gewoond, er werkervaring heeft opgedaan en er kinderen en/of een serieuze partner heeft (Constant & Massey, 2007; Jensen & Pedersen, 2007). Ook Van Wijk (2008) stelt dat illegale migranten die via IOM terugkeren in Nederland vaak een gebrekkig sociaal netwerk hebben.

De psychologische dimensie van de binding met Nederland lijkt eveneens belangrijk te zijn. Wie zich identificeert met het land van bestemming en zich er thuis voelt zal minder geneigd zijn tot terugkeer (cf. Van Kalmthout et al., 2004; Eltink, 1999; Constant & Massey, 2007). Migranten die in hoge mate zijn geaccultureerd in het land van bestemming ervaren bij terugkeer vaak een grote mate van remigratiestress (Tannenbaum, 2007). Geanticiperde remigratiestress kan een belemmering zijn voor terugkeer.

Tegelijkertijd zijn er aanwijzingen dat de bindingen met het bestemmingsland minder eenduidig zijn gerelateerd aan terugkeer dan het bovenstaande suggereert. Constant en Massey (2007: 25) vinden bij tijdelijke arbeidsmigranten bijvoorbeeld een *positief* effect van de mate van beheersing van de taal van het bestemmingsland op terugkeer. Evenzo wijzen Dustmann en Weiss (2007) er op dat migranten die in het bestemmingland bepaalde vaardigheden verwerven hun toegenomen *human capital* soms juist te gelde maken in het herkomstland (denk aan internationale studenten). Engbersen, Snel en Leerkes (2006) vinden evenmin een simpele of-of relatie tussen bindingen met het land van herkomst en bindingen met het land van bestemming. Zij laten zien dat veel migranten er in slagen om beide typen bindingen met elkaar te combineren.

Bindingen met derde landen

Er zou kunnen worden verondersteld dat de kans op terugkeer afneemt naarmate een migrant meer bindingen heeft met een derde land (bijvoorbeeld een ander EU-land). Aan deze factor is in het terugkeeronderzoek nog nauwelijks aandacht geschonken. Dat is in dit WODC-onderzoek in zoverre anders dat besloten is om te meten in hoeverre de respondenten van plan zijn om door te migreren (zie hoofdstuk 4). De vragenlijst bevatte echter geen vragen over bindingen van respondenten met derde landen. Die factor is dan ook niet meegenomen in de empirische toetsing (hoofdstuk 5).

2.1.3 Toekomstperspectief

Zowel het perspectief in Nederland als het perspectief in het land van herkomst beïnvloedt remigratiebeslissingen (Black, Koser, Munk, Atfield, D'Onofrio & Tiemoko, 2004). Dit perspectief zouden we met het sociaal-wetenschappelijke begrip 'levens-kansen' kunnen aanduiden (vgl. Dahrendorf, 1979): de kansen die elk individu heeft om in gegeven maatschappelijke omstandigheden een bepaalde kwaliteit van leven te verwerven. In wat volgt gaan we in op de belangrijkste aspecten van het toe-

¹⁵ Ook de binding met landgenoten / etnische minderheden in Nederland kan overigens tot de binding met Nederland worden gerekend.

komstperspectief in het land van herkomst en Nederland. Daarbij dient te worden benadrukt dat het steeds gaat om de vraag hoe mensen hun levenskansen *zien* en *beleven*. Deze manieren van zien en beleven zullen veelal een correspondentie vertonen met de objectief geldende levenskansen, maar kunnen daartoe toch niet worden gereduceerd. Emoties kunnen een rationele kijk bijvoorbeeld vertroebelen. Daarnaast baseren mensen zich vaak op onvolledige of gedateerde informatie.

Levenskansen herkomst

De kans dat asielmigranten remigreren neemt toe naarmate de politieke en economische omstandigheden in het herkomstland verbeteren (Bloch en Atfield, 2000; Simmons, 2000; Black et al., 2004; Van Wijk, 2008). Morrison (2000) meldt voor Engeland dat de verbeterde situatie in het herkomstland het op een na vaakst genoemde terugkeermotief vormt van terugkeerders met een asielachtergrond (na het motief familiehereniging). In het onderzoek naar arbeidsmigratie is vaak gewezen op het belang van de economische situatie in het land van herkomst. Dustmann en Weiss (2007) vinden bijvoorbeeld veel meer remigratie onder westerse migranten dan onder arbeidsmigranten uit armere landen. De studies van Rodenburg, Weltevrede en Engbersen (2005) en van Van Wijk (2008) laten zien dat dergelijke economische aspecten eveneens meespelen bij terugkeerbeslissingen van illegale (arbeids)migranten. Het is echter de vraag of dit ook geldt voor asielmigranten. Volgens King (2000) zijn politieke, niet-economische aspecten van de maatschappelijke ontwikkeling in het land van herkomst voor de meeste asielmigranten veel belangrijker dan economische aspecten.

Levenskansen in Nederland

De economische en politieke omstandigheden in Nederland zijn aanmerkelijk beter dan in de meeste asiellanden: Nederland behoort tot de rijkste landen in de wereld en behaalt hoge scores op het gebied van democratie en politieke vrijheid.¹⁶ Niet iedereen profiteert echter in dezelfde mate van die maatschappelijke condities. De levenskansen voor illegale migranten zijn aanmerkelijk slechter dan voor staatsburgers en migranten met een (permanente) verblijfsvergunning. In een periode van ongeveer twintig jaar heeft de Nederlandse overheid immers diverse maatregelen genomen om illegale migranten te weren van de arbeidsmarkt, de woningmarkt, het onderwijs (met uitzondering van onderwijs aan minderjarigen) en niet-elementaire gezondheidszorg (Van der Leun, 2003; Leerkes, 2009). Daarbij moet overigens worden aangetekend dat de feitelijke graad van uitsluiting minder groot is dan de officiële graad van uitsluiting. Zo kwam enkele jaren geleden uit een inventarisatie van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) naar voren dat 170 van de circa 400 Nederlandse gemeenten de opvang van uitgeprocedeerden direct of indirect financieel steunden (Van der Leun, 2004). De Staatssecretaris van Justitie en de Vereniging van Nederlandse Gemeenten hebben afgesproken dat de noodopvang uiterlijk eind 2009 gesloten moet zijn (zie TK 2008-2009, Aangangsel van handelingen, nr. 2053), maar of de gemeentelijke noodopvang definitief tot het verleden zal gaan behoren, valt nog te bezien.

Gezien de grote internationale ongelijkheid in levenskansen zal het weinig verbazen dat de kans op zelfstandige terugkeer klein is zo lang de persoon uitgaat van een legale toekomst in Nederland. Van Wijk (2008) signaleert in dat verband bovendien

¹⁶ Zie bijvoorbeeld de vrijheidsindex van de *Freedom House*, een onafhankelijke organisatie die onderzoek doet naar democratie en politieke vrijheid in de wereld (www.freedomhouse.org).

een *fata morgana* effect: de migrant blijft erg lang uitgaan van het verkrijgen van een verblijfsvergunning, ook als de kans daarop feitelijk erg klein is. Er bestaat in Nederland geen onderzoek dat aantoont dat het restrictieve Nederlandse illegalenbeleid migranten afschrikt om illegaal in Nederland te gaan of blijven wonen (zie daarover Leerkes, 2009). Diverse auteurs stellen echter dat het vooruitzicht van illegaal verblijf een keuze voor voortgezet verblijf in Nederland ontmoedigt, vooral wanneer mensen ervan uitgaan dat dit hen in een zeer marginale positie zou kunnen brengen. Van Wijk (2008) beweert althans dat financiële problemen, werkloosheid, het toegenomen aantal arbeidsinspecties en het vooruitzicht van Vreemdelingenbewaring bijdragen tot zelfstandige terugkeer. Ook in de literatuur over remigratie van arbeidsmigranten wordt een verband gelegd tussen een marginale maatschappelijke positie en terugkeer (zie bijvoorbeeld Constant & Massey, 2007). Migranten keren niet alleen terug omdat het migratieproject is geslaagd ('mission accomplished') maar ook omdat het migratieproject is mislukt. In dat verband wordt wel gesproken van 'failed migration' (Gmelch 1980; Cassarino, 2004). In Engeland geeft 20% van de terugkeerders 'unhappy in the UK' op als reden voor terugkeer, waarmee het na familiehereniging en de verbeterde situatie in het herkomstland het meest genoemde terugkeermotief is (Morrison, 2000). Terugkeer kan voor verschillende mensen dus verschillende betekenissen hebben. Andel (1999) sluit zich aan bij de idee dat het vooruitzicht van een illegale positie in Nederland de bereidheid tot terugkeer vergroot. Zij meent dat dit effect zich vooral manifesteert op het moment dat de migrant zich realiseert dat het legale verblijf in Nederland gaat eindigen en het risico op uitzetting toeneemt. In die benadering groeien terugkeerintenties vooral in de slotfase van de procedure. Kromhout (2009), die zich baseert op kwalitatieve interviews met alleenstaande minderjarige asielzoekers, heeft hiervoor inderdaad aanwijzingen gevonden.

Levenskansen derde landen

Hiervoor geldt hetzelfde als wat hiervoor is gezegd over bindingen met derde landen.

2.1.4 Praktische voorwaarden voor terugkeer

Gezondheid

Diverse auteurs leggen relaties tussen terugkeer en gezondheid (Black, Koser & Walsh, 1997; Black et al., 2004; Engelhard, 2004; Van Wijk, 2008). Die relatie lijkt niet eenduidig te zijn. Aan de ene kant bestaat de indruk dat medische klachten kunnen bijdragen aan terugkeer. Het kan dan bijvoorbeeld gaan om klachten die de migrant toeschrijft aan het verblijf in Nederland en die naar zijn idee – eventueel nadat hij daarover medici heeft geconsulteerd – afnemen bij reïntegratie in de meer vertrouwde, oorspronkelijke leefomgeving. Toch wordt anderzijds verondersteld dat medische klachten meestal een belemmering vormen voor terugkeer. Zo zijn de medische voorzieningen in Nederland vaak beter dan in het land van herkomst. Ook wordt aangenomen dat mensen met een zwakke gezondheid minder goed in staat zijn om informatie te verwerven over remigratiemogelijkheden in het land van herkomst (Black, Koser & Walsh, 1997). Verder is het mogelijk dat een zorgbehoefte migrant zijn familieleden niet financieel wil belasten door terug te keren, vooral omdat hij tot dusverre steeds positieve verhalen heeft verteld over hoe het hem in Europa verging. Maar ook als de migrant 'alle schepen achter zich heeft verbrand' stijgt de kans dat de mechanismen overwegen die leiden tot een *negatieve* relatie tussen gezondheidsklachten en terugkeer. Er is dan immers maar beperkt sprake van een terugkeer naar een vertrouwde omgeving. Terugkeer is, juist dan, een

ingrijpende beslissing met een onzekere uitkomst, die het nodige zelfvertrouwen vergt en gebaat is bij een goede gezondheid.

Financiële ondersteuning en toegang tot reisdocumenten

Aan zelfstandige terugkeer zijn reiskosten verbonden en kosten voor de eerste periode van levensonderhoud. Het is aannemelijk dat de kans op terugkeer toeneemt wanneer de terugkeerder meent dat hij daartoe voldoende financiële middelen heeft. In Nederland hebben uitgeprocedeerden recht op een beperkte financiële ondersteuning, wanneer zij via IOM terugkeren. Black et al. (2004) stellen echter dat een terugkeerpremie vermoedelijk niet of nauwelijks bijdraagt aan meer terugkeer, omdat economische motieven bij asielmigranten relatief onbelangrijk zouden zijn.

In het huidige interstatelijke bestel is legale terugkeer alleen mogelijk wanneer de terugkeerder over een geldig reisdocument beschikt, dat wil zeggen: een geldig paspoort of een zogeheten laissez-passer (vgl. Torpey, 1999). Van Kalmthout et al. (2004) wijzen er op dat het verkrijgen van reisdocumenten soms zeer problematisch is. Het komt enerzijds voor dat migranten hun nationaliteit verhullen. Anderzijds zijn er grote verschillen in de mate waarin landen aan terugkeer meewerken. Sommige landen van herkomst, zoals China, zijn zeer terughoudend in het afgeven van een laissez-passer wanneer de migrant geen paspoort heeft waarmee hij/zij de nationaliteit kan aantonen.

2.2 Een sociaal-psychologische benadering van terugkeerintenties

Tot dusverre is ingegaan op de veronderstelde determinanten van zelfstandige terugkeer. Die fungeren in ons onderzoek als zogeheten onafhankelijke of verklarende variabelen. In deze paragraaf gaan we in op de *afhankelijke* variabele, dat wil zeggen de variabele die we proberen te verklaren, namelijk 'terugkeerintentie'.

2.2.1 De theorie van gepland gedrag

Om terugkeerintentie te operationaliseren is in dit onderzoek de theorie van gepland gedrag gebruikt. Deze sociaal-psychologische theorie is ontworpen om opzettelijk ('deliberate') gedrag te voorspellen. De theorie, die een toegepast karakter heeft, gaat ervan uit dat individueel gedrag primair wordt bepaald door iemand's intentie om iets te doen. De intentie tot gedrag is op zijn beurt de resultante van iemands houding ten aanzien van het gedrag (attitude), de ervaren sociale norm om het gedrag al dan niet te vertonen (sociale norm) en de mate waarin iemand tot het gedrag in staat denkt te zijn (gepercipieerde controle). Deze relatief eenvoudige theoretische benadering is op uiteenlopende thema's toegepast, zoals verlies van overgewicht (Schifter & Ajzen, 1985), het plegen van verkeersovertredingen (Parker et al., 1992) en jaaggedrag (Hrubes, Ajzen & Daigle, 2001). Elementen van de theorie van gepland gedrag lijken overigens sterk op andere eenvoudige ('parsimoniale') en veelgebruikte gedragsmodellen uit de sociologie (vgl. Coleman, 1990; Hedström, 2005).

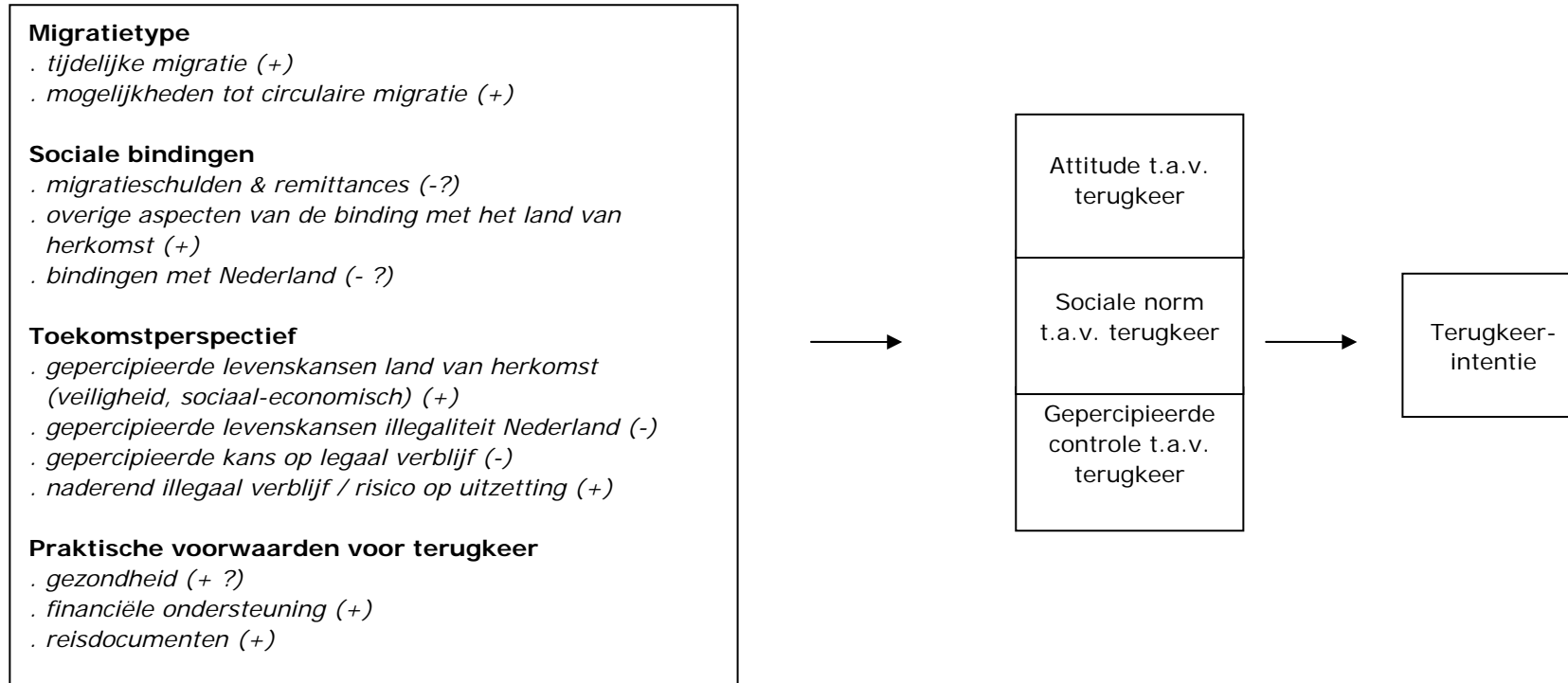
Een belangrijke beperking van de theorie van gepland gedrag is dat gedrag wordt verklaard vanuit individuele scores op attitude, sociale norm en gepercipieerde controle, zonder dat inzicht wordt gegeven in hoe die scores zélf verklaard kunnen worden. Bovendien ligt het enigszins voor de hand dat er relaties zullen zijn tussen attitude, sociale norm, gepercipieerde controle en intentie. De theorie is om die reden ook wel bekritiseerd: de centrale begrippen uit de theorie van gepland gedrag zijn conceptueel zodanig aan elkaar gerelateerd dat ze eigenlijk per definitie een

sterke positieve samenhang vertonen (Ogden, 2003). Mede om dit bezwaar te ondervangen is er in dit onderzoek uitgebreid literatuurstudie verricht naar de meer inhoudelijke determinanten van zelfstandige terugkeer. We veronderstelden dat die determinanten wél meer inzicht geven in de scores op attitude, sociale norm en gepercipieerde controle, en daarmee in de intentie tot terugkeer. Omdat dit het eerste terugkeeronderzoek is waarin gebruik wordt gemaakt van de theorie van gepland gedrag, waren de precieze relaties tussen die determinanten (bijvoorbeeld: de veiligheid in het land van herkomst) en de drie dimensies van de terugkeerintentie (bijvoorbeeld: attitude) nog niet getheoretiseerd. Deze relaties zullen in het onderzoek merendeels empirisch moeten blijken.¹⁷

In figuur 1 is de voorgaande bespreking van de onafhankelijke en afhankelijke variabelen grafisch samengevat in een conceptueel model. De figuur toont dat het effect van de inhoudelijke determinanten (bijvoorbeeld 'gepercipieerde levenskansen in het land van herkomst') op de mate van terugkeerintentie als het ware verloopt via de drie determinanten van intentie uit de theorie van gepland gedrag. De plus- en mintekens in de figuur geven aan of de genoemde factor naar verwachting een positief of negatief effect heeft op terugkeerintentie. In de figuur zijn vraagtekens geplaatst wanneer er in de literatuur geen eenstemmigheid is over het effect een bepaalde factor. Het betreft de factoren 'migratieschulden & remittances', 'bindingen met Nederland' en 'gezondheid'.

¹⁷ Wel kunnen we op voorhand veilig veronderstellen dat determinanten onder 'praktische voorwaarden voor terugkeer' in de eerste plaats samen zullen hangen met gepercipieerde controle, terwijl het beeld van de maatschappelijke omstandigheden in het land van herkomst vooral zal correleren met de attitude ten aanzien van terugkeer.

Figuur 1 Veronderstelde relaties tussen onafhankelijke en afhankelijke variabelen

2.2.2 Terugkeerintentie als 'preparedness to return'

We hebben de theorie van gepland gedrag gebruikt omdat we wilden aansluiten bij een gangbare benadering om intenties te meten. Dit roept wellicht de vraag op hoe die benadering zich verhoudt tot de theoretische bespiegelingen van Cassarino (2004) over de intentie tot terugkeer. Cassarino pleit ervoor om een onderscheid te maken tussen *willingness to return*, *readiness to return* and *preparedness to return*. 'Willingness' heeft betrekking op de mate waarin een migrant al dan niet zou willen terugkeren. Cassarino betoogt dat deze component van terugkeerintentie op zichzelf weinig zegt over de vraag of een migrant daadwerkelijk van plan is om terug te keren. Desgevraagd blijken veel migranten namelijk aan te geven 'ooit' te willen terugkeren naar het land van herkomst, terwijl concrete plannen steeds worden uitgesteld. Dit zou zo kenmerkend zijn voor veel migranten dat remigratieonderzoekers zijn gaan spreken van een *myth of return* (Anwar, 1979). Volgens Cassarino krijgt 'willingness' dan ook pas betekenis voor gedrag wanneer er tevens sprake is van 'readiness': de migrant wil niet alleen terug, maar is er als het ware ook 'klaar' voor; hij heeft afdoende informatie en middelen verzameld om een concreet plan te kunnen maken en uitvoeren. Cassarino introduceert de term 'preparedness to return' om de mate aan te geven waarin er zowel sprake is van 'willingness to return' als van 'readiness to return'.

Het is in de theorie van gepland gedrag gangbaar om te vragen naar intenties binnen een bepaald *afgebakend tijdsbestek*, bijvoorbeeld een maand of een jaar, hetgeen ook in dit onderzoek is gebeurd (namelijk: twaalf maanden). Daarom denken we dat de metingen van de afhankelijke variabele in principe een goede afspiegeling vormen van Cassarino's concept 'preparedness to return'. Deze laatstgenoemde term laat zich in het Nederland slecht vertalen als 'terugkeerbereidheid' omdat dit vooral de connotatie heeft van 'willingness' en minder van 'readiness'. Daarom hanteren we de term 'terugkeerintentie' als Nederlands equivalent van *preparedness to return*.

3 Methode van onderzoek en dataverzameling

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de gehanteerde methode en de validiteit en representativiteit van het verzamelde materiaal. Dit gebeurt in dit hoofdstuk alleen voor zover dat van belang is voor een goed begrip van de manier waarop de eerste onderzoeksvraag is onderzocht. In hoofdstuk 6, dat over het TIP-project gaat, worden enkele aanvullende aspecten van de onderzoeksmethode en dataverzameling gerapporteerd die belangrijk zijn voor een goed begrip voor de tweede onderzoeksvraag.

Voordat de onderzoeksmethode en het veldwerk worden beschreven is het nuttig om de procedurele situatie van de respondenten te verduidelijken. Daarom geven we hieronder eerst een korte schets van de Nederlandse asielprocedure en asielopvang ten tijde van de dataverzameling voor dit onderzoek.

3.1 De asielprocedure in kort bestek

Om een asielverzoek in te dienen moet een asielzoeker zich melden bij aanmeldcentrum (AC) Schiphol of AC Ter Apel. In het laatste geval verblijft de asielzoeker vaak enige tijd in een Tijdelijke Noodvoorziening (TNV) totdat het asielverzoek in behandeling wordt genomen. Zodra het asielverzoek officieel in behandeling wordt genomen start de zogenoemde AC-procedure, die maximaal 48 werkuren duurt. Als het asielverzoek niet binnen deze procedure kan worden afgehandeld, wordt het verder behandeld in een behandelkantoor. In dat geval wordt de asielzoeker doorverwezen naar een asielzoekerscentrum (AZC).¹⁸

Asielzoekers wonen tijdens de behandeling van het asielverzoek door een behandelkantoor in een 'AZC Oriëntatie & Inburgering'. Wordt het asielverzoek gehonoreerd, dan blijft deze hier wonen totdat er passende woonruimte is gevonden buiten het AZC. Beslist de IND negatief, dan wordt de asielzoeker in principe overgeplaatst naar een 'AZC Terugkeer' (hierna: terugkeerlocatie). De bewoner moet de opvanglocatie en Nederland dan in principe binnen vier weken verlaten. Zo niet, dan kan uitzetting volgen. Wel kan de asielzoeker bij de rechtbank beroep instellen tegen de afwijzende beslissing van de IND. De beëindiging van de opvangfaciliteiten en de plicht tot vertrek uit Nederland worden dan opgeschort totdat de rechter uitspraak heeft gedaan. Is deze uitspraak negatief, dan is hoger beroep mogelijk bij de Afdeling Bestuursrechtspraak van de Raad van State (ABRvS). De beslissing daarvan mag alleen in Nederland worden afgewacht als de ABRvS een verzoek om een zogeheten voorlopige voorziening heeft ingewilligd. Volgt een negatieve uitspraak, dan krijgt de asielzoeker vier weken de tijd om Nederland zelfstandig te verlaten. Doet deze dat niet dan kan hij/zij onder bepaalde voorwaarden in Vreemdelingenbewaring worden genomen (Kromhout, Kok, Munk & Beenackers, 2006; Spijkerboer & Vermeulen, 2005). Sinds 1 juni 2006 bestaat ook de mogelijkheid van aanvullende opvang in de zogenoemde 'onderdaklocatie' in Ter Apel. In deze locatie, waar een intensieve meldplicht geldt, worden uitgeprocedeerden na afloop van hun vertrektermijn nog maximaal 12 weken aanvullend begeleid bij terugkeer. Deze aanvulling

¹⁸ Een klein aantal asielaanvragen, zoals die van personen die in vreemdelingenbewaring verblijven, komt niet via het AC, maar rechtstreeks bij een behandelkantoor binnen (Wijkhuijs, Kromhout, Wubs, & Jennissen, 2009).

was bedoeld als alternatief voor Vreemdelingenbewaring voor bepaalde uitgeprocedeerde gezinnen met minderjarige kinderen, maar de doelgroep is sindsdien verruimd naar alle uitgeprocedeerde asielmigranten (zie TK 2005-2006, 29 344, nr. 57 en TK 2007-2008, 29 344, nr. 67). Verder komen sommige uitgeprocedeerde asielmigranten terecht in de noodopvang van gemeenten. Als de eerste asielaanvraag is afgewezen, dienen sommige asielmigranten een nieuwe asielaanvraag of een aanvraag voor een reguliere verblijfsvergunning in. Deze wordt direct afgewezen als er geen nieuwe feiten of omstandigheden aannemelijk gemaakt kunnen worden. Asielmigranten met een ingewilligde asielaanvraag ontvangen altijd eerst een verblijfsvergunning voor de duur van maximaal vijf jaar. Eén van de mogelijke gronden van verlenging is de algemene situatie in het land van herkomst en het oordeel van de Staatssecretaris van Justitie dat terugkeer naar dit land daarom van bijzondere hardheid zou zijn. De Staatssecretaris van Justitie heft categoriale bescherming voor asielmigranten uit een specifiek land of gebied op als deze de situatie er weer veilig acht. Een asielzoeker die vijf jaar een tijdelijke verblijfsvergunning asiel heeft gehad kan een aanvraag indienen voor een verblijfsvergunning asiel voor onbepaalde tijd (Wijkhuijs et al., 2009: 105-106).

3.2 De opzet van het onderzoek

Dit onderzoek is gebaseerd op gestructureerde interviews (face-to-face enquêtes). Er is gebruik gemaakt van een vragenlijst met hoofdzakelijk gesloten vragen met voorgedeede antwoordcategorieën (zie bijlage 1 voor de Nederlandse versie van de vragenlijst die is gebruikt ter beantwoording van de eerste onderzoeksvraag). Daarnaast kende de vragenlijst enkele open vragen waarbij de mogelijkheid bestond tot doorvragen. Hoofdstuk 4 gaat nader in op de manier waarop de afhankelijke en onafhankelijke variabelen met deze vragenlijst zijn gemeten.

Aanvankelijk is gestreefd naar honderd respondenten, die gelijkmatig verdeeld zouden worden over een experimentele groep en een controlegroep. De experimentele groep zou bestaan uit TIP-deelnemers, terwijl de controlegroep zou bestaan uit bijna uitgeprocedeerden die niet aan het TIP-project zouden gaan deelnemen. Het onderscheiden van een experimentele groep en een controlegroep was vooral belangrijk om de tweede onderzoeksvraag te beantwoorden en is voor de eerste onderzoeksvraag niet relevant. De bijzonderheden van dit onderscheid komen daarom aan de orde in hoofdstuk 6.

Er is aanvankelijk naar gestreefd dat twee derde van de respondenten zou worden geworven op een terugkeerlocatie (hierna: 'de centrale groep'), terwijl een derde zou bestaan uit asielvergunninghouders die worden bedreigd met beëindiging van hun verblijfsvergunning (hierna: 'de decentrale groep'). Dit gold zowel voor de experimentele groep als voor de centrale groep. Met andere woorden: er was voorzien in een centrale experimentele groep, een decentrale experimentele groep, een centrale controlegroep en een decentrale controlegroep.

3.3 De uitvoering van het onderzoek

Werving

De drie regionale afdelingen van VluchtelingenWerk uit het TIP-project hebben de respondenten uit de experimentele groep benaderd. Voor de vorming van de centrale controlegroep heeft het WODC in drie regio's verspreid over Nederland contact opgenomen met zes terugkeercentra. Daar benaderden casemanagers van het Centraal Orgaan opvang Asielzoekers (COA) de respondenten. Een regionale afdeling

van VluchtelingenWerk die niet aan het TIP-project deelneemt benaderde de respondenten voor de decentrale controlegroep (de afdeling heeft elf mensen benaderd, waarvan er zeven hebben deelgenomen aan het onderzoek).

Er is een vrouwelijke veldwerkonderzoeker aangesteld die de dataverzameling heeft gecoördineerd en tevens de meeste gesprekken heeft gevoerd op bereisbare afstand vanaf de Randstad. Daarnaast zijn er drie studentes van de Universiteit Groningen als uitzendkrachten aangenomen om (het merendeel van) de interviews in Noord-Nederland af te nemen. Het veldwerk heeft plaatsgevonden van half september 2008 tot eind april 2009.

De werving voor de centraal gehuisveste controlegroep verschilde wat per locatie. Op vier van de geselecteerde terugkeercentra informeerden casemanagers de asielzoekers, waarna de interviewer in contact werd gebracht met personen die wilden deelnemen aan het onderzoek. In sommige gevallen verstrekten de casemanagers het telefoonnummer van geïnteresseerden of kwamen de bewoners op verzoek van de casemanagers naar het COA kantoor om met de interviewer een afspraak te maken voor een later tijdstip. In andere gevallen bezocht de interviewer de asielzoeker op de kamer. Op deze vier locaties verliep de werving al met al vlot.

De werving vergde wat meer inspanningen bij de twee overige centra waar de centraal gehuisveste controlegroep is geworven. Hoewel de casemanagers daar in eerste instantie ook een aantal personen actief benaderden, gaven zij na enige tijd aan bezorgd te zijn voor beschadiging van de vertrouwensband met de asielzoekers. Zij kozen er daarom voor om zich zoveel mogelijk afzijdig te houden van de werving. Zij stuurden de interviewer een lijst met kamernummers en/of de namen van bewoners die een eerste negatieve beslissing hadden gekregen. De interviewer lichtte de desbetreffende personen op hun kamer persoonlijk in over het onderzoek. Op de terugkeercentra is tevens de sneeuwbal techniek toegepast: na afloop van het interview is regelmatig gevraagd of de respondenten nog andere geschikte kandidaten kenden. Dit leverde acht aanvullende deelnemers op.

Er is niet systematisch gevraagd naar de redenen om wel of niet aan het onderzoek mee te doen. Enkele kandidaten gaven aan af te zien van deelname omdat zij het beantwoorden van de vragenlijst psychisch te belastend vonden. Sommigen verloren hun interesse toen zij zich realiseerden dat het onderzoek hun waarschijnlijk geen direct voordeel zou opleveren. Van alle dertig bewoners die de veldwerkonderzoeker op de kamer aantrof, gaven er twee aan niet te willen meewerken aan het onderzoek ('geen zin'). Drie bewoners hadden toegezegd te willen meedoen maar bleken vervolgens onbereikbaar of hadden het naar eigen zeggen te druk met andere zaken.

De meest genoemde redenen om aan het onderzoek mee te doen was de wens om ruchtbaarheid te geven aan de situatie van (bijna) uitgeprocedeerde asielmigranten en de eigen toekomstige situatie. De respondenten wisten dat dit onderzoeksrapport openbaar zou zijn en naar de Tweede Kamer zou worden gestuurd. Een andere reden voor deelname was vermoedelijk de wens c.q. bereidheid tot contact met de bekwame veldwerkonderzoeker.

De respondenten leken deelname aan het onderzoek positief te waarderen. Sommigen raadden andere asielmigranten aan om ook aan het onderzoek mee te doen. Daarnaast ontving de veldwerkonderzoeker tijdens kerstmis enkele sms-jes van respondenten en werd zij een keer uitgenodigd voor een kraambezoek.

Terwijl de werving van de controlegroep gestaag vorderde, bleek de werving van TIP-deelnemers vrij moeizaam te verlopen. Dit kwam vooral doordat het aantal nieuwe TIP-deelnemers fors achterbleef bij de oorspronkelijke verwachting van de projectuitvoerders. Er is toen besloten om de omvang van de controlegroep te vergroten, waarmee het accent van het onderzoek nog meer verschoof van een onderzoek naar de effecten van het TIP-project naar een toetsing van de veronderstelde

determinanten van zelfstandige terugkeer. Het doel daarbij was om binnen de beschikbare onderzoekstijd een minimum aantal respondenten te werven waarmee multivariate analyses uitgevoerd zou kunnen worden. Er zijn uiteindelijk 108 respondenten geïnterviewd, onder wie 25 TIP-deelnemers en 83 overige respondenten. Ongeveer drie kwart (84) van de 108 had nooit een asielvergunning gehad en woonde op een terugkeercentrum; de overige respondenten (24) hadden een tijdelijke asielvergunning (in zes gevallen: gehad).

Hoewel 108 waarnemingen voor een kwantitatief onderzoek een vrij bescheiden aantal is – eventueel zouden in een later stadium aanvullende respondenten kunnen worden geworven –, is de omvang op zichzelf voldoende om een goed beeld te krijgen van de belangrijkste determinanten van blijf- en terugkeerintenties. De variabelen die in de huidige onderzoeksgroep significant zijn, zijn dat namelijk zeker in een grotere onderzoeksgroep. Variabelen die in een onderzoeksgroep van 108 respondenten niet significant zijn kunnen in een grotere onderzoeksgroep wél significant zijn, maar het is onwaarschijnlijk dat de omvang van de laatstgenoemde effecten dan erg groot zal zijn.

Om de 108 respondenten te werven zijn er 145 personen benaderd, waarmee de gemiddelde non-respons op 25% komt. Onder personen die werden benaderd door VluchtelingenWerk was de non-respons hoger (44%) dan onder personen die werden benaderd door het COA of de veldwerkonzoekers (14%). Dit verschil in respons kan er op duiden dat decentraal wonende asielmigranten moeilijker waren te werven – de decentrale werving werd immers gemedieerd door VluchtelingenWerk – dan asielzoekers op terugkeercentra en/of dat VluchtelingenWerk minder actief heeft geworven dan COA en de veldwerkonzoekers.

Het verloop van de interviews

De respondenten zijn ieder afzonderlijk face-to-face geïnterviewd, waarbij de interviewer de vragen en antwoordmogelijkheden voorlas en de mogelijkheid had om door te vragen. Het Tolk- en Vertaalcentrum (TVC) heeft de vragenlijst vertaald in het Engels, Frans, Portugees, Chinees, Arabisch, Farsi, Dari, Somalisch en Russisch, opdat respondenten de mogelijkheid hadden om mee te lezen tijdens het interview. Indien de respondent Nederlands, Engels of Frans sprak, heeft de interviewer de respondent aangesproken in één van deze drie talen. Wanneer de asielzoeker een andere taal beheerste is er zoveel mogelijk gebruik gemaakt van een ingeplande telefonische tolk. Doordat enkele kandidaten niet kwamen opdagen op de afgesproken plaats en tijd, de interviewafspraken annuleerden of zich spontaan aanmelden als deelnemer voor het onderzoek, is er eveneens gebruik gemaakt van telefonische *ad hoc* tolken. In een enkel geval waren er geen telefonische tolken beschikbaar en is er uitsluitend gebruik gemaakt van de vertaalde vragenlijst. Aan het begin van het veldwerk is geëxperimenteerd met tolken die fysiek bij het interview aanwezig waren. Hiervan is slechts één keer gebruik gemaakt omdat al snel bleek dat respondenten zich niet altijd aan de gemaakte interviewafspraken hielden. De interviews duurden doorgaans één tot anderhalf uur, mede afhankelijk van de vraag of een telefoontolk nodig was.

Er is voor gekozen om uitsluitend te werken met vrouwelijke interviewers omdat het idee bestond dat vooral vrouwelijke respondenten daarmee beter te benaderen zouden zijn. Er is een wervingsbrief opgesteld (zie bijlage 2), die werd vertaald in dezelfde talen als de vragenlijst. De respondenten werd voor elk gesprek een tegoedbon van €10 in het vooruitzicht gesteld.

3.4 Achtergrondkenmerken van de onderzoeksgroep

Onder de 108 respondenten waren 73 mannen en 35 vrouwen. Zoals gezegd had ongeveer drie kwart (84) nooit een asielvergunning gehad. Deze respondenten woonden op een terugkeercentrum; de overige respondenten (24) hadden een tijdelijke asielvergunning (in zes gevallen: gehad) en woonden 'decentraal'. De precieze duur van de verblijfsvergunning was geen hard selectie criterium voor een interview; de decentrale groep bestond uit respondenten die zijn aangedragen door VluchtelingenWerk en volgens hen potentieel werden bedreigd met illegaal verblijf. De meeste respondenten met een asielvergunning gaven tijdens het interview aan dat hun verblijfsvergunning binnen een jaar (9) of binnen twee jaar (4) zou gaan verlopen. Drie respondenten hadden een vergunning voor nog minimaal twee jaar. Voor twee respondenten met een asielvergunning is de duur van de vergunning niet gerapporteerd. Zes respondenten met een tijdelijke asielvergunning gaven aan dat ze van de IND bericht hadden gehad dat de vergunning zou worden beëindigd. Zes respondenten uit de decentrale groep hadden geen verblijfsvergunning meer en verbleven illegaal in Nederland.

Met uitzondering van één AMV, die zestien jaar oud was, zijn er alleen meerderjarigen geïnterviewd. De respondenten, van wie de oudste 58 jaar was, hadden een gemiddelde leeftijd van 31 jaar. Drie kwart van de respondenten was tussen de 20 en de 40 jaar oud en de standaarddeviatie bedroeg 9 jaar. De mediaan is 30,5 jaar.

De nationaliteit vormde geen selectie criterium. Zestien respondenten (14,8%) kwamen uit Afghanistan. Uit Irak kwamen negen respondenten (8,3%) en datzelfde gold voor Iran, evenals voor China. Acht respondenten (7,4%) kwamen uit Burundi. De overige respondenten kwamen uit twintig verschillende Afrikaanse landen (veertig personen), uit de voormalige Sovjetunie (dertien personen, verdeeld over zeven landen) en uit Ecuador (twee personen).

Het opleidingsniveau van de respondenten varieerde sterk. Het merendeel van de respondenten had als hoogste opleiding middelbare school (31%), gevolgd door lager onderwijs (25%), geen diploma (22%), hoger onderwijs / universiteit (13%) en beroepsonderwijs (8%). Bijna de helft van alle respondenten had ten tijde van het onderzoek een serieuze relatie: 34% was getrouwd en 14% gaf aan een serieuze partner te hebben. In de meerderheid van de stellen (60%) waren beide partners samen naar Nederland gekomen. In een enkel geval reisde de man eerst naar Nederland, waarna de vrouw hem enige tijd later nareisde. In 80% van de gevallen was de partner iemand met dezelfde etnische achtergrond. Zes personen hadden een Nederlandse, autochtone partner. Bijna de helft van alle respondenten (45%) had één of meer kinderen. Twee derde van deze kinderen woonde in Nederland.

Er zijn 25 TIP-deelnemers geïnterviewd: acht centraal en zeventien decentraal gehuisveste personen.

3.5 Validiteit

De Nederlandse overheid hecht belang aan zelfstandige terugkeer en een vermindering van illegaal verblijf in Nederland, terwijl op voorhand kon worden verondersteld dat de respondenten, die in de eerste plaats zijn geïnteresseerd in een verblijfsvergunning, daar geen of minder belang bij hebben. We kunnen daarom niet uitsluiten dat respondenten vreesden dat bepaalde antwoorden hun positie in Nederland zouden schaden. Misschien hebben zij de situatie in het thuisland dramatischer afgeschilderd dan zij in werkelijkheid meenden dat die situatie op dit moment

is. Ook kunnen zij niet-politieke migratiemotieven, zoals de wens om in Europa te werken en/of een opleiding te volgen, hebben ondergerapporteerd. Verder bestaat bij sommige respondenten het risico dat het werkelijke beeld van de eigen gezondheid positiever was dan het gerapporteerde beeld van de eigen gezondheid. Een deel van de respondenten hoopte namelijk alsnog een (tijdelijke) verblijfsvergunning te krijgen op medische gronden. Er dient tevens rekening te worden gehouden met de mogelijkheid dat respondenten zich overdreven negatief hebben uitgelaten over illegaal verblijf, bijvoorbeeld omdat zij meenden dat zij anders het risico zouden vergroten om in Vreemdelingenbewaring te worden geplaatst. Ten slotte kan het zijn dat de vrees voor repercussies werd versterkt doordat dit onderzoek is uitgevoerd door het onderzoeksinstituut van het Ministerie van Justitie.

Op diverse manieren is geprobeerd om de kans op strategische beantwoording te verkleinen en de validiteit van de metingen te waarborgen. De anonimiteit van het onderzoek werd diverse malen benadrukt: in de wervingsbrief, tijdens het eerste contact tussen respondent en interviewer en aan het begin van elk interview. In de brief stond dat het onderzoek werd begeleid door een commissie met onafhankelijke wetenschappers van verschillende Nederlandse universiteiten. Als een respondent vragen had over de anonimiteit en onafhankelijkheid van het onderzoek heeft de interviewer in het persoonlijk contact een aantal maal vermeld dat de hoofdonderzoeker ook universitair docent is bij de afdeling Sociologie van de Erasmus Universiteit. Voorts werden de veldwerkonderzoeker en de overige interviewers geïnstrueerd om in het respondentencontact een neutrale houding aan te nemen en de antwoorden niet te veroordelen. Ook werden zij geadviseerd om begrip te tonen voor het verhaal van de respondent als dat het onderlinge vertrouwen ('rapport') bevorderde. Daarnaast waren er aan het begin van de vragenlijst enkele algemene open vragen opgenomen over het welzijn van de respondent en de ervaringen op het terugkeercentrum (bij de decentraal gehuisveste groep: 'hoe bevalt het u in uw woning?'). Bij enkele proefvragen die waren afgenomen was gebleken dat die vragen een open gespreksfeer bevorderden. Als een koppel wilde meedoen is er naar gestreefd om beide partners afzonderlijk te interviewen om eventuele partnerbeïnvloeding te voorkomen. Op twee koppels na hebben alle interviews gescheiden plaatsgevonden.

Ook in andere opzichten is geprobeerd om de validiteit van de metingen te vergroten. Zoals gezegd was de vragenlijst, die de interviewer tijdens het interview eventueel kon toelichten, vertaald in de belangrijkste asieltalen. Indien nodig is er gewerkt met tolken. Ten slotte is de validiteit van de metingen, voor zover mogelijk, gecontroleerd. De antwoorden over de gepercipieerde veiligheid in het land van herkomst zijn vergeleken met gegevens van de niet-gouvernementele organisatie *Freedom House* over de politieke situatie in de landen, statistieken van de *World Health Organization* over het sterftecijfer naar type doodsoorzaak en schattingen van de niet-gouvernementele organisatie *Geneva Declaration* (2008) over het aantal doden aldaar door gewapende conflicten. Daarnaast is, voor zover dat mogelijk was, met statistische technieken onderzocht in hoeverre er sprake is geweest van strategische respons (hoofdstuk 5).

3.6 Representativiteit

Statistische representativiteit is gezien de onderzoeksvragen niet het eerste doel van dit onderzoek. We zijn vooral geïnteresseerd in de wijzen waarop kenmerken van de respondenten en de landen van herkomst al dan niet samenhangen met zelfstandige terugkeer. Ook in een niet-representatieve steekproef kan onderzoek

worden gedaan naar dergelijke samenhangen, mits er tussen de respondenten de nodige variatie is (Schuyt, 1986; Snel, Engbersen & Leerkes, 2006). Dit onderzoek is niet zonder meer generaliseerbaar naar alle centraal en decentraal wonende asielmigranten die bijna zijn uitgeprocedeerd. De omvang van de steekproef is (N=108) is daarvoor, hoewel niet gering, te beperkt. Ook is er strikt genomen geen aselechte steekproef getrokken, maar veeleer een semi-aselechte, getrapte steekproef.¹⁹ Daarbij kunnen er bepaalde selecties zijn opgetreden als het gaat om de asielmigranten die aan het onderzoek hebben meegedaan. Sommige asielmigranten hadden wellicht al gekozen voor illegaal verblijf voordat ze zouden worden gehuisvest in een terugkeercentrum of terwijl ze daar waren gehuisvest. Evenzo is het mogelijk dat sommige uitgeprocedeerde asielmigranten al zelfstandig terugkeren voordat ze in een terugkeercentrum worden geplaatst of – bij de decentrale groep – ruim voordat de verblijfsvergunning eindigt. Het is echter de vraag of deze selecties sterk zijn. Er dient wel te worden opgemerkt dat geen enkele respondent in de AC-procedure is afgewezen. Daarom is onzeker in hoeverre de resultaten generaliseerbaar zijn naar de groep asielmigranten die in de AC-procedure wordt afgewezen. Deze laatste groep vormt echter een minderheid; naar schatting wordt circa 20% van alle afgewezen asielverzoeken afgewezen in de AC-procedure.²⁰ Er is bij dit onderzoek gewerkt met tolken en er zijn diverse wervingswijzen gehanteerd: sommige respondenten zijn geselecteerd door de casemanagers van de terugkeercentra, anderen werden door VluchtelingenWerk benaderd. Weer anderen zijn willekeurig geworven door de veldwerkonderzoeker op basis van een lijst met namen van alle bewoners. Deze werkwijze stimuleerde de variatie in de kenmerken van de respondenten en garandeerde dat er mensen uit een groot aantal landen hebben meegedaan, die bovendien van elkaar verschilden in de mate waarin zij meer of minder hechte relaties onderhielden met VluchtelingenWerk en het COA. We menen daarom dat de bevindingen al met al een goed beeld geven van de (determinanten van) terugkeerintenties onder bijna uitgeprocedeerde asielmigranten die niet in de AC-procedure zijn afgewezen.

¹⁹ Er is namelijk eerst een keuze gemaakt voor regio's en terugkeercentra. In deze centra en regio's is vervolgens een steekproef getrokken uit alle asielzoekers.

²⁰ In 2008 en de eerste helft van 2009 werd circa 20 % van de asielverzoeken afgedaan in de AC-procedure (IND, 2009). In 2006 vormden afwijzingen circa twee derde van de afgedane zaken in de AC-procedure (IND, 2007). Tegelijkertijd is bekend dat tussen de 60% en 70% van alle asielverzoeken uiteindelijk wordt afgewezen (INDIAC, 2007). Als 13% van alle asielverzoeken in de AC-procedure wordt afgewezen (twee derde van 20%), terwijl 60% tot 70% van alle asielverzoeken uiteindelijk wordt afgewezen, ligt het aandeel van de in de AC-procedure afgewezen asielverzoeken op het totaal aantal afgewezen asielverzoeken tussen de 18,6 % ($13/70 \cdot 100$) en de 21,6 % ($13/60 \cdot 100$).

4 Statistische bewerkingen en eerste bevindingen

Dit hoofdstuk rapporteert hoe de variabelen in het onderzoek zijn gemeten. Ook worden enkele statistische stappen uitgelegd die aan de analyses vooraf zijn gegaan. Voorts wordt een beschrijving gegeven van de mate van terugkeerintentie in de onderzoeksgroep in relatie tot de intentie tot doormigreren en illegaal verblijf. In het volgende hoofdstuk wordt nader ingegaan op de resultaten van de toetsing van de veronderstelde determinanten van zelfstandige terugkeer.

4.1 Afhankelijke variabelen²¹

De items uit de theorie van gepland gedrag zijn gemodelleerd naar de voorbeelden van Azjen, de grondlegger van deze benadering.²² Het betreft zogenoemde zevenpunts Likertschalen. Zevenpuntsschalen zijn minder gangbaar dan vijfpuntsschalen, maar zijn hier gekozen vanwege de zorg dat respondenten op een vijfpuntsschaal misschien alleen voor de uiterste waarden zouden kiezen, waardoor er tussen de respondenten minder variatie zou zijn. De scores zijn gehercodeerd zodat hoge scores overeenkwamen met hoge waarden op de betreffende variabele. Attitude is gemeten met het item: 'Het is goed voor me om [binnen 12 maanden] terug te keren naar mijn land van herkomst'. Sociale norm werd gemeten met het item: 'De meeste mensen die belangrijk voor mij zijn vinden dat ik [binnen 12 maanden] moet terugkeren naar mijn land van herkomst'. Gepercipieerde controle is gemeten met: 'Als ik zou willen zou het voor mij mogelijk zijn om [binnen 12 maanden] terug te keren naar mijn land van herkomst'. Terugkeerintentie, de belangrijkste variabele van deze studie, is gemeten met *twee* items. Dat waren: (1) 'Ik ben van plan om [binnen 12 maanden] terug te keren' en (2) 'Ik zal me inspannen om [binnen 12 maanden] terug te keren'. Vervolgens is voor elke respondent de gemiddelde score van deze twee items berekend, wat de betrouwbaarheid van de meting ten goede komt. (De items correleerden onderling met $r=0,73$). De vragenlijst bevatte soortgelijke items over twee andere toekomstopties dan zelfstandige terugkeer, te weten illegaal verblijf in Nederland en doormigreren naar een derde land.

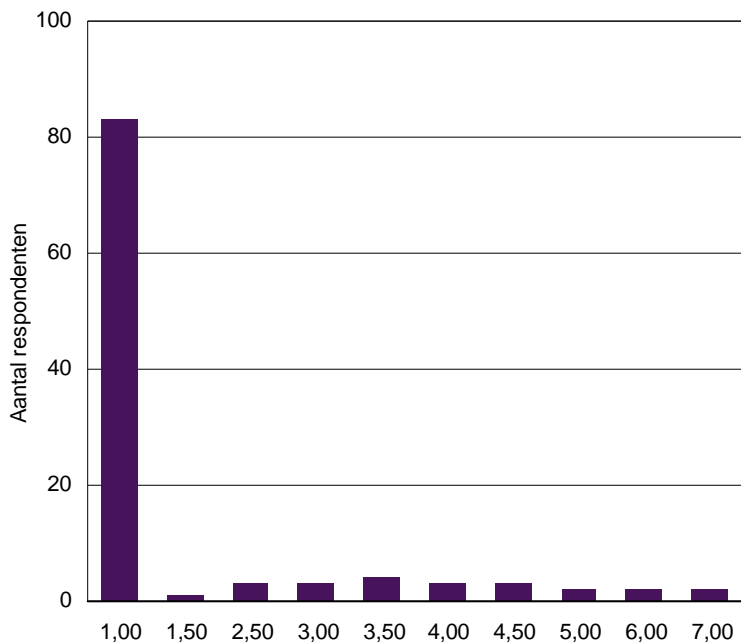
De resulterende scores op terugkeerintentie bleken erg scheef verdeeld te zijn (zie figuur 2).²³ Circa 80% van respondenten scoort de laagst mogelijke waarde op terugkeerintentie (score: 1). De resterende respondenten sluiten terugkeer niet categorisch uit en een enkeling is echt van plan zelfstandig terug te keren (scores: >1). Bij een normaal verdeelde variabele zouden er ongeveer evenveel respondenten onder als boven het gemiddelde hebben moeten scoren. Dat is hier duidelijk niet het geval.

²¹ Gemakshalve rekenen we hiertoe ook de interveniërende variabelen uit de theorie van gepland gedrag (attitude, sociale norm, gepercipieerde controle).

²² Zie: <http://people.umass.edu/aizen/tpb.html>.

²³ De scores op sommige items zijn gespiegeld zodat hoge scores overeenkomen met hoge waarden op de betreffende variabele.

Figuur 2 Frequentieverdeling van de variabele terugkeerintentie

In tabel 1 zijn de belangrijkste beschrijvende statistieken weergegeven wat betreft terugkeerintentie, attitude, sociale norm en gepercipieerde controle. Er zijn soortgelijke beschrijvende statistieken vermeld over illegaal verblijf en doormigreren. De laatstgenoemde variabelen zullen in dit rapport verder niet veel aandacht krijgen, omdat we primair zijn geïnteresseerd in terugkeerintenties. Toch zijn enkele observaties vermeldenswaardig. Zo zien we dat de gemiddelde intentie tot terugkeer (1,7) in de onderzoeksgroep aanmerkelijk lager is dan de gemiddelde intentie tot illegaal verblijf (3,4). Tegelijkertijd lijken de meeste respondenten überhaupt geen sterke voornemens voor de toekomst te hebben als het gaat om terugkeer, illegaal verblijf of doormigreren. Zelfs de relatief hoge score bij de intentie tot illegaal verblijf (3,4) is immers nog altijd lager dan het midden (4) van de schaal van 1 tot en met 7. De gemiddelde intentie tot doormigreren bedraagt niet meer dan 2,2. Blijkbaar wordt geen van deze drie toekomstmogelijkheden als ideaal gezien; het lijkt meestal te gaan om een 'keuze tussen kwaden'. De zeer lage scores ten aanzien van de attitudes bij deze opties (respectievelijk 1,4, 1,8 en 2,9) bevestigen deze indruk.

Een kwart van de respondenten (27) geeft aan dat doormigreren voor hen in meer of mindere mate een optie is. Elf mensen noemen in dat verband diverse andere Europese landen: tien mensen noemen EU landen (Engeland, België, Zweden, Frankrijk, Duitsland, Spanje, 'Zuid-Europa', 'ergens in de EU') en één persoon noemt Noorwegen als optie. Negen mensen noemen de Verenigde Staten, Canada of Australië. Voor zes respondenten is doormigreren naar een niet nader gespecificeerd land ('maakt niet uit', 'ergens waar het veilig is'). Een respondent, een Iraanier, overweegt om tijdelijk in een buurland van Iran te gaan wonen (Afghanistan). Er blijken tussen de centrale en de decentrale groep geen verschillen te zijn in de intentie tot terugkeer, illegaal verblijf of doormigreren. De decentrale groep scoort gemiddeld weliswaar iets hoger dan de centrale groep als het gaat om de intentie tot illegaal verblijf (4,1 vs. 3,2; T-toets: $p=0,1$) en juist iets lager op de intentie tot doormigreren (2,0 vs. 2,2; T-toets: $p=0,5$), maar deze verschillen zijn (net) niet

significant en kunnen derhalve toevallig zijn. De intentie tot terugkeer is in beide groepen even hoog (of liever gezegd: even laag).

De bevinding strookt met de lage mate van (aantoonbaar) zelfstandig vertrek bij uitgeprocedeerde asielmigranten (INDIAC, 2007) en lijkt de validiteit en representativiteit van de het onderzoek te bevestigen.

Vanwege de scheve verdeling van de variabele 'terugkeerintentie' zijn de scores gedichotomiseerd, zodat gebruik kon worden gemaakt van logistische regressie. Dit is ook gedaan bij de variabelen 'terugkeerattitude', 'sociale norm ten aanzien van terugkeer' en 'gepercipieerde controle ten aanzien van terugkeer'. Bij zo schiefe verdeelde variabelen wordt een belangrijke aanname van regressie namelijk geschonden wanneer wordt gekozen voor reguliere lineaire regressie.²⁴ Bij logistische regressie schatten we niet de terugkeerintentie op de schaal van 1 tot 7, maar schatten we de kans dat een bepaalde respondent in een van twee elkaar uitsluitende categorieën valt. De eerste categorie (0) betreft alle respondenten die terugkeer categorisch uitsluiten (score 1). De tweede categorie (1) omvat alle personen die van plan zijn om terug te keren of tenminste enigszins voor terugkeer openstaan (scores 1,5-7). Onderaan tabel 1 staan de beschrijvende statistieken voor de dichotome variabelen die in de regressieanalyses zijn gebruikt.

Tabel 1 Beschrijvende statistiek van de afhankelijke variabelen, aangevuld met enkele beschrijvende statistieken over de intentie tot illegaal verblijf en doormigreren

	Aantal waarnemingen (N)	Laagste gerealiseerde waarde	Hoogste gerealiseerde waarde	Gemiddelde waarde	Standaarddeviatie
Terugkeerintentie	106	1	7	1,7	1,4
Attitude t.a.v. terugkeer	104	-1	6	1,4	1,0
Sociale norm t.a.v. terugkeer	104	1	-7	1,5	1,3
Gepercipieerde controle t.a.v. terugkeer	100	1	7	2,4	2,2
Intentie tot illegaal verblijf	105	1	7	3,4	2,4
Attitude t.a.v. illegaal verblijf	105	1	7	1,8	1,7
Sociale norm t.a.v. illegaal verblijf	103	1	7	2,6	2,2
Gepercipieerde controle t.a.v. illegaal verblijf	103	1	7	3,3	2,4
Intentie tot doormigreren	106	1	7	2,2	1,8
Attitude t.a.v. doormigreren	104	1	7	2,9	2,3
Sociale norm t.a.v. doormigreren	101	1	7	2,3	2,1
Gepercipieerde controle t.a.v. doormigreren	108	1	7	2,9	2,3
Terugkeerintentie (dichotoom)	108	0	1	0,2	0,4
Attitude t.a.v. terugkeer (dichotoom)	108	0	1	0,2	0,4
Sociale norm t.a.v. terugkeer (dichotoom)	108	0	1	0,2	0,4
Gepercipieerde controle t.a.v. terugkeer (dichotoom)	108	0	1	0,3	0,5

²⁴ Het betreft de aanname dat de residuen normaal zijn verdeeld.

4.2 Onafhankelijke variabelen: determinanten van zelfstandige terugkeer

De variabelen die de determinanten van terugkeer meten zijn door onszelf opgesteld op basis van de literatuur. Het betreft merendeels 7-punts Likertschalen. Een deel van de items – meest vijfpunts Likertschalen – zijn overgenomen uit Van Kalmthout et al. (2004) en Engbersen, Snel en Leerkes (2006). Tabel 2 geeft de belangrijkste beschrijvende statistieken van de betreffende variabelen. De meeste variabelen zijn gemeten door één item (Bijvoorbeeld: 'Hoe zou u in het algemeen uw gezondheid omschrijven?'). Sommige variabelen zijn zogenoemde factoren. Factoren zijn abstracte, indirect gemeten variabelen die via factoranalyses zijn afgeleid uit diverse direct gemeten scores op minimaal twee concretere variabelen die geacht worden er indicatoren voor te zijn. Voor de factor 'bindingen met Nederland' zijn bijvoorbeeld de mate waarin iemand het Nederlands beheerst, de mate waarin iemand zich in Nederland thuis voelt en de mate waarin hij/zij contacten heeft met vrienden of familie in Nederland als indicatoren gebruikt. Een factor is dus als het ware een samengestelde variabele waarin diverse variabelen zijn verwerkt.

Er was zowel een theoretische als een pragmatische reden om te werken met factoren. De theoretische reden was dat sommige variabelen moeilijk rechtstreeks meetbaar waren, zoals de variabele 'waargenomen levenskansen in het land van herkomst'; je kunt immers moeilijk rechtstreeks vragen: 'Wat zijn volgens u uw levenskansen in uw land van herkomst?' De pragmatische reden was van statistische aard en had te maken met de wens om het aantal onafhankelijke variabelen tot een hanteerbaarder aantal terug te brengen. Hoe kleiner de onderzoeksgroep des te minder variabelen er in de regressievergelijking kunnen worden opgenomen zonder de schattingen te schaden.

In de uiteindelijke analyse zijn zestien onafhankelijke variabelen gebruikt. De onafhankelijke variabelen bleken onderling niet al te sterk gecorreleerd (zie de correlatiematrix, tabel A in bijlage 3).²⁵ Bij een grotere onderzoeksgroep zou het mogelijk zijn geweest om een groter aantal variabelen te toetsen. Een gevoelsmatig aspect (identificatie en sociale contacten) van de binding met Nederland had dan bijvoorbeeld kunnen worden onderscheiden van een sociaal-economisch aspect van die binding (werkervaring in Nederland, Nederlandse onderwijskwalificaties, enzovoorts).

Tabel 3 geeft de beschrijvende statistieken van de variabelen waarvan de factoren zijn afgeleid (zie Tabel B in bijlage 3 voor hoe de factoren precies zijn geconstrueerd). tabel 3 bevestigt dat veel respondenten het gevoel hebben een keuze te moeten maken tussen twee kwaden. De meeste respondenten zijn niet alleen erg pessimistisch over de veiligheid in het land van herkomst (de gemiddelde score op de vijfpuntsschaal die meet of ze bang zijn om binnen 12 maanden terug te keren is bijvoorbeeld 4,6), maar zijn eveneens somber over het perspectief als illegale migrant. Ook daarvoor zijn de meeste respondenten bang (op een schaal van 1-5 scoren ze gemiddeld een 4,1). Bovendien maken zij zich zorgen over de gezondheidszorg voor illegalen en de mogelijkheden die zij als illegaal zouden hebben om voldoende inkomen en adequate huisvesting te verwerven.

²⁵ Zogenoemde tolerantieanalyses lieten zien dat er geen sprake was van collineariteitsprobleem.

Tabel 2 Beschrijvende statistiek van veronderstelde determinanten van zelfstandige terugkeer

	Aantal waarne- mingen (N)	Laagste gerealiseer de waarde	Hoogste gereali- seerde waarde	Gemiddelde waarde	Standaard- deviatie
<i>Migratietype</i>					
Ook gemigreerd voor werk of studie (1=ja)	108	0	1	0,1	0,3
'Voor altijd' land van herkomst verlaten (1=ja)	108	0	1	0,6	0,5
Ingeschatte mogelijkheden tot circulaire migratie	108	1	7	3,3	2,5
<i>Bindingen met het herkomstland en met Nederland</i>					
Bindingen herkomstland (factor)	108	-1,3	2,5	-0,0	1,0
Migratieschulden (1=ja)	108	0	1	0,2	0,4
Netwerk in herkomstland financieel 'afhankelijk' van migrant? / 'Remittances' (factor)	108	-0,5	3,6	0,0	1,0
Bindingen Nederland (factor)	108	-2,0	2,2	-0,0	1,0
<i>Toekomstperspectief</i>					
Gepercipieerde veiligheid herkomstland (factor)	108	-4,2	0,7	0,0	1,0
Gepercipieerde sociaal-economische levenskansen herkomstland (factor)	108	-0,9	2,9	-0,0	1,0
Gepercipieerde levenskansen illegaal verblijf (factor)	108	-1,3	3,1	-0,0	1,0
Ingeschatte kans op legaal verblijf (factor)	108	-3,0	1,7	-0,0	1,0
Naderend illegaal verblijf (hoger beroep / bericht gehad van verblijfsbeëindiging)	108	0	1	0,2	0,4
Heeft gesproken met DT&V	108	0	1	0,5	0,5
<i>Praktische voorwaarden voor terugkeer</i>					
Gepercipieerde mogelijkheden tot het regelen van reisdocumenten	108	1	7	3,1	2,1
Denkt bij terugkeer voldoende geld te hebben voor reis en eerste levensonderhoud	108	1	7	2,2	1,9
Gezondheid	108	1	5	2,5	1,3

Tabel 3 Beschrijvende statistiek van de variabelen waarvan de factoren zijn afgeleid

	N	Schaal	Minimum gemeten	Maximum gemeten	Gemiddelde	Standaarddeviatie
<i>Factor 'remittances'</i>						
Stuurt geld naar familie of vrienden (7=zeer mee eens)	107	1-7	1	7	1,8	1,8
Familie of vrienden verwachten geld of goederen (7=zeer mee eens)	107	1-7	1	7	1,6	1,6
<i>Bindingen herkomstland</i>						
Hoogste opleiding in het land van herkomst (5=hoger onderwijs)	107	1-5	1	5	2,6	1,3
Mate van contact met familie in land van herkomst (5=erg veel)	106	1-5	1	5	1,6	1
Wel of geen kinderen in land van herkomst (1=ja)	108	0-1	0	1	0,1	0,3
Wel of niet gewerkt in land van herkomst (1=ja)	103	0-1	0	1	0,6	0,5
Mate van contact met vrienden en kennissen in land van herkomst (5=erg veel)	106	1-5	1	4	1,5	0,8
<i>Bindingen Nederland</i>						
Zelfgerapporteerde beheersing Nederlands (5=erg goed)	108	1-5	1	5	3,2	1,3
Mate van contact met vrienden en kennissen in Nederland (5=erg veel)	108	1-5	1	5	3,2	1,2
Ervaren sociale nabijheid met Nederlandse mensen (7=zeer nabij)	107	1-7	1	7	4,1	2
Hoogste opleiding in Nederland (5=hoger onderwijs)	108	1-5	1	4	1,5	1
Ervaren sociale nabijheid met landgenoten in Nederland (7=zeer nabij)	107	1-7	1	7	4,2	2,1
Mate van contact met familie in Nederland (5=erg veel)	107	1-5	1	5	2,1	1,5
Mate van 'thuisvoelen' in Nederland (5=heel erg)	108	1-5	1	5	3,4	1,3
<i>Levenskansen herkomstland (veiligheid)</i>						
Angst voor terugkeer binnen 12 maanden (5=heel erg)	107	1-5	1	5	4,6	0,8
Gepercipieerde onveiligheid land van herkomst (7=zeer mee eens)	106	1-7	1	7	6,5	1,3
<i>Levenskansen herkomstland (sociaal-economisch)</i>						
Onvoldoende inkomen bij terugkeer (7=zeer mee oneens)	106	1-7	1	7	5,8	1,8
Onacceptabele huisvesting bij terugkeer (7=zeer mee oneens)	104	1-7	1	7	5,5	2,2
Onvoldoende medische zorg bij terugkeer (7=zeer mee oneens)	105	1-7	1	7	6,0	1,9

	N	Schaal	Minimum gemeten	Maximum gemeten	Gemiddelde	Standaarddeviatie
<i>Ingeschatte kans op legaal verblijf</i>						
Ingeschatte kans op verblijfsvergunning (5='zeker wel')	101	1-5	1	5	3,5	0,9
Ingeschatte kans om komende 12 maanden legaal in Nederland te blijven (5= 'zeker wel')	95	1-5	1	5	3,6	1
<i>Perceptie kwaliteit illegaal verblijf</i>						
Acceptabele huisvesting als 'illegaal' in Nederland (7=zeer mee oneens)	107	1-7	1	7	5,4	2
Voldoende inkomen als ik 'illegaal' in Nederland (7=zeer mee oneens)	107	1-7	1	7	5,5	2
Het is voor mij veilig om als 'illegaal' in Nederland te leven (7=zeer mee oneens)	105	1-7	1	7	5,0	2,3
Als ik 'illegaal' in Nederland zou zijn en ziek zou worden, dan zou ik voldoende medische zorg krijgen (7=zeer mee oneens)	105	1-7	1	7	6,0	1,9
Zou u zich schuldig voelen als u 'illegaal' in Nederland zou blijven? (5=heel erg)	102	1-5	1	5	2,7	1,6
Zou u schaamte voelen als u 'illegaal' in Nederland zou blijven? (5=heel erg)	103	1-5	1	5	3,6	1,6
Zou u bang zijn als u 'illegaal' in Nederland zou blijven? (5=heel erg)	106	1-5	1	5	4,1	1,4

4.3 Schatten van ontbrekende waarden

Het is bij enquêtes gebruikelijk dat achteraf blijkt dat sommige vragen niet door alle respondenten zijn beantwoord. Het aantal ontbrekende waarden ('missing values') is in dit onderzoek laag te noemen. Dit komt vermoedelijk mede doordat de vragenlijst *face-to-face* is afgenomen. Toch hebben we de ontbrekende waarden voor alle onafhankelijke en afhankelijke variabelen voorafgaand aan de regressieanalyses 'opgevuld', meestal door het schatten van de ontbrekende score. Dit is gedaan vanwege de relatief bescheiden omvang van de onderzoeksgroep. In een multi-pele regressieanalyse kan het aantal waarnemingen namelijk al snel vrij laag uitvallen aangezien een respondent op alle variabelen een score moet hebben om in de analyse mee te kunnen tellen. De optelsom van ontbrekende waarden ('listwise missing values') kan sterk oplopen, zelfs als het aantal ontbrekende waarden per variabele niet groot is. Bij een relatief kleine onderzoeksgroep gaat dat al snel ten koste van de statistische zeggingskracht. De vermoedelijke score op de ontbrekende waarden zijn meestal geschat door middel van multi-pele lineaire regressie. Bijlage 4 beschrijft hoe de ontbrekende waarden zijn geschat.

5 Determinanten van zelfstandige terugkeer getoetst

Dit hoofdstuk toont de resultaten van de logistische regressiemodellen die de in figuur 1 (hoofdstuk 2) veronderstelde relaties toetsen. In een eerste stap gaan we na in hoeverre attitude, sociale norm, gepercipieerde controle en intentie kunnen worden voorspeld op basis van de veronderstelde determinanten van zelfstandige terugkeer. In een tweede stap wordt nagegaan in hoeverre attitude, sociale norm en gepercipieerde controle terugkeerintenties verklaren. Op basis van de theorie van gepland gedrag veronderstellen we immers dat de effecten van de determinanten van zelfstandige terugkeer op terugkeerintentie verlopen via – in statistisch jargon: gemedieerd worden door – attitude, sociale norm en gepercipieerde controle. Bijvoorbeeld: het beeld van de levenskansen in het land van herkomst leidt tot een bepaalde attitude; die attitude heeft op zijn beurt een bepaalde score op intentie tot gevolg. Met andere woorden: we verwachten dat de determinanten van zelfstandige terugkeer nog slechts op de achtergrond meespelen wanneer intentie wordt voorspeld op basis van attitude.

De reflectie op de belangrijkste bevindingen staat centraal in het concluderende hoofdstuk. Wel mondt dit hoofdstuk uit in een kritische analyse over de vraag in hoeverre de gevonden effecten van twee determinanten van zelfstandige terugkeer een goed beeld geven van de werkelijke effecten ervan. Het betreft het effect van de gepercipieerde veiligheid in het land van herkomst en de gerapporteerde gezondheid. We besluiten het hoofdstuk met een korte samenvatting.

5.1 Attitude

Bij 'attitude' gaat het om de vraag in hoeverre respondenten het 'goed' vinden om (binnen 12 maanden) terug te keren naar het land van herkomst. De meeste respondenten (81%) blijken de laagst mogelijke score op attitude te hebben; zij scoorden bij deze vraag een <1> op een 7-puntsschaal. Stel nu dat we verder geen informatie zouden hebben, terwijl we van een vergelijkbare groep van honderd asielmigranten zouden moeten beslissen wie van hen wat betreft terugkeerattitude tot de hoge of lage groep behoort. We zouden dan naar verwachting maximaal 81 van hen in de juiste categorie indelen. Het zou immers het slimste zijn om elke persoon simpelweg in te delen in de laagste groep.

De meerwaarde van logistische regressieanalyses is daarin gelegen dat het mogelijk wordt om – mits er sprake is van een goed voorspellend model – om meer personen in de juiste groep in te delen. Op basis van de veronderstelde determinanten van zelfstandige terugkeer kan in dit geval 94% van de personen naar verwachting goed worden geclassificeerd (tabel 4).

Vijf veronderstelde determinanten van zelfstandige terugkeer blijken een significant effect te hebben op attitude. Verreweg de belangrijkste daarvan is de mate waarin een respondent het land van herkomst veilig vindt. Hoe veiliger een land van herkomst wordt gevonden, hoe groter de kans dat de respondent wat betreft terugkeerattitude tot de hoge groep behoort. Daarnaast blijken respondenten die hun toekomstmogelijkheden in Nederland pessimistischer inschatten positiever te denken over terugkeer, gezien het negatieve effect van de ingeschatte kans op een Nederlandse verblijfsvergunning en de ingeschatte levenskansen als illegale migrant. Een andere belangrijke variabele is de gezondheid, die een positief effect op

attitude blijkt te hebben. Hoewel sommige onderzoekers, zoals gezegd is in hoofdstuk 2, er op wijzen dat terugkeer het gevolg kan zijn van een slechte gezondheid, zien we hier dus veeleer het tegenovergestelde. Ten slotte blijkt de binding met het land van herkomst een positief effect te hebben op terugkeerattitude.

De effecten van de overige veronderstelde determinanten van zelfstandige terugkeer zijn niet significant. Het kan zijn dat deze variabelen in een grotere steekproef wel een significant effect zouden hebben. De waarneming dat zij in onze steekproef geen significant effect hebben suggereert niettemin dat die effecten niet erg sterk zullen zijn.

In het regressiemodel is het effect van de binding met Nederland bijna significant, maar omdat er geen duidelijke theoretische verwachting bestond over de netto richting van het effect (zie hoofdstuk 2) is er iets strenger (tweezijdig) getoetst dan bij de variabelen waar het effect wel het verwachte teken heeft. Onze resultaten suggereren niettemin dat de binding met Nederland eerder samengaat met een positieve attitude ten aanzien van terugkeer dan dat die binding daar een belemmering voor is.

5.2 Sociale norm

De verschillen tussen de respondenten in de mate waarin (men denkt dat) de sociale omgeving belang hecht aan zelfstandige terugkeer kunnen wat minder goed worden verklaard dan de verschillen in attitude. Zonder kennis van de determinanten van zelfstandige terugkeer kunnen 85 van 100 personen goed worden geclassificeerd. Op basis van de determinanten van zelfstandige terugkeer is dat 92%. Vier variabelen hebben een significant effect op sociale norm. Migratieschulden vormen de belangrijkste daarvan. Als iemand migratieschulden heeft, blijkt de kans *toe* te nemen dat de sociale omgeving er belang aan hecht dat hij/zij terugkeert. Op basis van de beschikbare gegevens kan dit effect echter niet precies nader worden geduïd; dit zou nader kwalitatief onderzoek vergen.²⁶ Wel lijkt deze bevinding de veronderstelling van Van Wijk (2008) te relativiseren dat het hebben van migratieschulden terugkeer per definitie in de weg zou staan. Het verleent eerder steun aan de benadering van Constant en Massey (2002), die in hoofdstuk 2 ter sprake is gekomen.

De ingeschatte levenskansen in het land van herkomst blijken eveneens van belang te zijn. De sociale omgeving is (volgens de respondenten) negatiever over terugkeer naarmate de desbetreffende respondent negatiever is over de levenskansen in het herkomstland. Het gaat daarbij zowel om de ingeschatte veiligheid als om de waargenomen levenskansen in sociaal-economisch opzicht.²⁷ Populairder geformuleerd:

²⁶ Diverse mogelijkheden doen zich voor. Een mogelijkheid is dat het hebben van schulden een additionele indicator is voor de binding met het herkomstland. Een andere mogelijkheid is dat respondenten schulden hebben bij familie in het land van herkomst en dat de familie ervan uitgaat dat de respondent inmiddels voldoende heeft verdiend (of dit daadwerkelijk zo is, is een tweede) en de schuld bij terugkeer zal aflossen. Verder kan het zijn dat respondenten juist niet bij de familie in het herkomstland schulden hebben en dat de familie hen aanspoort om terug te keren nu het de vraag is of zij wel in staat zullen zijn om in Europa voldoende middelen te verwerven om de schuld te kunnen afbetalen.

²⁷ Dit laatste effect kan er simpelweg op duiden dat de sociale omgeving terugkeer afraadt als de economische situatie in het land van herkomst niet zo best is, maar het zou ook kunnen betekenen dat de sociale omgeving negatiever is over terugkeer indien men vreest dat de terugkeerder voor hen een financiële last zal worden.

als een respondent denkt dat hij in het land van herkomst weinig perspectief heeft, dan vindt de sociale omgeving (volgens de respondent) terugkeer blijkbaar meestal ook niet zo'n goed idee. Ten slotte blijken de door de respondent ingeschatte levenskansen als illegale migrant een negatief effect te hebben op de mate waarin de sociale omgeving belang hecht aan terugkeer. Anders geformuleerd: hoe moeilijker iemand het in Nederland als illegaal denkt te hebben, hoe groter de kans dat de sociale omgeving belang hecht aan terugkeer.

5.3 Gepercipieerde controle

De scores op gepercipieerde controle zijn wat hoger dan de scores op attitude en sociale norm: 69% van de respondenten heeft de allerlaagste score, terwijl 31% wat meer mogelijkheden tot zelfstandige terugkeer ziet. De respondenten zien blijkbaar relatief veel mogelijkheden tot terugkeer, maar hebben geen behoefte om van die mogelijkheden gebruik te maken.

Zonder kennis van de determinanten van zelfstandige terugkeer kunnen 69 van onze 100 denkbeeldige asielmigranten in de juiste categorie worden ingedeeld. Dat aantal loopt op tot 83 op basis van de determinanten van zelfstandige terugkeer. De belangrijkste voorspeller van gepercipieerde controle is de vraag in hoeverre een respondent in staat denkt te zijn om de benodigde reisdocumenten te regelen. In het vorige hoofdstuk hebben we gezien dat de meeste respondenten daarover niet erg optimistisch zijn, maar ook niet erg pessimistisch (de gemiddelde score was 3,3 op een schaal van 1 tot en met 7). Een andere voorspeller is de vraag hoe lang iemand nog recht denkt te hebben op legaal verblijf.²⁸ De gepercipieerde controle blijkt namelijk toe te nemen als een respondent in hoger beroep is of als hij/zij een officieel bericht heeft ontvangen dat het recht op verblijf in Nederland gaat eindigen. Dit suggereert dat de meeste respondenten zich vooral in de allerlaatste fase enigszins gaan oriënteren op terugkeer*mogelijkheden*, ook al staan ze dan – in de meeste gevallen – nog even negatief tegenover terugkeer; de betreffende variabelen hadden immers geen significant effect op attitude.

Deze bevindingen ondersteunen de theorie van gepland gedrag. Om verschillen in terugkeerintentie van (bijna) uitgeprocedeerde asielmigranten te begrijpen is het blijkbaar zinvol om enerzijds te kijken naar variabelen die vooral een effect hebben op *attitude* ('willen'), zoals de gepercipieerde levenskansen in het land van herkomst en de gezondheid, terwijl anderzijds ook variabelen meegenomen moeten worden die vooral effect hebben op *gepercipieerde controle* ('kunnen'), zoals de ingeschatte kansen om reisdocumenten te regelen.

De waarneming dat het zich bevinden in de eindfase van legaal verblijf in Nederland wél effect heeft op gepercipieerde controle maar niet op attitude, vormt een aanwijzing dat zelfstandige terugkeer deels door de overheid wordt afgedwongen. Van echte 'vrijwilligheid' lijkt bij zelfstandige terugkeer van uitgeprocedeerde asielmigranten meestal niet echt sprake. Ten slotte blijkt de ingeschatte onveiligheid in het land van herkomst een negatief effect te hebben op de gepercipieerde controle. Een aantal keer is hierop in het interview doorgevraagd: Hoe kan een 'slechte' vei-

²⁸ Dit effect lijkt op het eerste gezicht zelfs wat sterker dan het effect van 'papieren'; in paragraaf 5.4 wordt uitgelegd waarom dit echter niet het geval is.

ligheidssituatie de mogelijkheid tot terugkeer verkleinen? De respondenten redeneerden dan dat de onveiligheid een reële mogelijkheid tot terugkeer uitsluit ('dan maken ze me dood').

Ten slotte blijkt de gezondheid een positief effect te hebben op gepercipieerde controle; als andere variabelen constant worden gehouden, zien gezondere respondenten blijkbaar meer mogelijkheden tot terugkeer dan minder gezonde respondenten.

5.4 Intentie

Tachtig procent van de respondenten blijkt absoluut niet van plan te zijn om (binnen 12 maanden) terug te keren. Zonder kennis over de determinanten van zelfstandige terugkeer zouden we dus tachtig van elke honderd vergelijkbare asielmigranten goed categoriseren als het gaat om terugkeerintentie. Dat aantal neemt toe tot 93 als we gebruik maken van de determinanten van zelfstandige terugkeer.

De belangrijkste variabelen die een significant effect hadden op de drie centrale variabelen uit de theorie van gepland gedrag blijken óók van invloed te zijn op terugkeerintenties; ze komen er als het ware in samen. De betreffende variabelen zijn, in volgorde van belangrijkheid, de ingeschatte veiligheid in het land van herkomst, de gezondheid van de respondent, de ingeschatte levenskansen als illegaal in Nederland en, ten slotte, de ingeschatte mogelijkheden tot het regelen van reisdocumenten. Tegelijkertijd blijken er twee significante variabelen te zijn 'bijgekomen'; beide variabelen waren geen significante voorspellers van attitude, sociale norm of gepercipieerde controle, maar hebben wel een effect op terugkeerintenties. Dat zijn: (1) de vraag of respondenten een terugkeergesprek hebben gehad met DT&V en – in mindere mate – (2) of respondenten bij terugkeer voldoende geld denken te hebben voor de reis en de kosten voor eerste levensonderhoud. Een ander verschil is dat gezondheid en het hebben van voldoende middelen voor de terugreis en de kosten voor eerste levensonderhoud een sterker effect hebben op intentie dan op attitude, sociale norm en gepercipieerde controle. We zullen nog terugkomen op de vraag hoe het mogelijk is dat diverse variabelen in sterkere mate van invloed zijn op de intentie tot terugkeer dan op de variabelen uit de theorie van gepland gedrag. Eerst zullen we nader ingaan op de *omvang* van de gevonden effecten voor de belangrijkste variabelen. Dit gebeurt hier wat uitgebreider dan in het voorgaande, omdat terugkeerintentie de centrale variabele is van dit onderzoek.

De verschillen tussen de respondenten in terugkeerintentie blijken vooral gelegen te zijn in drie sferen (zie ook het concluderende hoofdstuk). De eerste en belangrijkste sfeer is de gepercipieerde veiligheid in het land van herkomst. Als de ingeschatte veiligheid met een standaarddeviatie toeneemt, blijkt de kans dat een doorsnee respondent enigszins openstaat voor terugkeer toe te nemen met 52% (gegevens niet in tabel). Een respondent die aanvankelijk een kans van 20% had om enigszins open te staan voor terugkeer zou dus een kans hebben van circa 30% ($20\% * 1,52$) als de ingeschatte veiligheid in het land van herkomst met een standaarddeviatie zou toenemen. Als de ingeschatte veiligheid met *twee* standaarddeviaties zou toenemen dan is die kans ongeveer twee keer zo groot, namelijk 41% ($20\% * 2,04$). Ter illustratie: in de onderzoeksgroep blijken twee standaarddeviaties ongeveer overeen te komen met het groepsverschil tussen de Afghaanse en de Chinese respondenten; de Afghanen zijn erg negatief over de veiligheid in Afghanistan, terwijl de Chinezen

relatief positief oordelen over de veiligheid in China.²⁹ Met andere woorden: stel dat de gemiddelde (gepercipieerde) veiligheid van alle herkomstlanden zou toenemen met het ingeschatte verschil tussen Afghanistan en China, dan zouden 44 van de 108 respondenten terugkeer overwegen, in plaats van 22.

De tweede sfeer is het verblijfsperspectief in Nederland. Circa 11% van de respondenten die nog geen gesprek hebben gehad met DT&V (dit geldt voor 48% van de respondenten) blijkt terugkeer niet categorisch uit te sluiten. Volgens het model neemt hun kans op het overwegen van zelfstandige terugkeer toe met 136% wanneer zij wel een dergelijk terugkeergesprek hebben gehad ($0,48 * 0,52 * 5,46 = 1,36$). De betreffende respondenten hebben dan dus een kans van 26% ($11% * 2,36$) om enigszins open te staan voor terugkeer. De kans op het overwegen van zelfstandige terugkeer blijkt overigens ook al wat toe te nemen als respondenten in de eindfase van het legale verblijf zijn gekomen zonder dat er al een gesprek is geweest met DT&V (zie het effect van de variabele 'hoger beroep / bericht ontvangen dat verblijfsvergunning eindigt').

Hoe onaantrekkelijker het leven als illegaal wordt gevonden, hoe groter de kans dat terugkeer wordt overwogen. Dit effect lijkt echter niet erg sterk te zijn. Stel dat de overheid er door aanvullend restrictief beleid in zou slagen om de ingeschatte levenskansen als illegaal met een standaarddeviatie te laten dalen, dan is de kans dat een gemiddelde respondent terugkeer niet langer categorisch uitsluit 26% in plaats van 20% ($20% * 1,28$).

Wanneer we kijken naar het *gecombineerde* effect van de significante variabelen in de sfeer van het verblijfsperspectief in Nederland – 'een gesprek met DT&V', 'in hoger beroep zijn / een bericht hebben gehad van verblijfsbeëindiging', 'ingeschatte levenskansen als illegale migrant' – lijkt het misschien alsof het toekomstperspectief in Nederland meer nog dan het perspectief in het land van herkomst effect heeft op de terugkeerintentie. Deze indruk is echter onjuist. Het is bijvoorbeeld niet zo dat de kans op zelfstandige terugkeer met 272% ($2 * 136%$) toeneemt als er twee gesprekken met DT&V hebben plaatsgevonden (!) Bij aanvullende gesprekken zal de terugkeerintentie vermoedelijk niet evenredig meestijgen; het gevonden effect zal voornamelijk het effect zijn van het door het gesprek teweeggebrachte besef – of althans met het gesprek gecorrleerde besef – dat het legale verblijf in Nederland nu echt gaat eindigen. Iets soortgelijks geldt voor het effect van in hoger beroep zijn dan wel het hebben ontvangen van een bericht dat de verblijfsvergunning eindigt. De terugkeerintentie blijft uiteraard niet oneindig meestijgen naarmate een respondent een groter aantal berichten zou ontvangen dat het recht op verblijf in Nederland gaat eindigen.

Er is nog een reden om het effect van een relatief slecht toekomstperspectief in Nederland wat te relativiseren. Hoewel de kans toeneemt dat een respondent daardoor *enigszins* open staat voor terugkeer, lijkt de 'afgedwongen' intentie tot terugkeer meestal zwak te blijven (zie tabel C in bijlage 3).³⁰ Populairder gezegd: het overwegen van zelfstandige terugkeer onder druk van de overheid lijkt hooguit schoorvoetend te gaan en zeker niet van harte. Hogere scores op de gepercipieerde veilig-

²⁹ De gemiddelde score van de 16 Afghaanse respondenten op de gepercipieerde veiligheid is 0,4. Voor de 9 Chinezen is dat 1,8. Overigens is de spreiding onder de Chinese respondenten relatief hoog; er zijn ook Chinezen die de veiligheid in China lager hebben beoordeeld.

³⁰ Onder de respondenten die a) in hoger beroep zijn of een bericht van verblijfsbeëindiging hebben gekregen en b) met DT&V hebben gesproken, is de gemiddelde terugkeerbereidheid namelijk niet meer dan 1,8 op de schaal van 1 tot 7. De hoogste score in die groep bedraagt niet meer dan 3,5 (zie tabel C in bijlage 3).

heid van het land van herkomst blijken juist wel samen te kunnen gaan met de hoogst mogelijke scores op terugkeerintentie (zie eveneens tabel C in bijlage 3). Verplichte terugkeer naar een land dat iemand zelf ook veilig vindt gaat blijkbaar gepaard met meer enthousiasme dan verplichte terugkeer naar een land dat iemand zelf onveilig vindt.

De derde sfeer heeft betrekking op de praktische voorwaarden voor terugkeer. Wanneer een respondent reisdocumenten denkt te kunnen regelen en voldoende middelen denkt te hebben voor terugkeer leidt dat tot een iets sterkere intentie tot terugkeer. In die zin lijkt het stelsel van terugkeerpremies en de hulp vanuit de IOM bij het regelen van reisdocumenten verstandig beleid. Vooral de gezondheid lijkt echter van belang. De kans dat een gemiddelde respondent open staat voor terugkeer blijkt toe te nemen met 31% voor elke verbetering van de gezondheid met een punt (bijvoorbeeld van 'slecht' naar 'matig' of van 'matig' naar 'goed'). Een respondent met een gemiddelde intentie tot terugkeer heeft daarom een kans om enigszins open te staan voor terugkeer van circa 23% wanneer de gezondheid zou toenemen van 'slecht' tot 'matig', oplopend tot circa 30% wanneer de gezondheid zou toenemen van 'slecht' tot 'uitstekend'.

Er zijn aanwijzingen dat gezondheid zelfs een sterker effect heeft dan uit dit model naar voren komt, omdat er sprake lijkt te zijn van een interactie-effect met het effect van naderend illegaal verblijf. Dit komt onder andere aan de orde in de volgende paragraaf, waarin wordt nagegaan in hoeverre intentie kan worden verklaard vanuit attitude, sociale norm en gepercipieerde controle, zoals de theorie van gepland gedrag claimt.

Tabel 4 Determinanten van attitude, sociale norm, gepercipieerde controle en terugkeerintentie (tussen haakjes effecten van gestandaardiseerde variabelen)

	Attitude		Sociale norm		Gepercipieerde controle		Terugkeerintentie	
	B	p	B	p	B	p	B	p
<i>Migratiemotief</i>								
Ook gemigreerd voor werk of studie	2,45	0,08	-0,82	0,66	0,06	0,95	0,60	0,67
Voor altijd land van herkomst verlaten	0,15	0,90	0,09	0,92	-0,37	0,56	-0,45	0,68
Mogelijkheden tot circulaire migratie	-0,1 (-0,26)	0,90	0,27 (0,66)	0,15	0,12 (0,29)	0,38	0,14 (0,35)	0,54
<i>Sociale bindingen</i>								
Migratieschulden	2,24	0,21	2,97	0,01	1,07	0,2	2,76	0,06
Remittances	-0,72 (-0,72)	0,45	0,42 (0,41)	0,39	-0,29 (-0,29)	0,36	-0,06 (-0,06)	0,84
Bindingen herkomst	1,4 (1,37)	0,06	0,23 (0,22)	0,64	0,22 (0,22)	0,49	0,69 (0,68)	0,19
Bindingen Nederland	1,58 (1,58)	0,06	1,06 (1,06)	0,10	0,56 (0,56)	0,16	0,5 (0,50)	0,36
<i>Toekomstperspectief</i>								
Levenskansen herkomstland (veiligheid)	3,02 (3,00)	0,00	1,11 (1,10)	0,00	0,91 (0,90)	0,02	3,24 (3,20)	0,00
Levenskansen herkomstland (soc. ec.)	0,77 (0,76)	0,24	1,41 (1,38)	0,01	0,24 (0,24)	0,49	-0,73 (-0,72)	0,31
Ingeschatte kans op legaal verblijf	-1,13 (-1,09)	0,07	-0,33 (-0,32)	0,53	-0,19 (-0,19)	0,56	0,11 (0,11)	0,83
Kwaliteit illegaal verblijf	-1,12 (-1,12)	0,09	-0,97 (-0,97)	0,04	-0,23 (-0,23)	0,49	-1,77 (-1,78)	0,03
In hoger beroep / bericht gehad dat verb. verg. eindigt	0,51	0,68	0,16	0,88	1,49	0,03	4,00	0,02
Gesproken met DT&V	1,20	0,41	-0,05	0,95	-0,09	0,90	5,46	0,01
<i>Praktische voorwaarden voor terugkeer</i>								
Papieren	-0,49 (-1,04)	0,11	0,22 (0,77)	0,28	0,59 (1,26)	0,00	0,48 (1,03)	0,08
Genoeg geld terugkeer / eerste levensonderhoud	0,32 (0,61)	0,29	-0,36 (-0,69)	0,20	-0,09 (-0,17)	0,63	0,53 (1,01)	0,07
Gezondheid	1,17 (1,49)	0,03	-0,38 (-0,48)	0,37	0,46 (0,58)	0,08	1,91 (2,42)	0,01
Constante	-6,85 (-5,05)	0,03	-3,44 (-3,64)	0,04	-4,53 (-1,37)	0,00	-16,20	0,00
Verklaarde variantie (Nagelkerk)	0,75		0,52		0,61		0,75	
Percentage goed geclassificeerd (nul model)	81%		85%		69%		80%	
Percentage goed geclassificeerd	94%		92%		83%		93%	
N	108		108		108		108	

Noot: Het gestandaardiseerde effect verschilt soms enigszins van het effect van de factor. Dit komt doordat ontbrekende waarden in een aantal gevallen zijn geschat door regressie (zie hoofdstuk 4). De p-waarden in de tabel zijn onder tweezijdige toetsing. Vet gedrukte cellen betreffen significante effecten bij eenzijdige toetsing, waarbij de p-waarde door 2 is gedeeld. Tegenintuïtieve effecten zijn wel tweezijdig getoetst.

5.5 Intentie tot terugkeer en de theorie van gepland gedrag

We hebben in de vorige paragraaf gezien dat het effect van vier variabelen op intentie verschilde van het effect op attitude, sociale norm en/of gepercipieerde controle. Het bleek te gaan om variabelen die verband houden met druk vanuit de overheid tot zelfstandige terugkeer, naast variabelen op het gebied van praktische terugkeervoorwaarden. Deze bevinding kan betekenen dat de variabelen uit de theorie van gepland gedrag verschillen in terugkeerintentie niet helemaal kunnen verklaren. Om na te gaan of dit inderdaad het geval is, zijn er drie aanvullende regressiemodellen geschat (tabel 5).

In het eerste model is nagegaan in hoeverre attitude, sociale norm en gepercipieerde controle voorspellers zijn van intentie, zoals de theorie van gepland gedrag stelt. We zien dat attitude de belangrijkste voorspeller is van intentie, terwijl gepercipieerde controle op de tweede plaats komt. Sociale norm is geen significante voorspeller van terugkeerintentie. In het empirisch onderzoek naar de theorie van gepland gedrag is overigens vaker gevonden dat sociale norm geen significant effect heeft (vgl. Armitage & Conner, 2001). Dit kan betekenen dat de sociale omgeving niet zo belangrijk is, maar het kan ook zijn dat de sociale omgeving geen eenduidige invloed uitoefent op de intentie tot terugkeer: wellicht spoort het sociale netwerk in Nederland de respondenten bijvoorbeeld aan om terug te keren, terwijl het netwerk in het land van herkomst juist meer aandringt op voortgezet verblijf in Europa. Sociale norm is in dit onderzoek gemeten aan de hand van een item (zie hoofdstuk 4). Bij vervolgonderzoek zou gekozen kunnen worden voor specifiekere indicatoren voor sociale norm, uitgesplitst voor verschillende delen van de sociale omgeving (mijn familie in het herkomstland vindt, Nederlanders vinden, enz.). Misschien dat dan blijkt dat sociale norm wel een significante voorspeller is van terugkeerintentie.

In een tweede model zijn naast attitude, sociale norm en gepercipieerde controle de twee belangrijkste variabelen opgenomen die een sterker effect bleken te hebben op intentie dan op attitude, sociale norm en gepercipieerde controle, te weten: 'gesprek Dienst Terugkeer en Vertrek' en 'gezondheid'. De eerste variabele blijkt inderdaad een effect te hebben op intentie dat niet volledig wordt gevangen door attitude, sociale norm en gepercipieerde controle. Dit geldt niet voor gezondheid, al heeft het effect wel het juiste teken. Blijkbaar verloopt het effect van gezondheid op terugkeerintentie voor een belangrijk deel *indirect*, namelijk via attitude en gepercipieerde controle. (We hebben hiervoor immers gezien dat gezondheid wel een sterk effect heeft op attitude en gepercipieerde controle.)

In het derde model is vervolgens gekeken naar zogenoemde interactie-effecten tussen 'gesprek Dienst Terugkeer en Vertrek' en 'gezondheid'. Er wordt dan nagegaan of de druk vanuit de overheid tot zelfstandige terugkeer, waarvoor 'gesprek Dienst Terugkeer en Vertrek' een indicator is, bij respondenten die zichzelf gezond vinden een andere uitwerking heeft dan bij respondenten die hun gezondheid negatiever inschatten. Hier gebeurt iets interessants. Het effect van 'gesprek Dienst Terugkeer en Vertrek' verandert namelijk van teken en is niet meer significant, terwijl de interactieterm *wel* een positief significant effect laat zien. Dit significante interactie-effect suggereert dat gezonde mensen terugkeer vaker gaan overwegen dan ongezonde mensen, wanneer de overheid daartoe druk uitoefent, *ook al vinden de betrokkenen en hun sociale omgeving onverlet dat terugkeer eigenlijk geen goede optie is*.

In dit laatste model heeft gezondheid zowel een direct als een indirect effect op intentie. Het *indirecte effect* verloopt via attitude en gepercipieerde controle: gezonde mensen staan positiever tegenover terugkeer (attitude) *en* hebben er relatief veel

vertrouwen in dat ze in staat zijn om terug te keren als ze dat zouden willen (controle). Respondenten die vertrouwen hebben in hun gezondheid zijn onder meer positiever over de levenskansen in het land van herkomst en schatten de veiligheid er bijvoorbeeld positiever in dan mensen met een zwakkere gezondheid. Het *directe effect* komt tot uitdrukking in de interactie tussen gezondheid en de drang vanuit de overheid tot terugkeer. Het is mogelijk om een indruk te geven van het *totale effect* van gezondheid op terugkeerintentie. Stel we laten de gezondheid van alle respondenten met een punt stijgen (slecht wordt matig, matig wordt goed, enz.). We kunnen dan berekenen wat de vermoedelijke scores zouden zijn op attitude, sociale norm en gepercipieerde controle, gegeven de regressiemodellen in tabel 4. Vervolgens kunnen we met het regressiemodel in tabel 5 de score op intentie berekenen, gegeven die hypothetische scores op de variabelen van de theorie van gepland gedrag en gegeven de hypothetische hogere gezondheid. Deze exercitie leidt ertoe dat het aantal respondenten dat terugkeer overweegt in de onderzoeksgroep met twaalf personen (55%) zou toenemen (34 in plaats van 22, oftewel een toename van 55%).³¹

Al met al suggereren de bevindingen die in deze paragraaf zijn besproken dat er naast attitude, sociale norm en gepercipieerde controle nog een vierde dimensie van invloed is op de terugkeerintentie. Die dimensie lijkt te maken te hebben met 'moeten', met drang door een bepaalde machtig geachte actor – in dit geval de overheid – en de mogelijkheden die mensen zien om het door die actor gewenste gedrag te vertonen, waartoe optimisme over de eigen gezondheid lijkt bij te dragen. Of het effect van gevoelde drang vanuit de overheid echt een effect is van het hebben van een gesprek met DT&V als zodanig is overigens niet met zekerheid te zeggen. Het kan ook zijn dat de gevoelde drang tot terugkeer gecorreleerd is met het hebben van een gesprek, omdat een onderliggende variabele – namelijk het naderen van illegaal verblijf en het toenemende risico op vreemdelingendetentie en uitzetting – zowel leidt tot een sterkere gevoelde drang tot terugkeer als tot een terugkeergesprek. Om meer te weten te komen over het effect van het voeren van een gesprek met Dienst Terugkeer en Vertrek als zodanig is een wat andere onderzoeksmethode nodig.³²

Een andere mogelijke verklaring voor de bevinding dat attitude, sociale norm en controle de terugkeerintentie niet volledig verklaart, is dat de variabelen sociale norm en/of gepercipieerde controle in dit onderzoek wellicht te beperkt zijn gemeenten. Misschien moet drang vanuit de overheid bijvoorbeeld worden gezien als een ander type sociale norm, dat we niet voldoende in beeld krijgen met het item 'De meeste mensen die voor mij belangrijk zijn vinden dat ik zou moeten terugkeren naar mijn land van herkomst'. We hadden misschien ook moeten vragen 'De meeste instellingen die voor mij belangrijk zijn vinden dat ik zou moeten terugkeren naar mijn land van herkomst'. En: 'Als ik zou moeten zou het voor mij mogelijk zijn om terug te keren naar mijn land van herkomst'. Dit voert ons tot een theoretische discussie over wat een sociale norm nu eigenlijk is en welke typen sociale normen

³¹ Dit blijft overigens een benadering ook omdat 12 van de 108 respondenten hun gezondheid uitstekend vinden. Zij kunnen eigenlijk niet verder stijgen op de schaal. Dit is niet meegenomen.

³² Bijvoorbeeld een voor- en nameting en een systematische vergelijking tussen respondenten met en zonder een dergelijk gesprek die zich in dezelfde fase van de procedure bevinden.

zich voordoen. Dit is niet uitgewerkt in de theorie van gepland gedrag en is in dit rapport ook minder relevant (zie de noot voor een aanzet).³³

Tabel 5 Effecten van attitude, sociale norm en gepercipieerde controle op intentie aangevuld met effecten van ‘gezondheid’ en ‘gesprek Dienst Terugkeer en Vertrek’

	Model 1		Model 2		Model 3	
	B	p	B	p	B	p
Attitude	2,77	0,00	2,40	0,00	3,11	0,00
Sociale norm	0,69	0,44	1,0	0,32	1,36	0,19
Gepercipieerde controle	1,41	0,04	1,56	0,03	1,78	0,03
Gezondheid			0,49	0,12	-0,35	0,44
Gesprek DT & V			1,86	0,03	-2,81	0,19
Gezondheid x gesprek DT & V (interactie)					1,69	0,03
Constante	-2,96	0,00	-5,52	0,00	-3,44	0,01
Verklaarde variantie (Nagelkerk)	52%		59%		65%	
Percentage goed geclassificeerd (nul model)	80%		80%		80%	
Percentage goed geclassificeerd	89%		88%		92%	

In hoofdstuk 3 is er op gewezen dat de respondenten er wellicht belang bij hadden om gezondheidsklachten en zorgen over veiligheid te overdrijven. In de laatste twee paragrafen van dit hoofdstuk concentreren we ons op de vraag in hoeverre er inderdaad aanwijzingen zijn voor *strategische beantwoording*. Het gaat daarbij om de vraag in hoeverre er aanwijzingen zijn dat de *gerapporteerde* levenskansen en de *gerapporteerde* gezondheid negatiever zijn dan de *in werkelijkheid beleefde* levenskansen en de *in werkelijkheid beleefde* gezondheid. Deze vraag staat centraal in paragraaf 5.6. In het verlengde van deze vraag ligt een andere, gerelateerde vraag. Dit is de vraag hoe de *beleefde* levenskansen en gezondheid zich verhouden tot de *objectieve* levenskansen en gezondheid van de respondenten. Deze laatste vraag verkennen we in paragraaf 5.7 door de gerapporteerde levenskansen wat betreft veiligheid te vergelijken met meer objectieve indicatoren voor veiligheid en de politieke situatie in de betreffende landen van herkomst. Omdat we geen indicatoren hebben over de objectieve gezondheid van de respondenten maken we deze laatste stap niet voor de gerapporteerde gezondheid.

³³ Coleman (1990) maakt bijvoorbeeld een onderscheid tussen *conjoint social norms* en *disjoint social norms*. Bij het eerste type zijn actoren die belang hebben bij de norm dezelfde actoren die zich aan de norm moeten houden. Bijvoorbeeld: de norm om rechts te houden in het verkeer, iedereen heeft belang bij een dergelijke afspraak en iedereen moet zich er aan houden (afspraken om links te rijden kan ook). In het tweede geval valt de verzameling actoren die belang heeft bij de norm niet precies samen met de verzameling actoren die zich er aan moeten houden. Bijvoorbeeld: sommige religieuze groepen hechten belang aan bepaalde gebruiken (bijvoorbeeld de zondagsrust), maar vinden dat die gebruiken ook moeten gelden voor mensen die zich niet tot de betreffende religieuze groep rekenen.

5.6 Strategische beantwoording?

Het gemeten effect van de beleefde levenskansen in het land van herkomst op de gebruikte terugkeervariabelen (attitude, gepercipieerde controle en intentie) zou overschat kunnen zijn indien verschillen in terugkeerintentie tevens een effect zouden hebben op de gerapporteerde levenskansen. Dit zou het geval zijn als respondenten met de laagste intentie tot terugkeer om strategische redenen méér dan andere respondenten de onveiligheid in het land van herkomst zouden hebben overdreven. Misschien vreesden sommige respondenten, die de veiligheid in hun land van herkomst helemaal niet zo negatief inschatten, maar om heel andere redenen niet van plan zijn om te remigreren, dat een eerlijke beantwoording van de vragen over de veiligheid hun kansen in de asielprocedure zou verkleinen en de kans op verplichte terugkeer zou vergroten.

Voor de gerapporteerde gezondheid geldt iets soortgelijks. De respondenten die het meest negatief staan tegenover terugkeer, maar daar andere redenen voor hebben dan gezondheidsklachten, hebben mogelijk hun ongezondheid overdreven, omdat zij hoopten dat zij hun verblijf in Nederland zouden kunnen verlengen met een medische procedure (zie de noot voor details hierover).³⁴

Strategische beantwoording kan niet met zekerheid worden geïdentificeerd en geëlimineerd, maar er kan toch een indruk van worden verkregen, wanneer de aannemelijke veronderstelling wordt gemaakt dat 'strategische' respondenten vooral de laagst mogelijke antwoordcategorieën zullen hebben gekozen bij de vragen over gezondheid en veiligheid.

Gezondheid is gemeten met de vraag 'Hoe zou u in het algemeen uw gezondheid omschrijven?'. De antwoordcategorieën waren 'slecht', 'matig', 'goed', 'heel goed' en 'uitstekend'. In de paragrafen 5.1 tot en met 5.4 is de gezondheid meegenomen als één variabele. Daarbij werd verondersteld dat de relatie tussen gezondheid en terugkeer lineair is. Het is ook mogelijk om het effect van de variabele gezondheid in kaart te brengen met vier variabelen in plaats van met één. Dit zijn zogeheten 'dummies' die in dit geval aangeven of een respondent een 'slechte' en 'matige', een 'goede' of een 'heel goede' gezondheid zegt te hebben. De respondenten met een 'uitstekende' gezondheid vormen in dat geval de vergelijkingsgroep. De score op terugkeer van respondenten met een 'slechte' gezondheid wordt in het regressiemodel dan vergeleken met de score van respondenten met een 'uitstekende' gezondheid. Ook respondenten met een 'matige', 'goede' en 'heel goede' gezondheid worden op hun beurt vergeleken met de respondenten met een 'uitstekende' gezondheid. In de paragrafen 5.1 tot en met 5.4 werd de gerapporteerde gezondheid meegenomen als één variabele omdat het aantal onafhankelijke variabelen al

³⁴ Uitgeprocedeerde asielzoekers kunnen een beroep doen op artikel 64 van de Vw 2000, dat bepaalt dat uitstel van vertrek kan worden verleend wanneer de vreemdeling of een van zijn gezinsleden vanwege medische problemen niet in staat is om te reizen. De IND beslist op het verzoek om uitstel van vertrek na hierover advies te hebben ingewonnen bij het Bureau Medische Advisering (BMA). Wordt het verzoek gehonoreerd, dan beslist het COA over het verlenen van (vervolg)opvang. Zolang de IND en het COA niet hebben besloten op het verzoek heeft de vreemdeling wel rechtmatig verblijf in Nederland, maar geen recht op opvang. Een andere mogelijkheid is het aanvragen van een reguliere verblijfsvergunning op medische gronden. Ook het indienen van een dergelijke aanvraag geeft geen recht op opvang (VluchtelingenWerk Nederland, 2007). Eind 2009 heeft de Staatssecretaris van Justitie aangekondigd dat uitgeprocedeerde asielzoekers die een actueel en volledig medisch dossier overleggen in beide gevallen ook tijdens de aanvraagprocedure opvang kunnen krijgen (Kamerstukken 139399).

vrij groot was. Op dit moment in de analyse weten we echter dat diverse veronderstelde determinanten van terugkeer in onze onderzoeksgroep geen significant effect hebben op de gebruikte variabelen voor terugkeer. Dit gold bijvoorbeeld voor het gerapporteerde migratiemotief. De betreffende variabelen, die blijkbaar minder relevant zijn om de variatie in de onderzoeksgroep te verklaren, kunnen nu betrekkelijk veilig buiten beschouwing worden gelaten. Daardoor wordt het mogelijk om het effect van de gerapporteerde gezondheid met vier variabelen te meten in plaats van met één.

Tabel 6 presenteert de resultaten van deze verdiepingsanalyse voor het effect op terugkeerintentie, de centrale afhankelijke variabele in dit onderzoek. Als terugkeerintentie niet zou samenhangen met de werkelijk beleefde gezondheid, en het gevonden effect van gezondheid louter en alleen door strategische beantwoording zou zijn ontstaan, dan zouden we verwachten dat alleen de respondenten met een 'slechte' en 'matige' gezondheid minder geneigd zouden zijn tot terugkeer in vergelijking met respondenten met een 'uitstekende' gezondheid, terwijl respondenten met een 'goede' of 'heel goede' gezondheid dezelfde scores zouden hebben op terugkeerintentie als respondenten met een 'uitstekende' gezondheid.

De resultaten van deze verdiepingsslag laten zien dat het gevonden effect van gezondheid niet louter en alleen een bijeffect van strategische beantwoording lijkt te zijn. Als de andere determinanten van zelfstandige terugkeer constant worden gehouden, dan blijkt het verschil in terugkeerintentie tussen respondenten met een 'slechte' gezondheid en een 'uitstekende' gezondheid inderdaad groter dan het verschil tussen respondenten met een 'goede' gezondheid en respondenten met een 'uitstekende' gezondheid. Maar er is ook een significant verschil in terugkeerintentie tussen respondenten met een 'matige' of 'goede' gezondheid ten opzichte van respondenten met een 'uitstekende' gezondheid. De relatie tussen gezondheid en terugkeerintentie lijkt wel licht curvilineair te zijn: het effect van het hebben van een 'slechte' gezondheid is namelijk meer dan vier keer zo sterk dan het (niet-significante) effect van het hebben van een 'goede' gezondheid. Dit kan wijzen op beperkte strategische respons, maar kan evenzogoed worden verklaard op inhoudelijke gronden: het is immers aannemelijk dat het verschil tussen een slechte en matige gezondheid voor terugkeer van groter belang is dan het verschil tussen een heel goede en uitstekende gezondheid.

Het kan ook nog zijn dat terugkeerintentie een effect heeft op de *werkelijk* beleefde en/of objectieve gezondheid, en niet alleen op de gerapporteerde gezondheid: misschien is een deel van de gezondheidsklachten – die volgens de veldwerkonderzoeker vooral van psychische aard waren – een uitvloeisel van het verkeren in een situatie waarin terugkeer verplicht wordt gesteld zonder dat betrokkene daarmee instemt. Of dit inderdaad zo is, zou nader (longitudinaal) onderzoek vergen (zie ook de onderzoeksaanbevelingen in het concluderende hoofdstuk).

Een vergelijkbare exercitie is mogelijk bij de variabele 'levenskansen herkomstland veiligheid', die is afgeleid van de items 'Zou u bang zijn als u [in de komende 12 maanden] zou terugkeren?' (schaal 1-5) en 'Het is voor mij onveilig in mijn land van herkomst' (schaal 1-7). Er kan in dit geval worden verondersteld dat 'strategische' respondenten, als die er zijn, geconcentreerd zijn onder de respondenten die bij beide items een 1 hebben gekozen of bij een van beide vragen een 2. Dit geldt voor 91 van de 108 respondenten. We noemen deze groep 'levenskansen veiligheid laag'. De resterende 17 respondenten kunnen vervolgens worden verdeeld over twee ongeveer even grote categorieën: 'levenskansen veiligheid midden' en 'levenskansen

veiligheid hoog'.³⁵ Als terugkeerintentie in werkelijkheid niet zou samenhangen met de beleefde veiligheid, zodat het gevonden effect louter het gevolg zou zijn van strategisch beantwoording, dan zouden we een verschil verwachten tussen de lage en hoge groep, maar niet tussen de middengroep en de hoge groep. Er blijkt echter wel degelijk een substantieel en significant verschil te zijn tussen de middengroep en de hoge groep ($B=-8,9$), hoewel dit verschil kleiner is dan het verschil tussen de lage en de hoge groep ($B=-13,6$).

We kunnen derhalve concluderen dat verschillen in terugkeerintentie daadwerkelijk verbonden lijken te zijn met de *werkelijk beleefde* (on)veiligheid. Anders gesteld: de meeste respondenten lijken daadwerkelijk te denken dat het in het land van herkomst relatief onveilig is en die gedachte lijkt daadwerkelijk een belemmering te zijn voor terugkeer. Dit roept vervolgens de vraag op hoe de beleefde veiligheid zich verhoudt tot de objectieve veiligheid: Hebben de respondenten echt iets te vrezen bij terugkeer (als gevolg van de politieke situatie in het land van herkomst) of heeft de pessimistische inschatting van de veiligheid andere oorzaken? Een verkenning van die vraag staat centraal in het restant van dit hoofdstuk.

Tabel 6 Verdiepingsanalyse. Regressiemodellen met dummies voor de variabelen 'levenskansen herkomstland veiligheid' en 'gezondheid'

	B	p
<i>Sociale bindingen</i>		
Migratieschulden	2,34	0,13
Bindingen herkomst	0,89	0,12
<i>Toekomstperspectief</i>		
Levenskansen herkomstland veiligheid laagste groep	-16,65	0,01
Levenskansen herkomstland veiligheid middengroep	-11,37	0,02
Levenskansen herkomstland (soc. ec.)	-2,19	0,06
Ingeschatte kans op legaal verblijf	-0,11	0,84
Levenskansen illegaal verblijf	-2,66	0,02
Hoger beroep / bericht gehad van verblijfsbeëindiging	3,56	0,04
Gesproken met DT&V	8,23	0,00
<i>Praktische voorwaarden voor terugkeer</i>		
Papieren	0,65	0,06
Genoeg geld voor terugkeer en eerste levensonderhoud	0,96	0,03
Gezondheid ('slecht')	-13,41	0,01
Gezondheid ('matig')	-7,39	0,02
Gezondheid ('goed')	-6,70	0,02
Gezondheid ('heel goed')	-2,65	0,21
Constante	6,84	0,06
Verklaarde variantie (Nagelkerk)	79%	
Percentage goed geclassificeerd (nul model)	80%	
Percentage goed geclassificeerd	93%	

³⁵ De eerste respondent in de hoogste categorie heeft bij de vraag 'Zou u bang zijn als u [in de komende 12 maanden] zou terugkeren?' gekozen voor 'een beetje' en bij de vraag 'Het is voor mij onveilig in mijn land van herkomst' voor 'mee oneens', de op een na laagst mogelijke antwoordcategorie bij die vraag. De respondent met de hoogste score in de groep 'levenskansen veiligheid hoog' koos bij beide vragen respectievelijk voor 'een beetje' en 'zeer mee eens'.

5.7 De relatie tussen beleefde veiligheid en meer objectieve veiligheidsindicatoren

Om meer zicht te krijgen op de vraag naar de verhouding tussen de beleefde en de werkelijke onveiligheid in de landen van herkomst is uit verschillende bronnen externe informatie opgevraagd. Ten eerste is gebruik gemaakt van gegevens van de niet-gouvernementele Amerikaanse organisatie *Freedom House*, die landen sinds de jaren 1970 elk jaar twee scores geeft. Die scores kunnen variëren van 1 tot en met 7 en geven aan hoe het volgens *Freedom House* in een land is gesteld met de politieke rechten ('political rights') en civiele vrijheid ('civil liberty'). Een hoge score wil zeggen dat *Freedom House* van mening is dat een land er op dat gebied *slecht* voorstaat. Ten tweede zijn statistieken verzameld van de *World Health Organization* over het sterftecijfer onder volwassenen, evenals het sterftecijfer door verwondingen of letsels ('injuries'). Ten derde is gebruik gemaakt van schattingen van de niet-gouvernementele organisatie *Geneva Convention* over het aantal doden als gevolg van sociale en politieke conflicten in een land. De eerste twee bronnen geven informatie over de gerapporteerde landen van herkomst van alle 108 respondenten. De derde bron geeft alleen informatie over de gerapporteerde landen van herkomst van 74 respondenten.

Afgemeten aan alle bekeken criteria zijn de (gerapporteerde) landen van herkomst inderdaad relatief onveilige landen (zie tabel 7). Voor 2008 was de gemiddelde landenscore van *Freedom House* voor de onderzoeksgroep bijvoorbeeld een 5,2 voor de politieke rechten en een 5,1 als het gaat om civiele rechten.³⁶ Voor dat jaar waren de mondiale landengemiddelden respectievelijk 3,4 en 3,2 terwijl de scores voor niet-westerse landen 3,9 en 3,7 waren.³⁷ Nederland scoorde twee eenen. Kijkend naar de meest recente WHO cijfers die beschikbaar zijn, zien we dat het sterftecijfer bij volwassenen in de landen van herkomst in de onderzoeksgroep gemiddeld 333 per 100.000 inwoners is, terwijl het sterftecijfer vanwege verwondingen 146 per 100.000 inwoners bedraagt. Het mondiale landengemiddelde als het gaat om het sterftecijfer bij volwassenen is 223 per 100.000 inwoners. Het sterftecijfer wegens verwondingen is gemiddeld 81 per 100.000 inwoners. Voor niet-westerse landen is de gemiddelde score 248 en 88 en Nederland scoort 70 en 23. Volgens de schattingen van *Geneva Convention* is het jaarlijkse aantal doden als gevolg van sociale conflicten in de landen van herkomst in de onderzoeksgroep 11,7 per 100.000 inwoners. Omdat *Geneva Convention* niet voor alle landen het aantal conflictdoden meldt, kon er voor deze informatiebron geen mondiaal landengemiddelde worden berekend. *Geneva Convention* geeft wel een cijfer voor Spanje, waar in de periode 2004-2007 gemiddeld 0,15 doden per 100.000 inwoners zouden zijn gevallen vanwege politiek geweld. De gemiddelde score voor de gerapporteerde landen van herkomst van de respondenten is dus circa 79 keer hoger dan de score voor Spanje.

³⁶ In deze berekening is elk land meegeteld naar rato van het aantal respondenten uit de betreffende landen. Dit geldt ook voor de gemiddelden voor de WHO gegevens en voor de cijfers van *Geneva Convention*.

³⁷ De score voor niet-Westerse landen hebben we zelf berekend en is het gemiddelde van de landenscores als de EU-landen, Zwitserland, Noorwegen, IJsland, Monaco, Andorra, Verenigde Staten, Canada, Japan, Australië en Nieuw-Zeeland buiten beschouwing worden gelaten. Het mondiale gemiddelde is een ongewogen gemiddelde waarbij alle landen even zwaar meetellen ongeacht hun grootte.

De verhoogde onveiligheid in de landen van herkomst van de respondenten suggereert dat de gerapporteerde levenskansen in het herkomstland als het gaat om veiligheid een duidelijke objectieve basis heeft. Vervolgens kan er ook worden gekeken of er *binnen* de onderzoeksgroep een verband is tussen de beleefde veiligheid en de geraadpleegde externe informatie. In principe zouden we verwachten dat respondenten uit, objectief gezien, relatief veilige landen de levenskansen wat betreft veiligheid positiever beoordelen dan respondenten uit de onveiligste landen. In dit opzicht blijkt het beeld minder duidelijk. De gerapporteerde levenskansen wat betreft veiligheid correleren enigszins met het sterftecijfer bij volwassenen ($r = -0,23$), maar er is geen significant verband met de andere 'objectieve' indicatoren voor veiligheid. Overigens moeten we bij het ontbreken van een duidelijk verband binnen de onderzoeksgroep enkele kanttekeningen plaatsen. Zo kunnen er bijvoorbeeld persoonlijke omstandigheden zijn waardoor iemand onveilig is in een relatief veilig land, terwijl het omgekeerd kan zijn dat iemand relatief veilig is in een onveilig land. De cijfers van *Freedom House* geven bovendien vooral een indicatie van individuele vrijheden ten opzichte van de overheid en gaan niet per se over veiligheid (China scoort bijvoorbeeld een 7 voor 'political rights' en een 6 voor 'civil liberties', terwijl dat land voor de meeste inwoners relatief veilig is). Verder is de beleefde onveiligheid meestal niet volledig te reduceren tot objectieve veiligheid omdat ook andere factoren, zoals de ervaren sociale steun, er op van invloed kunnen zijn. Ten slotte kan het beeld van de veiligheid in het land van herkomst gebaseerd zijn op de situatie in het jaar van vertrek. Dat beeld kan gedateerd zijn. Voor deze laatste verklaring is een aanwijzing gevonden. Als we de scores van *Freedom House* voor het jaar van vertrek van de respondenten vergelijken met de scores voor 2008 kan worden geconstateerd dat de gemiddelde scores voor politieke rechten voor de landen van herkomst van de respondenten is verbeterd van 5,6 naar 5,2. De score voor civiele vrijheden verbeterde van 5,4 naar 5,1 (zie tabel 7). In het jaar van vertrek lijkt de situatie in de gerapporteerde landen van herkomst van de respondenten dus (nog) ongunstiger te zijn geweest dan ten tijde van het onderzoek.

Er is nog een aanwijzing dat de gerapporteerde veiligheid een objectieve basis heeft. De gerapporteerde landen van herkomst van respondenten uit de decentrale groep – dit zijn de respondenten die een tijdelijke asielvergunning hebben of hebben gehad – scoren op alle meer objectieve indicatoren voor veiligheid (nog) slechter dan de gerapporteerde landen van herkomst van de respondenten uit de centrale groep, die wel een verblijfsvergunning hebben gekregen (zie bijlage 3, tabel D). Deze bevinding vormt tevens een aanwijzing dat er in de asielprocedure een selectie optreedt: asielmigranten uit de meest onveilige landen lijken een grotere kans te hebben op een (tijdelijke) asielvergunning dan respondenten uit de 'subtop' van onveilige landen.

Het asielrelaas van de respondenten is in het kader van dit onderzoek niet systematisch onderzocht. Ook zijn er geen specifieke vragen gesteld over waarom een respondent eventueel angst heeft voor terugkeer. Er is wel gevraagd om kort aan te geven waarom men het land van herkomst heeft verlaten. Enkele uitzonderingen daargelaten bleken de respondenten redenen te noemen die, afhankelijk van het geval, in meer of mindere mate een grond kunnen zijn voor erkenning als vluchte-

ling op grond van het vluchtelingenverdrag en/of onder (Europese) *non-refoulement* bepalingen kunnen vallen.³⁸

Al met al ontstaat de indruk dat de respondenten niet alleen om strategische redenen een negatief beeld hebben gerapporteerd van de veiligheid in het land van herkomst. Het beeld van de veiligheid lijkt bovendien een zekere objectieve basis te hebben in de feitelijke omstandigheden in de betreffende landen van herkomst. Een mogelijke slag om de arm die moet worden gemaakt is dat niet is aangetoond dat de respondenten daadwerkelijk afkomstig zijn uit de gerapporteerde landen van herkomst en zo ja, of zij daar zelf ook onveilig zouden zijn. Het is bekend dat een deel van de asielmigranten liegt over de nationaliteit (IND, 2006). Ook Van Kalmt-hout et al. (2005) signaleren dat er onduidelijkheid kan bestaan over de nationaliteit van uitgeprocedeerde asielmigranten: zij vonden in hun onderzoek in de Vreemdelingenbewaring in elk geval verschillen tussen de aan de onderzoekers gerapporteerde nationaliteit en de bij de IND geregistreerde nationaliteit. Er bestaat echter geen onderzoek dat informatie geeft over de mate waarin liegen over de nationaliteit precies voorkomt. Voorts is onduidelijk in hoeverre dit verschijnsel ook voorkomt onder de respondenten. Alle respondenten waren immers asielmigranten van wie het asielverzoek niet direct is afgewezen in de AC procedure. De Nederlandse overheid heeft het asielrelaas van alle respondenten blijkbaar voldoende plausibel geacht om nader te onderzoeken. En een deel van hen heeft daadwerkelijk een tijdelijke asielvergunning (gehad).

Tabel 7 Gemiddelde scores in de onderzoeksgroep op verschillende indicatoren voor politieke repressie en onveiligheid

	N	Minimum	Maximum	Gemid- delde	Standaard- deviatie
Sterftecijfer volwassenen (15-60 jaar) per 100.000 inwoners (2006)	108	111	508	333	141
Sterftecijfers wegens verwondingen gestandaardiseerd voor leeftijd per 100.000 inwoners (2002)	107	25	301	146	72
Aantal directe conflictdoden per jaar per 100.000 inwoners (gemiddelde 2004-2007)	74	0,07	65	11,8	20,5
Politieke rechten in jaar van vertrek	108	2	7	5,6	1,4
Civiele rechten in jaar van vertrek	108	2	7	5,4	1,3
Politieke rechten in 2008	108	1	7	5,2	1,4
Civiele rechten in 2008	108	2	70	5,1	1,3

³⁸ Voorbeelden van redenen die niet in aanmerking komen voor bescherming zijn: 'meneer wilde reizen' en 'ik had geen emotionele binding met mijn vaderland', 'op zoek naar mijn familie, ik was alleen', 'er waren in de familie problemen met de erfenis' (is alleen een reden voor bescherming als de overheid in het land van herkomst geen adequate bescherming biedt tegen eventuele gewelddadige familieleden). Andere, vaker genoemde redenen zijn bijvoorbeeld 'mijn ouders zijn vermoord omdat mijn vader voor Saddam werkte', 'ik had een gewelddadige echtgenoot' (dit kan eveneens een reden zijn voor een verblijfsvergunning als de overheid in het land van herkomst onvoldoende bescherming biedt tegen de betreffende echtgenoot), 'ik werd gediscrimineerd', 'ik ben tegen vrouwenbesnijdenis', 'vrijheid / ander geloof', 'in verband met oorlog'.

5.8 Samenvatting

In het vorige hoofdstuk hebben we gezien dat de meeste respondenten niet van plan zijn om (binnen 12 maanden) terug te keren naar het land van herkomst. Tegelijkertijd bleek een minderheid van de respondenten minder negatief tegenover terugkeer te staan, terwijl een enkeling daadwerkelijk van plan is om terug te keren. In dit hoofdstuk is nagegaan in hoeverre de verschillen in de onderzoeksgroep wat betreft terugkeerintentie – evenals de componenten van intentie uit de theorie van gepland gedrag (attitude, sociale norm en controle) – verklaard kunnen worden op basis van wat daarover in de bestaande literatuur over remigratie is verondersteld. De in de literatuur veronderstelde determinanten blijken de genoemde verschillen inderdaad goed te kunnen verklaren. Tegelijkertijd leken sommige veronderstelde determinanten, zoals het migratiemotief en de gepercipieerde mogelijkheden tot circulaire migratie, minder relevant te zijn. Hoewel de laatstgenoemde variabelen vermoedelijk wél kunnen verklaren waarom tijdelijke arbeidsmigranten als regel meer geneigd zijn tot remigratie dan asielmigranten, zijn ze blijkbaar niet zo belangrijk om de verschillen *binnen* een asielpopulatie te verklaren. De variabele ‘bindingen met Nederland’ had niet het verwachte negatieve effect op terugkeerintentie en lijkt terugkeer eerder te stimuleren dan te belemmeren.

De belangrijkste variabelen bleken vooral gezocht te moeten worden in de sfeer van (1) de gepercipieerde levenskansen in het land van herkomst – vooral als het gaat om veiligheid –, (2) het gepercipieerde verblijfsperspectief als illegale migrant en (3) de gezondheid. Tussen deze drie sferen lijkt bovendien een wisselwerking te bestaan. Gezonde respondenten schatten hun levenskansen in het land van herkomst wat minder negatief in dan respondenten met gezondheidsklachten. Ook lijken gezonde respondenten terugkeer in sterkere mate te overwegen wanneer het recht op legaal verblijf daadwerkelijk eindigt. In de migratieliteratuur is bekend dat internationale (arbeids)migratie vaak relatief gezonde personen selecteert. Er wordt in dat verband wel gesproken van een *healthy migrant effect*. De bevindingen die in dit hoofdstuk zijn beschreven indiceren dat er onder asielmigranten wellicht (tevens) een *healthy returnee effect* is.

In paragraaf 5.5 is onderzocht in hoeverre de drie centrale elementen uit de theorie van gepland gedrag – attitude, sociale norm en gepercipieerde controle – verschillen in terugkeerintentie verklaren, zoals de theorie pretendeert. Terugkeerintentie bleek vooral af te hangen van terugkeerattitude en – in mindere mate – van terugkeerccontrole. De variabele ‘sociale norm’ bleek geen significant te effect te hebben op terugkeerintentie.

Enkele determinanten van zelfstandige terugkeer – vooral gezondheid in wisselwerking met naderend illegaal verblijf – bleken een effect te hebben op terugkeerintentie dat niet volledig werd ‘gevat’ door attitude, sociale norm en gepercipieerde controle. We hebben daarvoor diverse mogelijke verklaringen geopperd. Een ervan was dat de theorie van gepland gedrag onvoldoende rekening houdt met het element dwang/drang en de mogelijkheden die mensen zien om aan die drang/drang tegemoet te komen.

In de paragrafen 5.6 en 5.7 is een verdiepingsanalyse verricht naar de geldigheid van de gemeten effecten van gezondheid en de gepercipieerde veiligheid in het land van herkomst op terugkeerintentie. Het lijkt al met al onwaarschijnlijk dat de gevonden effecten volledig zijn toe te schrijven aan strategische respons. In paragraaf 5.7 is nagegaan hoe de gerapporteerde veiligheid zich verhoudt tot enkele meer objectieve criteria voor maatschappelijke veiligheid in de herkomstlanden. De respondenten blijken inderdaad afkomstig te zijn uit relatief onveilige landen (of claimen althans uit die landen te komen). De respondenten met een tijdelijke verblijfsvergunning blijken gemiddeld uit (nog) onveiligere landen te komen dan de groep res-

pondenten die nooit een asielvergunning heeft gehad. Zo ontstaat al met al het beeld dat de zorgen van veel respondenten over hun veiligheid in het herkomstland niet verstoken zijn van iedere objectieve grondslag. Als de gerapporteerde landen van herkomst inderdaad overeenkomen met de werkelijke landen van herkomst, dan zijn reële verschillen in maatschappelijke veiligheid tussen Nederland en de herkomstlanden van (bijna) uitgeprocedeerden de belangrijkste belemmering voor zelfstandige terugkeer.

6 Doelstellingen en resultaten van het TIP-project

Dit rapport gaat, zoals gezegd is, niet uitsluitend over de determinanten van terugkeerintenties, het is ook een onderzoek naar de resultaten en effecten van het TIP-project. In dit hoofdstuk wordt het TIP-project van drie regionale afdelingen van VluchtelingenWerk Nederland nader toegelicht. De eerste paragraaf beschrijft de filosofie van TIP. De oorspronkelijke opzet van en de ontwikkelingen binnen dit project worden hier toegelicht. Daarna volgt, in de tweede paragraaf, een toelichting op de selectiemethode en het veldwerk, ter aanvulling op wat is beschreven in hoofdstuk 3. De laatste paragraaf gaat in op de resultaten van het TIP-project. Hier is aandacht voor de intentie tot terugkeer, illegaal verblijf en doormigreren onder de TIP-deelnemers en de vraag in hoeverre het TIP-project op deze intenties van invloed is geweest. Daarnaast wordt ingegaan op het oordeel van de TIP-deelnemers over het project.

6.1 De filosofie van het TIP-project

In 2006 vraagt een lokale afdeling van VluchtelingenWerk Nederland met succes subsidie aan bij het Europese Vluchtelingen Fonds voor het opzetten van een terugkeerproject. Per 1 mei van dat jaar wordt er gestart met het TIP-project in deze en nog twee regio's verspreid over Nederland. Hoewel het TIP-project een regionaal initiatief is, wordt er wel samengewerkt met de koepelorganisatie VluchtelingenWerk Nederland.

Het TIP-project richt zich op asielmigranten die in Nederland een onzeker verblijfsperspectief hebben. Het betreft zowel 'centraal' gehuisveste asielzoekers die in terugkeercentra verblijven als 'decentraal' wonende asielvergunninghouders met zelfstandige woonruimte die hun verblijfsvergunning dreigen te verliezen. Soms nemen ook reeds uitgeprocedeerden deel aan TIP.

Elke TIP-deelnemer doorloopt in beginsel drie fasen. In de eerste fase voert VluchtelingenWerk een zogeheten Vluchtverhaal Analyse (VVA) uit om bij de asielzoeker een realistisch beeld te scheppen van de kansen op een verblijfsvergunning. In de tweede fase houden medewerkers van VluchtelingenWerk toekomstgesprekken met de deelnemer om zicht te krijgen op zijn of haar kansen en mogelijkheden bij illegaal verblijf en terugkeer. Afstemming met het Centraal Orgaan opvang Asielzoekers (COA) en de Dienst Terugkeer & Vertrek (DT&V), die eveneens gesprekken met de asielmigranten voert, wordt hierbij van belang geacht. In de derde fase wordt gestreefd naar het opstellen van een terugkeerplan (Van Grondelle, 2008: 5-6).

Het TIP-project is volgens de medewerkers gestuit op knelpunten in vooral de tweede fase. Daarom hebben de deelnemende organisaties Engelhard³⁹ verzocht om het functioneren van de toekomstgesprekken te onderzoeken. Die signaleert dat de medewerkers betrokken en gemotiveerd zijn bij het voeren van die gesprekken, maar stelt ook dat zij veelal geen eenduidige gespreksmethodiek en -doelstelling hanteren. Engelhard (2007: 37-45) formuleert drie aanbevelingen: (1) stel een een-

³⁹ David Engelhard is onderzoeker met deskundigheid op het gebied van terugkeer. Hij heeft onder meer het boek *Met Kennis van Feiten* samengesteld, dat in 2007 is uitgegeven door Pharos.

duidelijk projectdoel vast voor de projectleider en medewerkers; (2) stel een samenwerkingsverband op waarbij de cliënt verantwoordelijk wordt gesteld voor het verloop van zijn eigen traject; (3) gebruik een meetbare groepsmethodiek. Deze aanbevelingen hadden – voorafgaand aan het WODC onderzoek – geresulteerd in meer verantwoordelijkheid voor de TIP-deelnemer. Die bepaalt het gespreksonderwerp en de te onderzoeken toekomstmogelijkheden. Door middel van coaching helpt de medewerker hem bij het onderzoek naar toekomstmogelijkheden, maar het is de deelnemer die zélf uiteindelijk een weloverwogen keuze moet maken. Een andere verandering vormt de introductie van een ‘vijfgesprekkenmodel’. Elke deelnemer krijgt in principe niet meer dan vijf gesprekken aangeboden. Verder zijn uitvoerders van het TIP-project sindsdien verplicht om een training te volgen over motiverende gespreksvoering en interculturele communicatie. De laatste aanpassing, bedoeld om meer gestructureerd te gaan werken, is dat er bij elke deelnemer voortaan aandacht is voor dezelfde factoren, namelijk: psychosociale aspecten, gezondheid, behoefte aan steun bij emoties rond terugkeer en mogelijke nieuwe kansen op een verblijfsvergunning (Van Grondelle, 2008). Parallel aan bovengenoemde ontwikkelingen is de doelstelling van het TIP-project veranderd. In het aanvraagformulier van het Europees Vluchtelingen Fonds (2006, nr.2) werd de doelstelling nog als volgt omschreven: ‘Het primaire doel van TIP is het bevorderen van vrijwillige terugkeer door het inzichtelijk maken van de kansen en mogelijkheden voor een nieuw bestaan in het land van herkomst. Voorlichting, advies en contact met het land van herkomst spelen hierbij een belangrijke rol’. Een jaar later stelt Engelhard (2007, nr. 5) een andere, algemenere doelstelling voor, die daarna door TIP is overgenomen: ‘Het project beoogt (bijna) afgewezen asielzoekers te begeleiden in het opnieuw formuleren van toekomstplannen nadat duidelijk is geworden dat een legaal verblijf in Nederland niet haalbaar is’. Het bewerkstelligen van terugkeer zou niet binnen de mogelijkheden van TIP liggen.

6.2 Methode en veldwerk

Om het TIP-project te evalueren was het aanvankelijk de bedoeling om uit te gaan van een quasi-experimenteel design met een experimentele en een controlegroep (het betreft een *quasi*-experimenteel design omdat er geen sprake kon zijn van aselecte toewijzing van personen over beide groepen). Het was bovendien de bedoeling om voor de experimentele groep alleen TIP-deelnemers te selecteren die nog aan het begin van het vijfgesprekentraject stonden. Om eventuele effecten van het TIP-project in kaart te brengen zouden zij een voormeting krijgen bij aanvang van de gesprekkencyclus, evenals een nameting na afloop ervan. Er is gestreefd naar een tijdsduur van gemiddeld tien weken tussen beide metingen. Dit is gedaan omdat vanuit het TIP-project werd aangegeven dat de gesprekkencyclus normaal gesproken binnen die tijd wordt afgerond. Elke respondent in de controlegroep zou eveneens twee keer worden geïnterviewd. De reden om ook een controlegroep in het onderzoek te betrekken was dat daarmee de effecten van het TIP-project (beter) onderzocht konden worden, omdat zo immers kan worden gecontroleerd voor mogelijke veranderingen in de tijd die niet aan het TIP-project zijn toe te schrijven. Een andere overweging was dat zo kon worden nagegaan of TIP-deelnemers wellicht een selectieve groep vormen onder ‘bijna uitgediepteerden’; het zou bijvoorbeeld kunnen zijn dat vooral asielmigranten die open staan voor terugkeer zich vrijwillig opgeven voor een dergelijke gesprekkencyclus. (Dit blijkt niet het geval, er is tussen de experimentele groep en de controlegroep geen verschil in terugkeerintentie). Een laatste overweging was de wens om een groter aantal respondenten te kunnen werven. Ten behoeve van de onderzoeksvraag die in de

voorgaande hoofdstukken centraal stond – de vraag naar de determinanten van zelfstandige terugkeer(intentie) – werden honderd respondenten namelijk als minimum gezien, terwijl op voorhand duidelijk was dat er niet zo veel TIP-deelnemers zouden zijn.

In hoofdstuk 3, waar is ingegaan op de werving van zowel de controle als de experimentele groep, is gerapporteerd dat de werving van de experimentele groep wat tegenviel. In aanvulling daarop is hier vermeldenswaardig wat de achtergronden waren van de tegenvallende werving en welke acties vervolgens zijn ondernomen. Het achterblijvende aantal respondenten bleek niet zozeer veroorzaakt te worden door een laag animo om mee te doen aan het onderzoek als wel doordat het TIP-project minder nieuwe deelnemers wist te werven die de TIP-gesprekkencyclus wilden doorlopen dan men had voorzien. Om meer respondenten te krijgen heeft de veldwerkonderzoeker aanvullende voorlichting gegeven over het onderzoek aan de TIP-medewerkers. Ook is zij in een van de regio's negen keer aanwezig geweest bij intakegesprekken met TIP-deelnemers, wat zeven aanvullende respondenten opleverde. Daarnaast zijn de voorwaarden voor deelname aan het onderzoek verruimd. Vanaf dat moment konden decentraal gehuisveste personen die het TIP-traject al hadden afgerond – al dan niet voordat het vijfgesprekkenmodel was geïntroduceerd – ook meedoen aan het onderzoek. In één van de drie regio's hebben medewerkers van VluchtelingenWerk vervolgens wervingsbrieven rondgestuurd of persoonlijk overhandigd aan merendeels 'oude' TIP-deelnemers, waarbij het onderzoek vaak mondeling werd toegelicht.⁴⁰ Naar aanleiding daarvan heeft één persoon op eigen initiatief het WODC benaderd. De overige aangeschreven personen zijn nagebeld door een medewerker van de betreffende regio van VluchtelingenWerk, wat heeft geresulteerd in nog vijf respondenten.

Gemiddeld is in twee van de drie regio's circa de helft van het totaal aantal benaderde TIP-deelnemers geïnterviewd. In de regio waar de veldwerkonderzoeker actiever is gaan werven, heeft ruim 70 % meegedaan.

Er zijn uiteindelijk 25 TIP-deelnemers geïnterviewd: acht centraal en zeventien decentraal gehuisveste personen. Negentien van hen hadden de gesprekkencyclus nog niet afgerond op het moment van het eerste interview. Dertien respondenten zijn twee keer geïnterviewd. Bij de overig zes 'nieuwe' TIP-deelnemers is alleen een 'voormeting' afgenomen. Zij waren later onbereikbaar, hadden het naar eigen zeggen te druk, of waren inmiddels in vreemdelingenbewaring geplaatst. Zes van de 25 respondenten hadden het TIP-project al afgerond en zijn slechts een keer geïnterviewd met behulp van de vragenlijst voor de voormeting en het gedeelte van de vragenlijst voor de nameting dat betrekking had op de ervaringen van de respondent met het TIP-project.

De controlegroep bestond uiteindelijk uit 83 personen, onder wie 76 personen uit terugkeercentra, evenals 7 decentraal gehuisveste personen. Het totale aantal respondenten komt daarmee op 108 (25+83).⁴¹ Bij 10 respondenten in de controlegroep is zowel een voor- als een nameting afgenomen. Zij waren geselecteerd voor een nameting omdat zij met bevraagde TIP-deelnemers overeen kwamen wat betreft land van herkomst, leeftijd en geslacht.⁴² Het zoeken naar gematchte respondenten

⁴⁰ Deze locatie heeft aangegeven geen zwaar getraumatiseerde TIP-deelnemers te hebben benaderd.

⁴¹ Voor aanvullende informatie zie hoofdstuk 3.

⁴² Daarnaast zijn er nog vier personen uit de controlegroep twee keer geïnterviewd omdat werd verwacht dat hun toekomstbeeld wellicht zou zijn veranderd als gevolg van een wijziging in hun persoonlijke situatie zoals het

is gestaakt toen bleek dat het aantal personen in de experimentele groep met zowel een voor- als nameting bescheiden was (N=13). De uitkomsten van de nametingen in de controlegroep zijn niet meegenomen in de uiteindelijke analyse.

6.3 Resultaten

Zoals gezegd waren er onder de respondenten zowel TIP-deelnemers die aan het begin van het TIP-traject stonden tijdens de voormeting als deelnemers die het traject al hadden afgerond. Deze twee groepen zullen hier in wat volgt worden aangeduid als 'nieuwe' TIP deelnemers en 'oude' TIP deelnemers.

De resultaten van het TIP-project zijn op twee manieren in beeld gebracht. De eerste manier is door de scores op de intentie tot terugkeer, illegaal verblijf en doormigreren bij de voormeting te vergelijken met de scores van de betreffende respondenten bij de nameting. Bij de tweede manier zijn de respondenten gevraagd in hoeverre deelname aan het TIP-project volgens hen van invloed is geweest op hun beslissingen. Terwijl de eerste manier uiteraard alleen mogelijk is bij de dertien TIP-deelnemers die twee keer zijn geïnterviewd, is de tweede manier gebaseerd op de meningen van alle 25 TIP-deelnemers die aan het onderzoek mee hebben gedaan. In tegenstelling tot de eerdere hoofdstukken, die een kwantitatief karakter hadden, zijn in dit hoofdstuk ook enkele kwalitatieve interviewfragmenten verwerkt.

Tabel 8 toont de scores van de nieuwe TIP deelnemers op de intentie tot terugkeer, illegaal verblijf en doormigreren bij de voor- en nameting (hoofdstuk 4 bevat een toelichting op de totstandkoming van deze scores). In tabel 9 is weergegeven hoe de respondenten over het TIP-project oordelen. In wat volgt zullen de drie onderscheiden toekomstopties worden besproken, waarbij eventuele veranderingen worden toegelicht. Daarbij combineren we de gegevens uit tabel 8 en 9.

krijgen van een kind, een verhuizing en een nieuwe of een stukgelopen relatie. De resultaten hiervan worden hier niet gerapporteerd.

Tabel 8 Scores van nieuwe TIP-deelnemers op de intentie tot terugkeer, illegaal verblijf en doormigreren bij de voormeting en de nameting

	Terugkeer				Illegaal verblijf				Doormigreren			
	voor	na	verschil	absoluut verschil	voor	na	verschil	absoluut verschil	voor	na	verschil	absoluut verschil
Centrale groep	1	1	0	0	5	1	-4	4	6	1	-5	5
	1	1	0	0	4	1	-3	3	5	1	-4	4
	4	1	-3	3	1	5	4	4	1	1	0	0
	1	4	3	3	1	2	1	1	5,5	1	-4,5	4,5
	1	1	0	0	1	6	5	5	1	5,5	4,5	4,5
Decentrale groep	1	1	0	0	7	1	-6	6	1	1	0	0
	1	1	0	0	1,5	1,5	0	0	3	1	-2	2
	1	2	1	1	5	2	-3	3	1	1,5	0,5	0,5
	1	1	0	0	1	6	5	5	6	1	-5	5
	1	1	0	0	7	6	-1	1	1	1	0	0
	1	1	0	0	4	6,5	2,5	2,5	4	5	1	1
	1	1	0	0	7	7	0	0	1	1	0	0
	1	1	0	0	1	7	6	6	1	1	0	0
Gemiddeld centraal	1,6	1,6	0	1,2	2,4	3	0,6	3,4	3,7	1,9	-1,8	3,6
Gemiddeld decentraal	1	1,1	0,1	0,1	4,2	4,6	0,4	2,9	2,3	1,6	-0,7	1,1
Gemiddeld totaal	1,2	1,3	0,1	0,5	3,5	4	0,5	3,1	2,8	1,7	-1,1	2

Tabel 9 Oordeel van de respondenten over deelname aan het TIP-project

	Centrale groep	Decentrale groep	Totaal
<i>Bent u door de gesprekken met VluchtelingenWerk beter of slechter in staat om een beslissing te nemen over uw toekomst?</i>			
Ja, veel beter	0	1	1
Ja, een beetje beter	2	2	4
Niet beter en niet slechter	2	11	13
Ja, een beetje slechter	1	0	1
Ja, veel slechter	0	0	0
<i>Bent u door de gesprekken met VluchtelingenWerk anders gaan denken over terugkeren naar uw land van herkomst als u geen verblijfsvergunning zou krijgen?</i>			
Ja, veel beter	0	0	0
Ja, een beetje beter	0	0	0
Niet beter en niet slechter	4	12	16
Ja, een beetje slechter	0	0	0
Ja, veel slechter	1	2	3
<i>Bent u door de gesprekken met VluchtelingenWerk anders gaan denken over 'illegaal' in Nederland blijven als u geen verblijfsvergunning zou krijgen?</i>			
Ja, veel beter	0	0	0
Ja, een beetje beter	0	1	1
Niet beter en niet slechter	5	12	17
Ja, een beetje slechter	0	0	0
Ja, veel slechter	0	1	1
<i>Bent u door de gesprekken met VluchtelingenWerk anders gaan denken over doormigreren naar een derde land als u geen verblijfsvergunning zou krijgen?</i>			
Ja, veel beter	0	0	0
Ja, een beetje beter	0	0	0
Niet beter en niet slechter	3	14	17
Ja, een beetje slechter	1	0	1
Ja, veel slechter	1	0	1
<i>Wat is uw eindoordeel over de gesprekken met VluchtelingenWerk?</i>			
Heel negatief	0	0	0
Een beetje negatief	0	1	1
Niet negatief en niet positief	2	3	5
Een beetje positief	1	2	3
Heel positief	2	8	10

Noot: N=19 (bij 6 van de 25 respondenten zijn de betreffende vragen niet gesteld, omdat zij geen nameting hebben gehad).

Beslissing toekomst

Ongeveer de helft van de respondenten vindt dat de gesprekken met VluchtelingenWerk hen niet beter (en ook niet slechter) in staat heeft gesteld tot het nemen van een beslissing over de toekomst. Vijf respondenten geven aan dat zij door de TIP gesprekken iets of veel beter in staat zijn om een beslissing te nemen over de toekomst. Zij gaven aan het moeilijk te vinden om zelfstandig een beslissing te nemen, waarop zij steunden op de informatie en het advies van VluchtelingenWerk. Eén TIP-deelnemer zei hierover:

'Ik vind het fijn dat VluchtelingenWerk mij hiermee kan helpen. Zij hebben mij goede informatie gegeven over mijn toekomstmogelijkheden en mijn dossier en procedure zijn duidelijk uitgelegd.'

Eén persoon was naar eigen zeggen zelfs veel beter in staat om dit besluit te nemen, omdat zowel terugkeer als illegaal verblijf is besproken en hij inzag dat de eerste optie voor hem geen mogelijkheid vormde, zodat illegaal verblijf voor hem de minst slechte optie was:

'Ik wist wel dat ik illegaal in Nederland wilde blijven als ik geen verblijfsvergunning zou krijgen, maar de gesprekken met VluchtelingenWerk hebben mijn gevoelens hierover versterkt. We hebben het eerst over terugkeer gehad, en de hulp die IOM mij hierbij kan bieden, maar dat is voor mij echt geen optie. Ik word heel depressief als ik aan terugkeer denkt. Daarna hebben wij het over illegaal verblijf gehad. Het is een moeilijke situatie, maar ik weet nu wel zeker dat dit het beste is voor mij.'

Een TIP-deelnemer geeft aan juist minder goed in staat te zijn om een beslissing te nemen. De precieze verklaring voor die keuze blijft onduidelijk.

Terugkeer

De nieuwe TIP-deelnemers zijn negatiever over terugkeer dan over illegaal verblijf en doormigreren (Tabel 8). Van de dertien nieuwe TIP-deelnemers gaven twaalf mensen aan geen enkele intentie te hebben om terug te keren. Na een tijdsbestek van tien weken, waarin de TIP-gesprekken plaatsvonden, is daarin bij drie mensen een verandering opgetreden. Eén TIP-deelnemer die tijdens de voormeting absoluut niet van plan was om terug te keren, stond daar bij de nameting 'neutraal' tegenover (score 1 naar score 4). Er is echter geen indicatie dat het TIP-project van invloed is geweest op deze verandering, aangezien de betreffende respondent heeft aangegeven dat deelname aan het TIP-project zijn denken over terugkeer niet heeft veranderd. Voor een andere TIP-deelnemer is precies de tegenovergestelde trend waar te nemen; na tien weken was zijn intentie om terug te keren aanzienlijk afgenomen (van vier naar één). Deze verandering is hoogstwaarschijnlijk te verklaren door een verlies aan vertrouwen in instanties in Nederland, waaronder ook VluchtelingenWerk. De TIP-deelnemer had tijdens de voormeting aangegeven graag terug te willen naar zijn thuisland. Echter, gedurende de tien weken had VluchtelingenWerk hem hier, naar eigen zeggen, niet bij kunnen helpen. Hij zei hierover:

'Ik heb veel gesproken met VluchtelingenWerk en Nidos. Ze kunnen veel beloven maar ze praten alleen maar, ze doen niets. Ze praten veel goed, maar komen niets na.'

Tabel 9 toont dat het merendeel van de respondenten (16 van de 19 die de vraag hebben beantwoord) niet anders is gaan denken over terugkeer door de gesprekken met VluchtelingenWerk. Drie personen geven aan dat ze veel slechter over terugkeer zijn gaan denken als gevolg van de gesprekken met VluchtelingenWerk. Zij voelden zich door deze gesprekken onder druk gezet om terug te keren naar het land van herkomst, terwijl zij hier niet voor open stonden. De meeste respondenten voelden zich zeer angstig bij de gedachte te moeten terugkeren naar hun land van herkomst. Deze angsten gingen soms samen met een negatieve beeldvorming over het TIP-project. Eén TIP-deelnemer was negatief over VluchtelingenWerk omdat hij zich achtergesteld en onbegrepen voelde. Hij zegt hierover:

"VluchtelingenWerk kijkt niet naar individuele situaties. Ze geven ons alleen maar een globaal beeld van onze situatie. Ze bespreken alleen waar zij in geloven en zien dat als de enige goede optie. Zij hebben vaak tegen mij gezegd dat ik kan en moet terugkeren, zonder goed naar mijn situatie te kijken."

Illegaliteit

Bij de optie illegaal verblijf in Nederland is er relatief veel verschil te bemerken tussen de scores bij de voor- en de nameting. Al bij de voormeting wordt tegen deze optie zeer divers aangekeken, maar gemiddeld zijn de geïnterviewde TIP-deelnemers meer bereid om de illegaliteit in te gaan dan om terug te keren (in hoofdstuk hebben we gezien dat dit ook geldt voor de 108 respondenten als geheel). De bereidheid om illegaal in Nederland te verblijven lijkt licht toe te nemen binnen een tijdsbestek van tien weken: de TIP-deelnemers uit zowel de centrale als de decentrale groep scoren tijdens de nameting gemiddeld iets hoger. Dit kan duiden op een toegenomen animo voor illegaal verblijf. Dit verschil is echter niet statistisch significant (een paired samples T-test geeft $p=0,65$).

Bij drie centrale nieuwe TIP-deelnemers is er een toename zichtbaar tussen de scores van de voor- en de nameting, waarvan er bij twee personen een aanzienlijk verschil in scores waarneembaar is. Er is niet altijd een duidelijke verklaring voor deze veranderingen, maar van TIP invloed lijkt geen sprake. De TIP-deelnemers die bij de voormeting anders scoren dan bij de nameting gaven althans aan dat TIP niet van invloed is geweest op de intentie tot illegaal verblijf. Bij één respondent hing een hogere bereidheid tot illegaal verblijf hoogstwaarschijnlijk indirect samen met de TIP gesprekken aangezien een afnemend vertrouwen in VluchtelingenWerk had geleid tot een verminderde intentie om terug te keren tijdens de nameting, waarbij de illegaliteit als beste alternatief is gaan gelden.

De centrale nieuwe TIP-groep blijkt negatiever tegenover illegaal verblijf te staan dan de decentrale groep. Wellicht hangt dit samen met de levenswijze van de decentrale nieuwe TIP-deelnemers. Zij hadden veelal al enige tijd een tijdelijke verblijfsvergunning (gehad) en waren dus enigszins gewend om zelfstandig te functioneren in de Nederlandse maatschappij. Zij hadden vaak een sociaal netwerk en werden omgeven door mensen die actief participeerden in de samenleving. Dit in tegenstelling tot het merendeel van de bewoners van het AZC. Daarnaast kan er een zogenoemd selectie-effect meespelen: een deel van de decentraal gehuisveste TIP-deelnemers leefde immers al enige tijd als illegale migrant in Nederland.

De decentrale TIP-deelnemers die positiever waren geworden over illegaal verblijf gaven aan dat deze verandering niet te danken was aan de gesprekken in het kader van TIP. Het zou veeleer gaan om een zelfstandig inzicht dat illegaal verblijf de beste optie vormde en dat men geen andere keus had. Een veel gehoord geluid was: 'Het is veiliger dan in mijn eigen land.' Eén decentrale TIP-deelnemer scoorde beduidend negatiever (van 7 naar 1) tijdens de nameting. Dit was eveneens het gevolg van een persoonlijke situatie; er was net een kind geboren waardoor de TIP-deelnemer strijdlustiger en meer volhardend leek te zijn geworden in het verkrijgen van een verblijfsvergunning en aangaf absoluut niet in de illegaliteit te willen leven. Hij zei hierover:

'Het is mogelijk om illegaal in Nederland te blijven, maar waarom zou ik dat doen? Ik wil dit niet! Ik wil een verblijfsvergunning! Ik ben gevlucht omdat ik problemen heb in mijn thuisland. Ik kan niet terug.'

Twee oude TIP-deelnemers gaven aan dat het TIP-project van invloed was geweest op hun gedachten over illegaal verblijf. Eén van deze TIP-deelnemers stond een beetje positiever tegenover illegaal verblijf doordat TIP hun opties en mogelijkheden had verhelderd. De andere TIP-kandidaat heeft geen verklaring gegeven voor zijn keuze ('veel negatiever').

Doormigreren

Tabel 8 toont dat de nieuwe TIP deelnemers minder geneigd zijn tot doormigreren dan tot illegaal verblijf, maar dat zij doormigreren wel weer in sterkere mate overwegen dan terugkeer. Tussen de voor- en nameting is er een zichtbare verschuiving te bemerken. Bijna alle deelnemers lijken bij de nameting namelijk minder geneigd te zijn tot doormigreren dan bij de voormeting. Dit verschil is bijna statistisch significant (een paired samples T-test geeft $p=0,18$).

Deze negatieve tendens is duidelijk zichtbaar bij twee TIP-deelnemers. Bij één TIP-deelnemer lijkt dit samen te hangen met de relatief korte verblijfsduur (vier maanden) in Nederland tijdens de voormeting, waardoor de TIP-deelnemer relatief weinig kennis had van de mogelijkheden om door te migreren. Hij lijkt pas later te hebben beseft dat deze optie (op een legale wijze) moeilijk te verwezenlijken is. De andere decentrale TIP-deelnemer die anders over doormigreren is gaan denken is tussen de voor- en de nameting bevallen van een kind. Hoewel dit niet expliciet is vermeld door de respondent kan de geboorte van een kind mogelijkerwijs zijn gezien als een belemmering voor doormigratie door de wens om een stabiele thuisbasis te bieden voor het kind in Nederland.

In twee gevallen is er een tegengestelde trend waar te nemen. Deze TIP deelnemers zijn juist positiever gaan denken over doormigratie. Die verandering lijkt niet het gevolg te zijn van de TIP-gesprekken. De toegenomen geneigdheid tot doormigreren bij een centraal gehuisveste TIP-deelnemer leek bijvoorbeeld samen te hangen met een versterkt gevoel dat doormigratie voor toch de beste optie was – mede omdat veel van zijn familieleden in een ander Westers land wonen. Er werd hem steeds duidelijker dat in Nederland blijven voor hem geen reële optie was, terwijl dit eveneens gold voor zelfstandige terugkeer. Er zijn echter geen aanwijzingen dat dit toegenomen besef was verbonden met de TIP-gesprekken. De TIP-deelnemers gaven aan dat VluchtelingenWerk niets aan hun situatie kan veranderen en dat zij een eigen toekomstplan in gedachten hebben dat niet beïnvloedbaar is.

Eén centrale TIP-deelnemer geeft expliciet aan dat hij door TIP veel slechter is gaan denken over doormigratie. Samen met VluchtelingenWerk is er naar de mogelijkheden rondom deze optie gekeken. Als gevolg van deze gesprekken kwam de realisatie dat doormigratie vrijwel onmogelijk is.⁴³

Het eindoordeel over VluchtelingenWerk

Hoewel het TIP-project weinig invloed lijkt te hebben op de toekomstvisies van de deelnemers, zijn de meeste nieuwe TIP-deelnemers (10 van de 13 personen) toch positief over de gesprekken. Dit heeft onder meer te maken met de ondersteuning die VluchtelingenWerk biedt voor asielmigranten. De TIP deelnemers konden bij deze organisatie terecht voor administratieve kwesties en juridische zaken en voelden zich gesteund in hun asielprocedure. In sommige gevallen waren de asielmigranten bevriend met medewerkers van VluchtelingenWerk en werden zij ook in hun dagelijkse bezigheden bijgestaan:

'Ik ben erg tevreden over VluchtelingenWerk. VluchtelingenWerk is erg behulpzaam en helpt mij met alles. Ze staan altijd klaar voor mij. Ze hebben mij bijvoorbeeld geholpen met verhuizen toen ik het druk had met werk en school. Ze hebben spe-

⁴³ De vrouw van deze TIP-deelnemer heeft aangegeven 'een beetje slechter' te zijn gaan denken over doormigratie. Zij heeft samen met haar man TIP-begeleiding ontvangen en heeft grotendeels dezelfde gedachtegang als haar man betreffende de verschillende opties.

ciaal tijd voor mij vrijgemaakt. Daarnaast hebben ze een feest georganiseerd tijdens Kerst, en omdat ik zelf niemand heb wonen in Nederland vond ik dit heel prettig. Ik zat nu niet alleen thuis. VluchtelingenWerk is hier in Nederland een soort familie voor mij.'

Een andere TIP-deelnemer vertelt:

'We hebben het nooit over mijn toekomstplannen gehad. Ik weet ook niet of ze wel iets kunnen doen. We praten over de situatie van nu, niet over een toekomstige situatie die misschien gaat komen. Ze helpen mij alleen door mijn asielprocedure helder uit te leggen.'

Een alternatieve verklaring voor het relatief positieve eindoordeel over het TIP project is dat de deelnemers het wellicht waarderen dat ze meer helderheid hebben gekregen over hun toekomstmogelijkheden óók als ze onder invloed van de gesprekken geen andere toekomstplannen zijn gaan maken en óók als ze zichzelf door de gesprekken niet beter in staat achten tot het nemen van een beslissing (bijvoorbeeld als een deelnemer uit de gesprekken de conclusie heeft getrokken dat er voor hem geen goede toekomstmogelijkheden zijn). Deze alternatieve verklaring is niet onderzocht.

6.4 Tot besluit

In dit hoofdstuk is aandacht besteed aan de invloed van het TIP-project op het toekomstbeeld van bijna (deels helemaal) uitgeprocedeerde asielmigranten. TIP beoogt (bijna) afgewezen asielmigranten te begeleiden in het opnieuw formuleren van toekomstplannen door middel van een 'vijfgesprekkentraject'. Uit het onderzoek komt naar voren dat de TIP deelnemers zeer negatief zijn over terugkeer en zowel doormigratie als illegaal verblijf als betere opties beschouwen. Zij verschillen in dat opzicht niet van de respondenten die niet aan TIP hebben deelgenomen. De intenties van de TIP-deelnemers blijken in de tijd vrij constant te zijn, zeker de intentie tot terugkeer. Eventuele veranderingen in de intentie tot terugkeer, illegaal verblijf of doormigreren, lijken meer het gevolg te zijn van een wijziging in de persoonlijke situatie, zoals het krijgen van een kind of een nieuwe of een verbroken relatie, dan van deelname aan het TIP-project.

Hoewel de gesprekken met TIP weinig tot geen invloed lijken te hebben op de intentie tot terugkeer, illegaal verblijf of doormigreren, geven 5 respondenten aan dat de gesprekken hen in staat hebben gesteld om een betere beslissing te nemen over de toekomst. Daarnaast wordt VluchtelingenWerk als organisatie door de TIP deelnemers duidelijk gewaardeerd. Er lijkt vooral waardering te zijn voor de ondersteuning die deze organisatie biedt bij de asielprocedure en het verblijf in Nederland, en minder voor de gesprekken over de toekomst.

7 Conclusie en discussie

Twee onderzoeksvragen vormden de leidraad van dit rapport: (1) hoe kan worden verklaard dat sommige asielmigranten onder druk van de overheid in het land van de asielaanvraag besluiten tot zelfstandige terugkeer, terwijl anderen de voorkeur geven aan andere opties, met name aan illegaal verblijf en (2) wat zijn de resultaten en effecten van het TIP-project geweest en – in het verlengde daarvan – in hoeverre kan de overheid indirect invloed kan uitoefenen op remigratiebeslissingen van asielmigranten door het verlenen van projectsubsidies aan niet-gouvernementele organisaties zoals VluchtelingenWerk.

Een centrale bevinding is dat circa 80% van de 108 respondenten zeer negatief tegenover terugkeer blijkt te staan. Zij geven aan niet van plan te zijn om zelfstandig terug te keren. Een minderheid van ongeveer 20% sluit deze vorm van remigratie niet categorisch uit, terwijl een enkeling echt van plan is om binnen twaalf maanden te remigreren. Er zijn in dit opzicht geen verschillen gevonden tussen respondenten die nooit een asielvergunning hebben gehad en naar verwachting in de eindfase van de procedure waren aangekomen en respondenten die wel een tijdelijke asielvergunning hebben (gehad). Deze bevindingen zijn in lijn met de waarneming dat zelfstandige terugkeer onder uitgedeelde asielmigranten in de praktijk vaak erg problematisch is en betrekkelijk weinig lijkt voor te komen (zie hoofdstuk 1).

Tegelijkertijd blijkt dat de meeste respondenten evenmin enthousiast zijn over het, in hun optiek, minst slechte en meest haalbare alternatief: in Nederland blijven zonder toestemming van de overheid. Zij maken zich zorgen over de gezondheidszorg voor illegalen en de mogelijkheden die zij als illegale migrant zouden hebben om inkomen en huisvesting te verwerven. Omdat doormigreren voor de meeste respondenten geen optie is (wat als het gaat om EU landen ook feitelijk zo is, gegeven de Overeenkomst van Dublin), lijken veel uitgedeelde asielmigranten het gevoel te hebben dat zij een keuze moeten maken tussen twee kwaden: verplicht terugkeren naar het land van herkomst of onrechtmatig in Nederland blijven.

In dit onderzoek zijn diverse theoretische veronderstellingen getoetst die in eerdere studies in verband zijn gebracht met remigratiebeslissingen. De resultaten laten zien dat de aangetroffen verschillen tussen de respondenten in de mate waarin zij van plan zijn om zelfstandig terug te keren inderdaad goed verklaard kunnen worden op basis van de factoren die in de literatuur zijn genoemd. Die factoren blijken vooral gezocht te moeten worden in drie sferen: (1) (het beeld dat asielmigranten hebben van) de levenskansen in het land van herkomst, vooral op het gebied van de maatschappelijke veiligheid, (2) (het beeld dat asielmigranten hebben van) de levenskansen als illegale vreemdeling in Nederland en het risico op uitzetting dat verbonden is met een illegale verblijfsstatus, (3) (het beeld dat asielmigranten hebben van) de eigen gezondheid. Sommige veronderstelde determinanten van terugkeer, zoals het migratiemotief en de gepercipieerde mogelijkheden tot circulaire migratie, vonden geen of slechts beperkte empirische ondersteuning. Dit suggereert dat dergelijke variabelen minder belangrijk zijn om verschillen in terugkeerintentie onder (bijna) uitgedeelde asielmigranten te verklaren.

De resultaten geven vooral een beeld van uitgedeelde asielmigranten die niet in de AC-procedure worden afgewezen; geen enkele respondent is immers afgewezen in de AC-procedure. Dit geldt echter voor het merendeel van de afgewezen

asielmigranten: naar schatting wordt circa 20% van alle afgewezen asielverzoeken afgewezen in de AC-procedure (zie paragraaf 3.6).

Dit concluderende hoofdstuk reflecteert op de drie centrale sferen. Nadat voor elke sfeer de belangrijkste bevindingen zijn besproken, wordt kort ingegaan op de vraag of de Nederlandse overheid binnen deze sfeer (meer) invloed kan uitoefenen. Het hoofdstuk mondt uit in enkele onderzoeksaanbevelingen.

7.1 Gepercipieerde levenskansen in het land van herkomst

Gebleken is dat de meeste respondenten zich ernstige zorgen maken over de veiligheid in het land van herkomst. Dit gegeven lijkt de belangrijkste verklaring te vormen voor de beperkte mate van terugkeerintentie. Eigenlijk zijn alleen personen die relatief optimistisch zijn over de veiligheid in het land van herkomst enthousiast over terugkeer (zie ook tabel C, bijlage 3).

Een gerelateerde bevinding is dat het verschil in veiligheid tussen Nederland en de herkomstlanden van veel groter belang lijkt te zijn om in Nederland te blijven dan verschillen in de economische situatie. Die bevinding bevestigt de teneur van het beschikbare kwalitatieve onderzoek (zie hoofdstuk 2) en strookt tevens met de waarneming dat het aantal asielaanvragen in Nederland – in tegenstelling tot arbeidsmigratie – geen duidelijke samenhang vertoont met de economische conjunctuur (zie daarvoor Wijkhuijs, Kromhout, Wubs & Jennissen (2009)).

De mogelijkheid dat sommige respondenten de vragenlijst strategisch hebben ingevuld, waarbij zij zich, hopen op een verblijfsvergunning, zo veel mogelijk hebben gepresenteerd als politiek vluchteling, kan niet volledig worden uitgesloten. Voor zover dit het geval is, is het effect van de gerapporteerde veiligheid in het herkomstland op terugkeerintentie in dit onderzoek overschat. De analyses hebben echter geen aanwijzingen opgeleverd voor de gedachte dat de gerapporteerde onveiligheid sterk verschilt van de in werkelijkheid beleefde veiligheid. Daarnaast zijn er geen redenen gevonden om aan te nemen dat de zorgen over de veiligheid in het land van herkomst verstoken zijn van elke objectieve grondslag. De respondenten geven in elk geval aan uit landen te komen die op basis van diverse criteria als relatief onveilige landen moeten worden aangemerkt. Ook blijken de gerapporteerde landen van herkomst van respondenten met een tijdelijke asielvergunning iets ongunstiger te scoren op indicatoren voor veiligheid dan de gerapporteerde landen van herkomst van respondenten die nooit een verblijfsvergunning hebben weten te verwerven. De laatstgenoemde herkomstlanden behoren tot de 'subtop' van onveilige landen in de wereld.

Als de respondenten zich strategisch zouden hebben gepresenteerd, dan zouden zij op grote schaal moeten hebben gelogen over hun nationaliteit. Dat is niet waarschijnlijk. Het asielverzoek van alle respondenten is in elk geval zodanig aannemelijk bevonden dat er door de overheid uitgebreid onderzoek naar is gedaan (geen enkele respondent is, zoals gezegd, in de AC-procedure afgewezen) en ruim een vijfde van de respondenten heeft een tijdelijke asielvergunning gekregen.

Discussie

Voorname bevindingen roepen de vraag op hoe de discrepantie tussen de gerapporteerde veiligheid in de landen van herkomst en de inschatting van de Nederlandse overheid daaromtrent moet worden verklaard, als dat verschil niet (volledig) kan worden verklaard vanuit strategische beantwoording. Hier doen zich twee mogelijkheden voor. Ten eerste kan het zijn dat het negatieve beeld dat de meeste respondenten hebben van de veiligheidssituatie in het land van herkomst onvoldoende wordt geschraagd door de (actuele) maatschappelijke realiteit. Hiervoor zijn in dit

onderzoek ook wel aanwijzingen gevonden. De gerapporteerde landen van herkomst bleken op de bekeken externe indicatoren voor de maatschappelijke veiligheid (nog) slechter te scoren voor de jaren waarin de respondenten naar Nederland zijn gekomen dan voor het jaar waarin de interviews voor dit onderzoek zijn afgenomen. Het beeld van de veiligheid kan dus enigszins gedateerd zijn. *Voor zover dat het geval is zal goede en geloofwaardige voorlichting over de actuele veiligheidssituatie in het land van herkomst de kans op zelfstandige terugkeer misschien kunnen vergroten.*

De tweede mogelijkheid is dat de Nederlandse overheid onvoldoende recht doet aan een deel van de asielverzoeken, of in elk geval niet de mate van bescherming biedt die asielzoekers in Nederland hopen te vinden. Binnen deze mogelijkheid doen zich twee varianten voor: (a) er zijn migranten die hun herkomstland verlaten met een motief dat in het Nederlandse asielrecht en de internationale verdragen waarop dat recht is geënt geen grond is voor een asielvergunning of voor *non-refoulement* en (b) er zijn migranten die hun herkomstland ontvluchten in omstandigheden en met een motief dat volgens het heersende recht *wel* recht geeft op verblijf in Nederland, maar die er toch niet (langer) in slagen om bescherming te verwerven, omdat zij die omstandigheden en motieven onvoldoende aannemelijk kunnen maken of zich niet hebben gehouden aan procedurele voorschriften.

Sommige respondenten leken duidelijk in de eerste categorie te vallen, bijvoorbeeld wanneer zij aangaven hun land te hebben verlaten omdat ze wilden reizen of omdat ze naar eigen zeggen geen emotionele binding hadden met hun land van herkomst. Bij een ander deel van de asielverzoeken is categorisering echter minder eenvoudig (zie ook Spijkerboer & Vermeulen, 2005). Dit laatste lijkt kenmerkend te zijn voor de meeste respondenten in de onderzoeksgroep. De meeste respondenten noemden althans migratiemotieven die, afhankelijk van het geval, grond kunnen zijn voor erkenning als vluchteling of voor verblijf in Nederland op humanitaire gronden. In werkelijkheid zal er sprake zijn van een continuüm als het gaat om de mate waarin, en de redenen waarom, asielmigranten gevaar lopen in het land van herkomst.⁴⁴ In overheidsbeleid is er vaak een inherente tendens om grijstinten te reduceren tot dichotomieën (zie daarover bijvoorbeeld Scott, 1998). Sommige aanvragers worden gezien als rechthebbend, andere niet; ergens wordt een streep getrokken. Zo lang er een spanningsverhouding is tussen de gezochte en geboden bescherming – en het is de vraag of dit zal veranderen⁴⁵ – zal terugkeer problematisch zijn. Drang en dwang zullen dan noodzakelijke instrumenten blijven als de overheid desondanks terugkeer wil bewerkstelligen. *Hoewel de spanningsverhouding*

⁴⁴ Sommige asielzoekers zullen zeer sterk gevaar lopen, anderen zullen substantieel gevaar lopen en weer anderen zullen maar een beetje gevaar lopen.

⁴⁵ Er is veel onderzoek waaruit blijkt dat maatschappelijk gevestigden in het algemeen terughoudend zijn in het opnemen van vreemdelingen, vooral als zij menen dat daar geen duidelijk economisch belang bij is gediend. Ook als we kijken naar eerdere asielstromen in de (Nederlandse) geschiedenis valt op dat vluchtelingen soms met de nodige terughoudendheid werden toegelaten. Een relevant – zij het vrij dramatisch – historisch voorbeeld betreft de toelating van Joodse vluchtelingen uit Duitsland voor het uitbreken van WOII. Vooral armere Joodse vluchtelingen werd na verloop van tijd de toegang tot Nederland geweigerd (zie Van Eijl, 2005). Dit gebeurde onder andere met het argument dat er onder de bevolking geen draagvlak zou zijn voor de opname van nog meer vluchtelingen, die wellicht een beroep zouden doen op sociale voorzieningen of concurrenten zouden worden op de, zeker op dat moment, krappe arbeidsmarkt. Ook De Swaan (1988) heeft uitgebreid geschreven over de neiging in samenlevingen om vreemdelingen te weren die niet economisch nuttig worden geacht en waarmee gevestigden zich maar beperkt identificeren.

tussen de gezochte en geboden bescherming vermoedelijk permanent is, is het terugkeervraagstuk gebaat bij een zo zorgvuldig mogelijke beoordeling van asielverzoeken: het is aannemelijk dat het percentage asielzoekers dat zich op grond van veiligheidsoverwegingen tegen terugkeer verzet af zal nemen naarmate minder asielzoekers het gevoel hebben 'ten onrechte' als uitgeprocedeerde te worden aangemerkt.

7.2 Gepercipieerde levenskansen als illegale migrant in Nederland

Het belangrijkste 'tegenwicht' tegen de geneigdheid van de meeste respondenten om in Nederland te blijven is het slechte verblijfsperspectief in Nederland als illegale migrant. Uit het onderzoek blijkt dat de kans op zelfstandige terugkeer toeneemt naarmate respondenten somberder zijn over hun levenskansen als illegale migrant (gezondheidszorg, inkomen, huisvesting, veiligheid en dergelijke) en naarmate de dreiging van detentie en uitzetting toeneemt. Het slechte perspectief als illegale migrant lijkt niet te leiden tot enthousiasme over terugkeer. Bijna uitgeprocedeerde asielzoekers lijken er veeleer door te worden bewogen om zelfstandige terugkeer niet langer categorisch uit te sluiten. Een deel van hen gaat terugkeer overwegen omdat het 'moet' en misschien niet onverstandig is, gegeven de risico's die verbonden zijn met illegaal verblijf, maar niet omdat men het zelf wenst.

Discussie

In deze sfeer kan de Nederlandse overheid uiteraard relatief veel invloed uitoefenen. Op dit vlak is er de afgelopen twintig jaar dan ook al het nodige gebeurd. Sinds het begin van de jaren 1990 zijn er in Nederland tal van maatregelen genomen om illegaal verblijf onaantrekkelijk te maken. Hoewel het restrictieve illegalenbeleid in de praktijk niet altijd wordt nageleefd (Van der Leun, 2003) staat het buiten kijf dat het in de afgelopen twintig jaar moeilijker is geworden om als illegale migrant aan werk te komen, huisvesting te vinden, onderwijs te genieten en zonder identiteitsbewijs de openbare ruimte te betreden. Ook de kans om te worden gedetineerd in de vreemdelingenbewaring lijkt tegenwoordig groter dan voorheen (Leerkes, 2009). Ondanks dat dit onderzoek ondersteuning biedt voor de gedachte dat zelfstandige terugkeer gebaat is bij een restrictief illegalenbeleid, dienen de verwachtingen op dit gebied ook weer niet al te hoog gespannen te zijn. Zoals gezegd is, lijken de dreigingen van illegaal verblijf en uitzetting er doorgaans hooguit in te resulteren dat de respondenten wat meer open gaan staan voor zelfstandige terugkeer. Bovendien zijn zij weliswaar niet optimistisch over hun levenskansen als illegale migrant, maar verkiezen de meesten deze optie nog altijd boven verplichte terugkeer naar het land van herkomst.

Deze laatste waarneming roept de vraag op in hoeverre er via een verder restrictief illegalenbeleid nog veel winst te behalen valt als het gaat om terugkeer; er lijkt in Nederland al vrij veel te zijn gedaan, maar blijkbaar vinden veel asielmigranten met een zwak verblijfsperspectief in Nederland het nog altijd minder onaantrekkelijk om illegaal in Nederland te blijven dan om tegen de eigen wens in terug te keren. *Wel zou de overheid meer kunnen investeren in het duidelijker communiceren van de boodschap dat illegale migranten in Nederland beperkte levenskansen hebben, en dat de kans op een verblijfsvergunning klein is.* Hier is wellicht ook een rol weggelegd voor non-gouvernementele organisaties zoals VluchtelingenWerk.

7.3 Gezondheid

Het onderzoek laat zien dat er een sterk positief verband is tussen gezondheid en terugkeerintentie. Er moet rekening worden gehouden met de mogelijkheid dat het effect van gezondheid op terugkeerintentie in deze (cross-sectionele) studie is overschat, aangezien de relatie ook andersom kan liggen. Verschillen in gezondheid leiden misschien niet alleen tot verschillen in terugkeerintentie, verschillen in terugkeerintentie kunnen misschien ook leiden tot verschillen in gezondheid. Anders gezegd: het is mogelijk dat asielmigranten die Nederland niet willen verlaten, maar dit wel moeten, bepaalde gezondheidsklachten ontwikkelen.

De analyses (zie paragraaf 5.6) suggereren echter dat het verband niet louter en alleen kan worden toegeschreven aan strategische beantwoording, waarbij de respondenten op grote schaal een slechte gezondheid zouden hebben voorgewend in de hoop zo het legale verblijf in Nederland op medische gronden te kunnen verlengen. Een deel van de lage mate van terugkeerintentie lijkt dan ook toegeschreven te moeten worden aan werkelijk beleefde gezondheidsproblemen: ongeveer de helft van onze respondenten rapporteert een matige tot slechte gezondheid. Zeker gezien de leeftijdsopbouw van de onderzoeksgroep (de gemiddelde leeftijd is 31 jaar, de standaarddeviatie is 9 jaar) is dat een groot aandeel. De indruk bestaat dat het merendeels gaat om psychische klachten.

Gezondheid lijkt op verschillende manieren een positieve invloed uit te oefenen op terugkeerintentie. Het gaat gepaard met een positievere houding ten aanzien van terugkeer en de maatschappelijke omstandigheden in het land van herkomst. Daarnaast lijkt het bij te dragen aan het (zelf)vertrouwen dat men in staat is om terug te keren ('perceived control'). Verder zijn er aanwijzingen dat (psychisch) gezonde respondenten in vergelijking met respondenten met gezondheidsklachten in sterkere mate ontvankelijk zijn voor drang vanuit de overheid tot zelfstandige terugkeer wanneer zij in de eindfase van de procedure zijn aanbeland. Er lijkt dus niet alleen een *healthy migrant effect* te zijn – daarmee wordt in de migratieliteratuur geduid op het verschijnsel dat gezonde personen zijn oververtegenwoordigd onder internationale migranten –; maar ook een *healthy returnee effect*.

Er bestaat het nodige onderzoek waaruit blijkt dat psychische klachten onder asielzoekers relatief veel voorkomen. Een deel van die klachten houdt verband met omstandigheden in het land van herkomst, zoals oorlogstraumata, en met acculturatieproblemen in relatie tot emigratie (Gerritsen, 2005). Er is minder onderzoek over de gezondheidsontwikkeling naarmate het verblijf in Nederland langer duurt. Laban et al. (2004) hebben sterke aanwijzingen gevonden voor een toename van depressie en andere psychische aandoeningen naarmate de duur van de asielprocedure toeneemt.⁴⁶ Zij stellen dat de variabele 'duur van verblijf' een opeenhoping van postmigratiestressfactoren lijkt te vertegenwoordigen, zoals de angst om weggestuurd te worden, onzekerheid over de duur of het resultaat van de asielprocedure, gebrek aan werk, geld en geschikte huisvesting, zich zorgen maken over of missen van familieleden in het land van oorsprong; en zorgen over de kinderen.

Discussie

Bovenstaande leidt tot een discussie over de vraag in hoeverre de overheid op gronden van migratieregulering mag en wil investeren in de gezondheid van asielmigran-

⁴⁶ Onder lang verblijvende Irakezen kwamen psychische klachten circa 50% meer voor dan onder kort-verblijvenden; dit verschil bleef bestaan na statistische controle voor versturende variabelen.

ten. *Het onderzoek leidt in elk geval tot de conclusie dat terugkeer lijkt te zijn gediend bij het op peil houden en verbeteren van de (psychische) gezondheid van asielzoekers.* Dit kan deels worden gedaan door de wettelijke arbeidsmogelijkheden van asielzoekers te verruimen, zoals eerder al is gebeurd. Het is bekend dat langdurige werkloosheid kan leiden tot depressiviteit (zie bijvoorbeeld Frese & Mohr, 1987). In dit licht dient te worden opgemerkt dat er in dit onderzoek geen negatief verband is gevonden tussen terugkeerintentie en de binding met de Nederlandse samenleving. Met andere woorden: meer 'geïntegreerde' mensen zijn niet per definitie minder van plan om terug te keren. Een andere mogelijkheid om in gezondheid te investeren is om werk te blijven maken van een zo kort mogelijke asielprocedure (met behoud van de zorgvuldigheid ervan). Ten slotte zou geëxperimenteerd kunnen worden met diverse maatregelen die de psychische gezondheid ten goede zouden kunnen komen, zoals meer aandacht voor sport- en recreatieve activiteiten op AZC's, cursussen omgaan met stress en onzekerheid, medische checks om tekenen van depressiviteit in een vroeg stadium te signaleren, enzovoorts (zie daarover ook de brief van Pharos aan de leden van de vaste kamercommissie van Justitie d.d. 12 oktober 2009).

7.4 Indirecte invloed op remigratiebeslissingen via NGO's?

Het TIP project blijkt geen significant effect te hebben op de mate waarin (bijna) uitgeprocedeerde asielzoekers van plan zijn om terug te keren naar het land van herkomst. Op basis van deze studie is dat ook niet zo opmerkelijk, aangezien de centrale determinanten van blijf- en terugkeerintenties niet of nauwelijks beïnvloed kunnen worden door toekomstgesprekken. De levenskansen in Nederland en het land van herkomst veranderen er niet door. Vijf toekomstgesprekken zullen ook geen grote invloed hebben op de (psychische) gezondheid. *Het enige dat door gesprekken met NGO's misschien zou kunnen veranderen is de wijze waarop asielzoekers de levenskansen in Nederland en het land van herkomst percipiëren.* Maar blijktbaar is dat in de TIP gesprekken niet of nauwelijks gebeurt.

7.5 Onderzoeksaanbevelingen

Met deze studie is het onderzoek naar de determinanten van zelfstandige terugkeer enkele stappen verder gebracht. Er is meer inzicht gekomen in de vraag waarom zelfstandige terugkeer van (bijna) uitgeprocedeerde asielzoekers vaak zo problematisch is en waarom dat goeddeels ook zo zal blijven. Het onderzoek is echter gebaseerd op 108 respondenten en het zou goed zijn om na te gaan of de bevindingen in een grotere steekproef worden gerepliceerd. Ook zou in de toekomst gekozen kunnen worden voor een langer lopend, longitudinaal onderzoek waarbij asielaanvragers gedurende het verloop van de procedure meerdere keren worden geïnterviewd. Dit zou namelijk meer inzicht geven in de wijze waarop blijf- en terugkeerintenties tijdens de procedure al dan niet veranderen en zou tevens meer zekerheid geven over causale verbanden. Bijvoorbeeld: neemt de terugkeerintentie inderdaad af als de (psychische) gezondheid verslechtert? Bij een langer lopend onderzoek zou de vraag kunnen worden betrokken in hoeverre terugkeerintentie een goede voorspeller is van *gedrag*: in hoeverre keren bepaalde respondenten naar verloop van tijd inderdaad terug? Door contact te houden met zelfstandige terugkeerders en uitgezette asielzoekers zou bovendien nagegaan kunnen worden in hoeverre er sprake is van duurzame terugkeer (waarbij de terugkeerder niet onmiddellijk beslist om opnieuw te emigreren). Een dergelijk langlopend onderzoek

zou heel goed gecombineerd kunnen worden met een studie waarin de effecten van eventuele beleidsaanpassingen – bijvoorbeeld maatregelen om meer te investeren in de gezondheid van asielmigranten – worden onderzocht. Er zou bijvoorbeeld (mits daar tenminste geen onoverkomelijke ethische bezwaren aan kleven) een experiment kunnen worden gestart waarbij een groep aselect gekozen asielaanvragers wordt gehuisvest op *pilot* AZC's waar wordt geëxperimenteerd met aanvullende faciliteiten die de (psychische) gezondheid bevorderen.

Summary

The lesser of two evils

Factors determining the intentions to stay or to repatriate among asylum migrants who have or will soon have exhausted all legal remedies

Background

Asylum migrants who have exhausted all legal remedies – including both asylum migrants whose applications have been denied, and former asylum seekers who are holders of a temporary residence permit for asylum that has expired – must leave the Netherlands. Anyone who does not ‘voluntarily’, risks a forced removal from the country. (In this study the term ‘independent return’ is preferred over ‘voluntary return’, as the latter term neglects the mandatory character of the return decisions that are being studied). Previous studies have shown that independent return is often problematic; there are indications that a considerable minority of the asylum migrants who have exhausted all legal remedies remain in the Netherlands as illegal immigrants.

Both in the Netherlands and elsewhere, theories are being developed that may help explain why a certain percentage of asylum migrants returns independently when they no longer have a right to legal residence, whereas others try to stay in the country where they applied for asylum. The relevant literature, however, is based on qualitative interviews among a limited number of respondents. There is a somewhat more extensive academic literature on the repatriation of labour migrants. Yet the extent to which the latter findings apply to asylum migrants remains unclear.

In this study, the presumed determinants of independent return among asylum migrants who have exhausted all legal remedies have been quantitatively tested for the first time. The aim of the study was to provide a deeper insight into the relative weight of a specific explanatory factor compared to other factors suggested. The study has paid attention to the *intention* to undertake independent return, to stay as an illegal in the Netherlands or – to a lesser extent – to migrate to a third country. Actual return behaviour has not been examined.

The occasion for the study was an evaluation of the European Refugee Fund (ERF) carried out by the Research and Documentation Centre of the Dutch Ministry of Justice (WODC) at the request of the European programme secretariat, which is placed under the Ministry of Justice. Through this fund, the European Commission has subsidized several projects in the field of reception, integration and repatriation of asylum migrants, among other things the project *Toekomst in Perspectief* (‘Future put in Perspective project’). That is a project of three regional divisions of *VluchtelingenWerk* (Dutch Council for Refugees, a Dutch NGO) in which asylum migrants who have exhausted all legal remedies (or those who are likely to be in that position in the near future) are offered the opportunity to have a series of talks about their future options, including return. In the context of the ERF evaluation, the relevant project has been evaluated more extensively as case study.

Hence the study comprises two parts: one part in which the determining factors of independent return are described and tested, and one part in which the above-mentioned repatriation project of *VluchtelingenWerk* is evaluated.

Questions and method

The questions underlying the study were as follows:

- How can we explain why some asylum migrants who have exhausted all legal remedies decide to return independently under pressure of the authorities in the country in which they applied for asylum, whereas others prefer other options, in particular staying as an illegal immigrant?
- What were the results and effects of the *Toekomst in Perspectief* project and – by implication – to what extent can the authorities indirectly exert influence on remigration decisions by subsidizing projects to NGOs such as *VluchtelingenWerk*?

These questions have been answered with the help of analyses of data gathered among 108 asylum migrants who have – or were likely to soon have – exhausted all legal remedies. They completed a questionnaire, which for the larger part consisted of closed-ended questions. The questionnaires had been translated into the main ‘asylum languages’ and were completed in face-to-face interviews, where necessary with the help of over-the-phone interpretation. Of the 108 respondents, 84 had never been granted a permit for asylum. They were recruited from various repatriation centres throughout the Netherlands. The other respondents (24) had a temporary residence permit for asylum (in six cases: they had possessed one in the past) and were living independently, i.e. outside of asylum reception centres. The respondents in the repatriation centres were recruited for the larger part with the help of the *Centraal Orgaan opvang Asielzoekers* (‘Central Agency for the Reception of Asylum Seekers’), whereas the other respondents were nominated by several regional divisions of *VluchtelingenWerk*. Among the 108 respondents, there were 25 individuals who had participated in the *Toekomst in Perspectief* project. With some of the latter respondents, the first of a series of talks for *Toekomst in Perspectief* was held during the research period. They completed the questionnaire twice, both before and after the series of talks.

Results in respect of the determining factors for independent repatriation

Approximately 80% of the 108 respondents proved to take a very negative attitude towards repatriation. They intimated that they had no intentions of independently returning within twelve months. A minority of about twenty per cent did not categorically rule out independent return within twelve months, while a few respondents really intended to return. In this respect, no differences have been found between respondents who had never been granted refugee status and probably had almost exhausted all legal remedies, and those who had been granted a temporary residence permit for asylum, whether currently valid or not.

At the same time, most respondents were also not enthusiastic about the alternative that in their view was the best attainable and least unattractive: staying in the Netherlands without permission from the authorities. They worried about access to health care and the options they would have, as illegal immigrants, to obtain housing and an income. As it was no option for most respondents to migrate legally to another country (which, where it concerns EU countries, is in fact true, given the Dublin Convention), many asylum migrants who had exhausted all legal remedies

seemed to feel that they had to make a choice between the lesser of two evils: compulsory independent return or staying in the Netherlands as an illegal immigrant.

As it turned out, the individual differences regarding the extent to which the respondents intended to return could be explained by the determinants mentioned in the relevant literature. It turns out that those determining factors must primarily be looked for in the following three spheres: (1) (the idea that asylum migrants have of) their life opportunities in the country of origin, especially in the field of social safety, (2) (the idea that asylum migrants have of) the life opportunities as an illegal immigrant in the Netherlands and the risk of forced removal from the country that is associated with illegal residence, (3) (the idea that asylum migrants have of) their health. Some of the presumed determining factors of repatriation, such as the migration motive and the perceived possibilities of circular migration found no or little empirical corroboration in the research group.

Most respondents proved to be seriously worried about the security situation in the country of origin. This fact seems to be the most important explanation in determining why so few respondents intended to repatriate. In fact, only individuals that were rather optimistic about the security situation in their country of origin were enthusiastic about repatriation. A related finding is that the difference in the security situation between the Netherlands and the countries of origin seems to be a much more important reason to stay in the Netherlands than differences in the economic situation. That finding confirms the tenor of the qualitative studies available.

It cannot be completely ruled out that some respondents may have completed the questionnaire strategically, presenting themselves as a political refugee, in the hope of being granted a residence permit. Yet the analyses do not lend support to the idea that the lack of safety and security reported by the respondents differs strongly from the respondents' actual perception of the social safety in the country of origin. Nor has evidence been found that their concerns about safety and security lack an objective basis. The respondents intimated that they came from countries that must be regarded as relatively unsafe countries on the basis of several criteria used by the WODC, whereby use has been made of information from several NGOs, such as the American *Freedom House* and the World Health Organization.

The most important 'counterweight' to the inclination of most respondents to stay in the Netherlands is the realisation of the poor prospects for someone staying in the Netherlands as an illegal immigrant. The study shows that the gloomier that respondents are about their life chances as illegal immigrants (health care, income, housing, safety and the like) and the greater the threat of detention and removal from the country, the greater the chance that they will no longer categorically rule out independent return. The poor prospects of illegal immigrants do not seem to lead to enthusiasm about returning home. Rather, it seems that asylum seekers who will soon have exhausted all legal remedies are pressed into considering return. A certain number of them appeared to consider repatriation because they 'had to' and because it might not be unwise to do so, given the risks associated with being an illegal immigrant, but not because they themselves wanted to return.

The study shows that part of the poor enthusiasm for return seems to be attributable to the health problems: about half of our respondents reported mediocre to poor health. The impression is that the health problems of the respondents often involve mental problems.

The study shows that there is a strong positive link between health and the intention to repatriate. Health seems to contribute in different ways to independent

return. It goes hand in hand with a more positive opinion of repatriation and of the social circumstances in the country of origin. In addition, it seems to contribute towards the individual having faith and self-confidence in being successful upon repatriation. Moreover, there are indications that mentally healthy respondents, compared to respondents with health issues, are more open to coercion from the government to return independently once they have almost exhausted all legal remedies.

The analyses suggest that the link between health and the intention to return cannot be merely attributed to strategic answers, with the majority of the respondents pretending that they are not in good health, and hoping that they will be able to extend their term of legal residence in the Netherlands on medical grounds. Nonetheless, it is possible that the effect of health on the intention to return has been overestimated in this cross-sectional study, as return intention may also have an effect on health: it is possible that asylum migrants who do not want to return, but do have to leave the Netherlands, will develop certain health problems.

Effects and results of the *Toekomst in Perspectief* project

It turns out that the participants in the *Toekomst in Perspectief* project are negative about return, and think that illegal residence is a better option. In that respect, they do not differ from the respondents who did not take part in the project. The intentions of the participants in the project are fairly constant over time, especially the intention of return. Any changes in the intention to return, to stay as an illegal immigrant or to migrate seem to be rather the consequence of a change in personal circumstances, such as the birth of a child, having a new partner or having ended a relationship, than participation in the project.

Although completing the series of talks seems to have little or no influence on the intention to return, to stay as an illegal immigrant or to migrate, five individuals who took part in the series of talks intimated that it helped them make a more informed decision on their future. In addition, they highly value *VluchtelingenWerk* as an organization. However, the support offered by that organization in respect of the asylum procedure and the immigrants' stay in the Netherlands seems to be much appreciated, far more than the talks about their future.

All in all, the case of *Toekomst in Perspectief* does not provide evidence for the supposition that governments can promote independent return by subsidizing NGO's.

Discussion

The findings provoke three questions. Firstly, how can it be explained that there is a strong discrepancy between the reported security situation in the countries of origin and the estimate of the Dutch government in that respect? On the one hand, there are indications that the idea that the respondents have of the security situation in their country of origin does not always concur with the actual situation. On the other hand, it is possible that the Dutch government does not do justice to a certain number of the applications for asylum, or at any rate does not offer the level of protection that the asylum seekers hope to find in the Netherlands.

The second question is how much more ground can be won – in terms of numbers of individuals returning – through a more restrictive policy on illegal immigrants. Since the beginning of the 1990s, numerous measures have been taken to make staying as an illegal immigrant in the Netherlands unattractive. Such measures do seem to have some effect on return intentions, but it is still found that most respondents

believe that staying as an illegal immigrant is the better option. Thirdly, the findings of the study imply that the return policy benefits from maintaining and improving the (mental) health of asylum migrants. This raises the question as to how much the government should – and would be willing to – invest in the health of asylum migrants on the grounds of migration regulation.

Literatuur

- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50, 179-211.
- Ajzen, I., & M. Fishbein (1980). *Understanding attitudes and predicting social behavior*, Upper Saddle River: Prentice-Hall.
- Al-Ali, N., Black, R., & Koser, K. (2001). Refugees and transnationalism: The experience of Bosnians and Eritreans in Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 27(4), 615-34.
- Andel, J. van (1999). De mogelijkheden en beperkingen van de gefaciliteerde terugkeer. In H. Winter, A. Kamminga & M. Herweijer (red.), *Een grens gesteld: Een eerste kennismaking van het Nederlandse terugkeerbeleid* (pp 69-77). Deventer: Kluwer.
- Anwar, M. (1979). *The myth of return: Pakistanis in Britain*. Londen: Heinemann Educational.
- Armitage, J., & Conner, M. (2001). Efficacy of the theory of planned behaviour: A meta-analytic review. *British Journal of Social Psychology*, 40, 471-499.
- Black, R., Koser, K., & Walsh, M. (1997). *Condition for the return of displaced persons from the European Union: Final report*. Brighton: Sussex Center for Migration Research.
- Black, R., Koser, K., Munk, K, Atfield, G., D'Onofrio, L., & Tiemoko, R. (2004). *Understanding voluntary return*. Londen: Home Office. Online Report 50/04.
- Bloch, A., & Atfield, G.G. (2002). *The professional capacity of nationals from the Somali regions in Britain*. Report for Refugee Action and IOM. Londen: University of London.
- Cassarino, J. (2004). Theorising return migration: The conceptual approach to return migrants revisited. *International Journal on Multicultural Societies*, 6(2), 253-279.
- Coleman, J. (1990). *Foundations of social theory*. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Constant, A., & Massey, D. (2002). Return migration by German guestworkers: Neoclassical versus new economic theories. *International Migration*, 40(4), 5-38.
- Conner, M., & Armitage, C. (1998). Extending the theory of planned behavior: A review and avenues for further research. *Journal of Applied Social Psychology*, 28(15), 1429-1464.
- Cornelius, W. (2005). Controlling 'unwanted' immigration: Lessons from the United States, 1993–2004. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31(4), 775–794.
- Dahrendorf, R. (1979). *Life chances: approaches to social and political theory*. Chicago: University of Chicago Press.
- Dustmann, C. (2003). Children and return migration. *Journal of Population Economics*, 16(4), 815-830.
- Dustmann, C., & Kirchkamp, O. (2002). The optimal migration duration and activity choice after re-migration. *Journal of Development Economics*, 67, 351-372.
- Dustmann, C., & Weiss, Y. (2007). Return migration: Theory and empirical evidence from the UK. *British Journal of Industrial Relations*, 45(2), 236-256.
- Eltink, L. (1999). Knelpunten in de uitvoering van het Nederlandse terugkeer beleid. In H. Winter, A. Kamminga & M. Herweijer (red.), *Een grens gesteld: een eerste evaluatie van het Nederlandse terugkeerbeleid* (pp 21-27). Deventer: Kluwer.
- Engelhard, D. (2004). *Zorgen over terugkeer: Terugkeermigratie met gezondheidsproblemen*. Utrecht: Pharos.

- Engelhard, D. (2007). *Toekomst in perspectief: Aanbevelingen voor een effectieve werkwijze van de toekomstgesprekken*. Utrecht: Pharos.
- Europees Migratie Netwerk (EMN) (2009). *Gefaciliteerde terugkeer- en herintegratieprogramma's in Nederland*. Den Haag: IND.
- Europees Vluchtelingen Fonds (2006). *Aanvraagformulier Europees Vluchtelingen Fonds: Jaartranche 2006*. Den Haag: Ministerie van Justitie.
- Frese, M., & Mohr, G. (1987). Prolonged unemployment and depression in older workers: A longitudinal study of intervening variables. *Social Science & Medicine*, 25(2), 1987, 173-178.
- Gmelch, G. (1980). Return Migration. *Annual Review of Anthropology*, 9, 135-159.
- Grondelle, N.J. van (2008). *Coachen in toekomstgesprekken: Ethodiekbeschrijving. Bijlage bij: Format coachen in toekomstgesprekken*. Utrecht: Pharos.
- Hedström, P. (2005). *Dissecting the social: On the principles of analytical sociology*. Cambridge: Cambridge University Press
- Hrubes, D., Ajzen, I., & Daigle, J. (2001). Predicting hunting intentions and behavior: An application of the theory of planned behavior. *Leisure Sciences*, 23, 165-178.
- IND (2006). *Themarapportage Myanmar: De taal van de Rohingya's*. Rijswijk: Ministerie van Justitie / IND.
- IND (2007). *Rapportage Vreemdelingenketen over de periode september-december 2006*. Rijswijk: Ministerie van Justitie / IND.
- IND (2009). *Rapportage Vreemdelingenketen: Periode januari-juni 2009*. Rijswijk: Ministerie van Justitie / IND.
- INDIAC (2007). *Cohortanalyse asielprocedure 2001-2006*. Rijswijk: Ministerie van Justitie / INDIAC.
- Jensen, P., & Pedersen, P. (2007). To Stay or Not to Stay? Out-Migration of Immigrants from Denmark. *International Migration*, 45(5), 87-113.
- Kalmthout, A van, Graft, A., Hansen, L., & Hadrouk, M. (2004). *Terugkeermogelijkheden van vreemdelingen in vreemdelingenbewaring: Deel 2. Evaluatie terugkeerprojecten*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- King, R. (2000). Generalizations from the history of return migration. In B. Ghosh (red.), *Return migration: Journey or hope or despair?* (pp. 1-18). Genève: IOM/ UNHCR.
- Kromhout, M. (2009). Return of separated children: The impact of Dutch policies. *International migration*. (Early view op www3.interscience.wiley.com/journal/121500407/issue).
- Kromhout, M., Olde Monnikhof, M., Kulu-Glasgow, I., Munk, K., & Beenackers, E. (2006). Zorgvuldigheid van asielbeslissingen: Een vergelijking tussen de oude en de nieuwe Vreemdelingenwet. In Commissie Evaluatie Vreemdelingenwet 2000, Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum & Significant, *Evaluatie Vreemdelingenwet 2000. De asielprocedure (2)* (pp. 7-252). Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Kromhout, M., Wijkhuijs, V., & Wubs, H. (2009). Omvang en achtergronden van de asielinstroom: Inzichten vanuit de Migratiekaart. *Journal Vreemdelingenrecht* 3, 153-160.
- Laban, C., Gernaat, H., Komproe, I., Schreuders, B., & Jong, J. de (2004). The impact of a long asylum procedure on quality of life, disability and physical health in Iraqi asylum seekers in the Netherlands. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 192(12), 843-851.
- Leerkes, A. (2009). *Illegal residence and public safety in the Netherlands*. Amsterdam: Imiscoe Dissertation Series. Amsterdam University Press.
- Leun, J. van der (2003). *Looking for loopholes: Processes of incorporation of illegal immigrants in the Netherlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

- Leun, J. van der (2004). Lokale solidariteit met illegale migranten. In H. Entzinger & J. van der Meer (red.), *Grenzeloze solidariteit: Naar een migratiebestendige verzorgingsstaat*, (pp. 73-85). Amsterdam: De Balie.
- Liempt, I. van (2007). *Navigating borders: Inside perspectives on the process of human smuggling into the Netherlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Lu, M. (1999). Do people move when they say they will? Inconsistencies in individual migration behavior. *Population and environment: A Journal of Interdisciplinary Studies*, 20(5), 467-488.
- Lucassen, J., & Penninx, R. (1997). *Newcomers: Immigrants and their descendants in the Netherlands 1550-1995*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Manuh, T. (2002). Return to Ghana: A differentiated process. In K. Koser (red.), *New African Diasporas*, (pp. 140-159). Londen: Routledge.
- Morrison, J. (2000). *External evaluation of the voluntary return project for refugees in the United Kingdom*. Londen: Refugee Action.
- Ogden, J. (2003). Some problems with social cognition models: A pragmatic and conceptual analysis, *Health Psychology*, 22(4), 424-428.
- Os van den Abeelen, T. van (2007). A New European employment migration policy. In M. Jandl (red.) *Innovative concepts for alternative migration policies: Ten innovative approaches of migration in the 21st century* (pp. 29-36). Amsterdam: Amsterdam University Press,
- Parker, D., Manstead, A., Stradling, S., Reason, J., & Baxter, J. (1992). Intention to commit driving violations: An application of the theory of planned behavior. *Journal of Applied Psychology*, 77, 94-101.
- Rodenburg, G., Weltevrede, A., & Engbersen, G. (2005). *Samen werken aan terugkeer: Projectevaluatie 'Randstad Return Initiative, reducing barriers of return through native language social workers in Rotterdam, Amsterdam, Utrecht and The Hague*. Rotterdam: Erasmus Universiteit / Risbo.
- Schifter, D. (1985). Intention, perceived control, and weight loss: An application of the theory of planned behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49(3): pp. 843-851.
- Scott, J. (1998). *Seeing like a state: How certain schemes to improve the human condition have failed*. New Haven: Yale University Press.
- Simmons, A. (2000). Introduction: What are the conditions for successful Refugee Return? *Refugee*, 19(3), 1-2.
- Snel, E., Engbersen, G., & Leerkes, A. (2006). Transnational involvement and social integration. *Global Networks*, 6(3), pp. 285-308.
- Soudijn, M. (2006). *Chinese human smuggling in transit*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Spijkerboer, T., & Vermeulen, B. (2005). *Vluchtelingenrecht*. Nijmegen: Ars Aequi Libri.
- Tannenbaum, M. (2007). Back and Forth: Immigrant's stories of migration and return. *International Migration*, 45(5), 147-175.
- Wijk, J. van (2008). *Reaching out to the unknown: Native counselling and the decision making process of irregular migrants and rejected asylum seekers on voluntary return*. Den Haag: IOM.
- Wijkhuijs, V., Kromhout, M., Wubs, H., & Jennissen, R. (2009). Asielmigratie. In WODC & Universiteit Maastricht, *Migratie naar en vanuit Nederland: Een eerste proeve van de migratiekaart* (pp. 93-166). Den Haag: WODC. Cahier 2009-3.
- Yang, D. (2006). Why do migrants return to poor countries? Evidence from Philippine migrant's responses to exchange rate shocks. *The Review of Economics and Statistics*, 88(4), 715-735.

Bijlage 1 Vragenlijst

Instructies

Bij veel vragen in deze vragenlijst staat een schaal met 7 cijfers. Het is de bedoeling dat u het cijfer omcirkelt dat uw mening het beste weergeeft. Als u bijvoorbeeld wordt gevraagd om aan te geven of u het weer in Nederland goed vindt, is dit wat de 7 cijfers betekenen:

Het weer in Nederland is goed

Eens: 1= Zeer 2= Mee 3= Beetje 4= 5= Beetje 6= Mee 7= Zeer mee Oneens
 mee eens eens mee eens Neutraal oneens oneens oneens

Als u vindt dat het weer in Nederland zeer goed is, omcirkelt u *nummer 1*, als volgt:

Eens : 1 2 3 4 5 6 7 : Oneens

Als u het weer in Nederland best wel slecht vindt, omcirkelt u *nummer 6* (mee oneens):

Eens : 1 2 3 4 5 6 7 : Oneens

Als u het weer in Nederland een beetje goed vindt, omcirkelt u *nummer 3* (Beetje mee eens).

Eens : 1 2 3 4 5 6 7 : Oneens

Als u het weer in Nederland een beetje goed vindt, omcirkelt u *nummer 7* (Beetje mee eens).

Eens : 1 2 3 4 5 6 7 : Oneens

Als u het weer niet goed vindt en niet slecht, omcirkelt u *nummer 4* (neutraal / geen van beide).

Eens : 1 2 3 4 5 6 7 : Oneens

Andere vragen in deze vragenlijst zijn van het volgende type:

Wat is uw favoriete type weer?

- Zonnig
- Regen
- Storm

Als u het meest van storm houdt, vult u in:

- Zonnig
- Regen
- Storm

Als u puntjes ziet – zoals dit:, kunt het antwoord opschrijven *in uw eigen woorden*.

Bijvoorbeeld, bij de vraag:

Wat vindt u leuk aan storm?

... .. [vul aub in wat u leuk vindt aan storm].

Zou u kunnen schrijven:

Ik vind het leuk om in de wind te hangen en te kijken naar de kracht van de natuur...

Belangrijk!

- Omcirkel nooit meer dan één antwoord op een schaal. Als u twijfelt tussen twee antwoorden moet u toch kiezen!
- Probeer alle vragen te beantwoorden – sla geen vragen over.
- Soms gebruiken we de term ‘derde landen’ in deze vragenlijst. Daarmee bedoelen we landen anders dan Nederland en uw land van herkomst. Bijvoorbeeld: Spanje of Canada.
- Als u niet zeker weet of u een vraag goed hebt begrepen, vraag de interviewer dan gerust om meer uitleg. Beantwoord vragen pas als u ze helemaal begrijpt.
- Dit onderzoek is anoniem. Het heeft geen gevolgen voor uw situatie.
- Het kan nodig zijn om een tolk te vragen om te helpen. De tolk heeft een beroepsgeheim en zal alle informatie vertrouwelijk behandelen.
- Er worden in deze vragenlijst ook vragen gesteld over dingen die de Nederlandse overheid ‘illegaal’ vindt, zoals illegaal in Nederland blijven. Voor het onderzoek maakt dat niets uit. Het gaat erom hoe u er zelf tegen aankijkt.

1. Achtergrond vragen

1 Geslacht

- man
- vrouw

2 In welk jaar bent u geboren?

.....

3 Sinds wanneer woont u in Nederland?

.....[maand].....[jaar]

4 In welk land bent u geboren?

.....

5 Wanneer bent u weggegaan uit uw land van herkomst?

.....[Vul het jaar in, bijvoorbeeld: 2003]

6 Heeft u nog langere tijd in andere landen gewoond?

- ja, namelijk...
- nee

- 7 Als u langere tijd in andere landen hebt gewoond. Hoe lang was dit in totaal?
.....
- 8 Wat is de hoogste opleiding die u heeft afgemaakt in uw land van herkomst?
- geen diploma
 - lager onderwijs
 - middelbare school
 - beroepsonderwijs
 - hoger onderwijs
- 9 Wat is de hoogste opleiding die u heeft afgemaakt in Nederland (los van taalcurssen)?
- geen diploma
 - lager onderwijs
 - middelbare school
 - beroepsonderwijs
 - hoger onderwijs
- 10 Hoe goed spreekt u Nederlands?
- erg slecht
 - slecht
 - niet slecht / niet goed
 - goed
 - erg goed
- 11 Spreekt u een andere taal die in de EU veel wordt gesproken?
- erg slecht
 - slecht
 - niet slecht / niet goed
 - goed
 - erg goed
- 12 Hoeveel jaar heeft u gewerkt in uw land van herkomst?
..... jaar
- 13 Hoeveel jaar heeft u gewerkt in Nederland?
..... jaar
- 14 Bent u getrouwd en/of heeft u een (serieuze) partner?
- nee
 - ja, getrouwd
 - ja, een partner
- 15 In welk land woont uw echtgenoot / partner nu?
.....[vul het land in]
- 16 Uit welk land komt uw echtgenoot / partner?
- Zelfde land als ik
 - Nederland
 - Anders, namelijk.....

17 Bent u met uw echtgenoot of partner naar Nederland gekomen?

- nee
- ja

18 Hoeveel kinderen heeft u?

.....[vul het aantal kinderen in]

19 Hoeveel kinderen zijn nog geen 18 jaar?

[vul het aantal kinderen in die nog geen 18 zijn]

20 In welk land (of landen) leven de kinderen die nog geen 18 zijn?

- Nederland
- Mijn land van herkomst
- Een ander land, namelijk.....

21 Hoe zou u in het algemeen uw gezondheid omschrijven?

- uitstekend
- heel goed
- goed
- matig
- slecht

22 Heeft u in Nederland betaalde klusjes kunnen doen of 'zwart' kunnen werken?

- ja
- nee

**Mensen verlaten hun land van herkomst vanwege verschillende redenen.
Geef aub per reden aan of dit voor u van toepassing was.**

23 Heeft u uw land verlaten omdat het er onveilig was?

Eens :__1__2__3__4__5__6__7__: Oneens

24 Heeft u uw land verlaten om met familieleden of een partner te zijn die al in het buitenland woonden?

Eens :__1__2__3__4__5__6__7__: Oneens

25 Heeft u uw land verlaten om te studeren?

Eens :__1__2__3__4__5__6__7__: Oneens

26 Heeft u uw land verlaten om te werken?

Eens :__1__2__3__4__5__6__7__: Oneens

27 Heeft u uw land verlaten om andere redenen?

Eens :__1__2__3__4__5__6__7__: Oneens

.....[leg deze andere redenen aub kort uit]

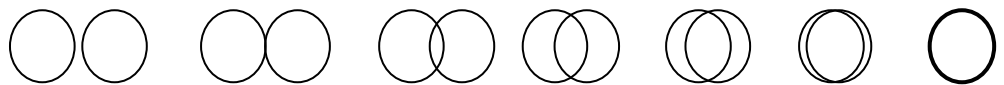
28 Hoe lang dacht u dat u in het buitenland zou zijn toen u uw land verliet?

- 0-1 jaar
- 1-2 jaar

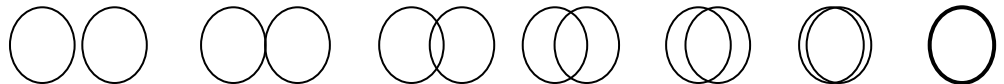
- 2-5 jaar
- 5-10 jaar
- voor altijd

Geef aub aan hoe u uw relatie ziet met de volgende groepen. Een cirkel representeert uzelf en de andere cirkel de genoemde groep.

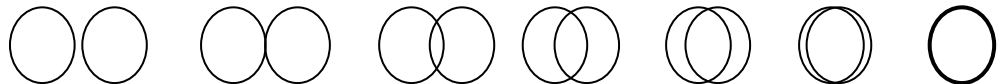
29 Uzelf en Nederlandse mensen in Nederland\

30 Uzelf en landgenoten in Nederland

31 Uzelf en landgenoten in uw land van herkomst

32 Voelt u zich thuis in Nederland?

- helemaal niet
- een beetje
- niet veel / niet weinig
- erg
- heel erg

33 Voelde u zich thuis in uw land van herkomst?

- helemaal niet
- een beetje
- niet veel / niet weinig
- erg
- heel erg

34 Heeft u heimwee?

- helemaal niet
- een beetje
- niet veel / niet weinig
- veel
- erg veel

35 Sinds wanneer woont u in dit asielzoekerscentrum [voor de decentrale groep: 'in uw woning']?

- sinds minder dan een maand geleden
- sinds 1-3 maanden geleden

- sinds 3-6 maanden geleden
- sinds 6-12 maanden geleden
- meer dan een jaar

36 Hoe bevalt het in het centrum? ['in uw woning']

.....

37 Hoe lang denkt u dat u in Nederland nog in een asielzoekerscentrum kunt blijven [decentraal: 'in uw woning']?

- minder dan een maand
- 1-3 maanden
- 3-6 maanden
- 6-12 maanden
- meer dan een jaar
- weet niet

38 Denkt u dat de Nederlandse overheid u een verblijfsvergunning zal geven?

- zeker niet
- waarschijnlijk niet
- niet zeker / niet onzeker
- waarschijnlijk wel
- zeker wel

39 Denkt u dat in de komende 12 maanden 'legaal' in Nederland mag blijven?

- zeker niet
- waarschijnlijk niet
- niet zeker / niet onzeker
- waarschijnlijk wel
- zeker wel

40 Wat gaat u doen als u een verblijfsvergunning krijgt? (bijvoorbeeld werken, studeren, een reis maken)

.....

41 Wat gaat u doen als u geen verblijfsvergunning krijgt?

.....

42 Stel u zou geen verblijfsvergunning krijgen. Is doormigreren naar een ander land dan voor u een optie?

- zeker niet
- waarschijnlijk niet
- niet zeker / niet onzeker
- waarschijnlijk wel
- zeker wel

43 Naar welk land zou u dan eventueel gaan?

- EU, namelijk.....[vul het land in]
- US / Canada / Australia
- Ander land, namelijk.....[vul het land in]

Hieronder worden een aantal vragen gesteld over de belangrijkste opties die mensen hebben als de overheid ze geen verblijfsvergunning geeft: illegaal in Nederland blijven, terugkeer naar uw land van herkomst, doormigreren naar een derde land. We zouden graag weten hoe u tegen elk van deze opties aankijkt. Soms worden er stellingen voorgelegd. Elke vraag gaat over wanneer u geen verblijfsvergunning zou krijgen. Ook gaat elke vraag over de komende 12 maanden.

44 Kunt u proberen te omschrijven hoe u zich zou voelen als u 'illegaal' in Nederland zou blijven?

.....

45 Zou u bang zijn als u in de komende 12 maanden 'illegaal' in Nederland zou blijven?

- helemaal niet
- een beetje
- niet veel / niet weinig
- erg
- heel erg

46 Zou u blij zijn als 'illegaal' in Nederland zou blijven?

- helemaal niet
- een beetje
- niet veel / niet weinig
- erg
- heel erg

47 Zou u schaamte voelen als u 'illegaal' in Nederland zou blijven?

- helemaal niet
- een beetje
- niet veel / niet weinig
- erg
- heel erg

48 Zou u zich schuldig voelen als u 'illegaal' in Nederland zou blijven?

- helemaal niet
- een beetje
- niet veel / niet weinig
- erg
- heel erg

De onderstaande stellingen gaan over als u geen verblijfsvergunning zou krijgen.

49 Het is goed voor mij om 'illegaal' in Nederland te blijven

Eens : __1__2__3__4__5__6__7__ : Oneens

50 De meeste mensen die belangrijk voor mij zijn vinden dat ik 'illegaal' in Nederland moet blijven

Eens : __1__2__3__4__5__6__7__ : Oneens

51 Als ik dat zou willen is het voor mij mogelijk om 'illegaal' in Nederland te blijven

Eens : __1__2__3__4__5__6__7__ : Oneens

52 Ik ben van plan om 'illegaal' in Nederland te blijven als ik geen verblijfsvergunning krijg

Eens : __1__2__3__4__5__6__7__ : Oneens

53 Ik zal me inspannen om 'illegaal' in Nederland te blijven als ik geen verblijfsvergunning krijg

Eens : __1__2__3__4__5__6__7__ : Oneens

1 Het is voor mij veilig om als 'illegaal' in Nederland te leven

Eens : __1__2__3__4__5__6__7__ : Oneens

54 Ik zou voldoende inkomen hebben als ik 'illegaal' in Nederland zou zijn

Eens : __1__2__3__4__5__6__7__ : Oneens

55 Ik zou acceptabele huisvesting vinden als ik 'illegaal' in Nederland zou zijn

Eens : __1__2__3__4__5__6__7__ : Oneens

56 Als 'illegaal' in Nederland zou zijn en ziek zou worden, dan zou ik voldoende medische zorg krijgen

Eens : __1__2__3__4__5__6__7__ : Oneens

57 Hoeveel contact heeft u met familie in Nederland?

- helemaal niet
- een beetje
- niet veel/niet weinig
- veel
- erg veel

58 Hoeveel contact heeft u met vrienden en kennissen in Nederland?

- helemaal niet
- een beetje
- niet veel/niet weinig
- veel
- erg veel

Er volgen nu een aantal vragen over hoe u aankijkt tegen terugkeer. [Herhalen dat het gaat over de situatie in de komende 12 maanden in het geval ze geen verblijfsvergunning zouden krijgen]

60 Hoe zou u zich zou voelen als u in de komende 12 maanden naar uw land van herkomst zou terugkeren?

.....

61 Zou u bang zijn als u in de komende 12 maanden zou terugkeren?

- helemaal niet
- een beetje
- niet veel / niet weinig
- erg
- heel erg

62 Zou u blij zijn als terugkeren?

- helemaal niet
- een beetje
- niet veel / niet weinig
- erg
- heel erg

63 Zou u schaamte voelen als u zou terugkeren?

- helemaal niet
- een beetje
- niet veel / niet weinig
- erg
- heel erg

64 Zou u zich schuldig voelen als u zou terugkeren?

- helemaal niet
- een beetje
- niet veel / niet weinig
- erg
- heel erg

65 Het is goed voor me om terug te keren naar mijn land van herkomst

Eens: __1__2__3__4__5__6__7__: Oneens

66 De meeste mensen die belangrijk voor mij zijn vinden dat ik moet terugkeren naar mijn land van herkomst

Eens: __1__2__3__4__5__6__7__: Oneens

67 Als ik zou willen zou het voor mij mogelijk zijn om terug te keren naar mijn land van herkomst

Eens: __1__2__3__4__5__6__7__: Oneens

68 Ik ben van plan om terug te keren naar mijn land van herkomst als ik geen verblijfsvergunning krijg

Eens: __1__2__3__4__5__6__7__: Oneens

69 Ik zal me inspannen om terug te keren naar mijn land van herkomst als ik geen verblijfsvergunning krijg

Eens : __1__2__3__4__5__6__7__: Oneens

70 Het is voor mij veilig in mijn land van herkomst

Eens : __1__2__3__4__5__6__7__: Oneens

- 71 Ik zou voldoende inkomen hebben als ik terugkeer naar mijn land van herkomst
Eens : __1__2__3__4__5__6__7__ : Oneens
- 72 Ik zou acceptabele huisvesting vinden als ik terugkeer naar mijn land van herkomst
Eens : __1__2__3__4__5__6__7__ : Oneens
- 73 Als ik terugkeer naar mijn land van herkomst en ik zou ziek worden, dan zou ik voldoende medische zorg krijgen
Eens : __1__2__3__4__5__6__7__ : Oneens
- 74 Ik heb gezondheidsproblemen die in mijn land van herkomst goed behandeld zouden worden
Eens : __1__2__3__4__5__6__7__ : Oneens
- 75 Ik heb familieleden in mijn land van herkomst die ik moet bezoeken omdat ze ziek zijn of misschien sterven
Eens : __1__2__3__4__5__6__7__ : Oneens
- 76 Als ik terugkeer naar mijn land van herkomst is het moeilijk om nog een keer naar Europe te komen
Eens : __1__2__3__4__5__6__7__ : Oneens
- 77 Als ik terug zou willen naar mijn land van herkomst, zou ik de benodigde papieren kunnen regelen
Eens : __1__2__3__4__5__6__7__ : Oneens
- 78 Als ik terug zou willen naar mijn land van herkomst kan ik aan voldoende komen voor de reis en om de eerste periode in mijn levensonderhoud te voorzien.
Eens : __1__2__3__4__5__6__7__ : Oneens
- 79 In welke mate heeft u contact met familie in uw land van herkomst
- helemaal niet
 - een beetje
 - niet veel/niet weinig
 - veel
 - erg veel
- 80 In welke mate heeft u contact met vrienden en kennissen in uw land van herkomst
- helemaal niet
 - een beetje
 - niet veel/niet weinig
 - veel
 - erg veel

Er volgen nu een aantal vragen over doormigreren naar een derde land [herhalen dat het gaat over de situatie in de komende 12 maanden als respondent geen verblijfsvergunning zou krijgen]

81 Het is voor mij goed om naar een derde land te gaan

Eens :__1__2__3__4__5__6__7__: Oneens

82 De meeste mensen die belangrijk voor mij zijn vinden dat ik naar een derde land moet gaan

Eens :__1__2__3__4__5__6__7__: Oneens

83 Als ik zou willen zou het voor mij mogelijk zijn om naar een derde land te gaan

Eens :__1__2__3__4__5__6__7__: Oneens

84 Ik ben van plan om naar een derde land te gaan

Eens :__1__2__3__4__5__6__7__: Oneens

85 Ik zal me inspannen om naar een derde land te gaan

Eens :__1__2__3__4__5__6__7__: Oneens

86 Denkt u dat u naar een derde land 'legaal' zou kunnen reizen?

Eens :__1__2__3__4__5__6__7__: Oneens

87 Denkt u dat u in een derde land 'legaal' zou kunnen blijven?

Eens :__1__2__3__4__5__6__7__: Oneens

Geef aub uw mening over de volgende stellingen

88 Hebben andere mensen u geld gegeven of geleend zodat u naar Europa kon gaan?

- ja
- nee

89 Het was duur om naar Europa te komen

Eens :__1__2__3__4__5__6__7__: Oneens

90 Het is de bedoeling dat ik het geld dat ik heb geleend / gekregen om naar Europa te komen nog terugbetaal

- ja
- nee

91 Stuurt u geld of goederen naar familie of vrienden buiten Nederland?

Eens :__1__2__3__4__5__6__7__: Oneens

92 Mijn familie en vrienden buiten Nederland verwachten dat ik hen geld of spullen stuur omdat ik in Europa ben

Eens :__1__2__3__4__5__6__7__: Oneens

93 Hoeveel gesprekken heeft u gehad met COA over uw toekomstmogelijkheden als uw asielaanvraag zou worden afgewezen?

- 0
- 1
- 2
- 3
- 4

- 5
 - meer dan 5
- 94 Hoeveel gesprekken heeft u gehad met DT&V (*Dienst terugkeer en vertrek*) over uw toekomstmogelijkheden als uw asielaanvraag zou worden afgewezen?
- 0
 - 1
 - 2
 - 3
 - 4
 - 5
 - meer dan 5
- 95 Hoeveel gesprekken heeft u gehad met VluchtelingenWerk over uw toekomstmogelijkheden als uw asielaanvraag zou worden afgewezen?
- 0
 - 1
 - 2
 - 3
 - 4
 - 5
 - meer dan 5
- 96 Heeft u ooit gebeld met IOM over de mogelijkheden om terug te keren naar uw land van herkomst of om naar een derde land te gaan?
- nee
 - ja, om terug te keren
 - ja, om naar een derde land te gaan, namelijk.....[vul land in]
- 97 Heeft u ooit een afspraak gemaakt met IOM om te praten over de mogelijkheden om terug te keren naar uw land van herkomst of om naar een derde land te gaan?
- nee
 - ja, om terug te keren
 - ja, om naar een derde land te gaan, namelijk.....[vul land in]
- 98 Heeft u ooit uw ambassade bezocht om reisdocumenten (passport, laissez passer) te regelen om Nederland te verlaten?
- nee
 - ja, om terug te keren
 - ja, om naar een derde land te gaan, namelijk.....[vul land in]
- 99 Heeft u ooit een aanvraag bij IOM ingediend om terug te keren naar uw land van herkomst of om naar een derde land te gaan?
- nee
 - ja, om terug te keren
 - ja, om naar een derde land te gaan, namelijk.....[vul land in]

Geef als u wilt aub wat informatie over uw stand van zaken rond uw asielaanvraag

[Slotvragen centrale groep]

100 Is er al een beslissing over uw asielaanvraag?

- ja
- nee

101 Bent u op dit moment in beroep?

- ja
- nee

102 Heeft u nog de mogelijkheid om in beroep te gaan?

- ja
- nee

103 Bent u van plan om in (hoger) beroep te gaan?

- ja
- nee

104 Heeft u nog andere aanvraag voor een verblijfsvergunning lopen (bijvoorbeeld voor gezinsvorming, gezinshereniging of ziekte)

- ja, namelijk...
- nee

105 Wilt u misschien nog iets zeggen of vragen?

[Slotvragen decentrale groep]

106 Heeft u op dit moment een geldige verblijfsvergunning?

- nee
- ja, namelijk tot.....[maand, jaar]

107 Heeft u bericht gehad dat uw verblijfsvergunning wordt beëindigd?

- nee
- ja, namelijk in.....[maand, jaar]

108 Wilt u misschien nog iets zeggen of vragen?

Hartelijk dank voor uw medewerking!

[Vragen of ze in het centrum andere mensen kennen die mee zouden willen doen]

Bijlage 2 Wervingsbrief (Engelse versie)

Received your first negative? What now?

Might your residence permit be terminated?

For you, it is important where you live. Where do you feel safe? Where can you build your life? Where do you feel at home? Should you stay in the Netherlands, or are you considering returning to your country of origin or travelling on to another country? Unfortunately, not all of these decisions are easy to make. A scientific research project is being carried out in order to learn more about these sorts of problems.

Why is this research important?

Very little is known about the desires and choices of migrants such as yourself. What does it mean when the government decides that you can no longer legally remain in the Netherlands? What effects does this have on your wishes and plans for the future? What problems do you face? Knowing something about these questions can help to minimise these problems. Unfortunately this will not change your situation, but it could help people faced with these problems in the future.

What will happen if you take part?

If you take part, pass your telephone number to your contact person at the Refugee Council / Agency for the Reception of Asylum Seekers. Moira Galloway, one of the researchers, will then call you to make an appointment. She will then visit you so that you can complete the questionnaire together. A few months later she will visit you again to find out if – in the meantime – your situation has changed in any way. You can also call Moira Galloway to make an appointment yourself. Completing the questionnaire will take around one hour and if you need a telephone interpreter to help you, this can be arranged.

Who is conducting the research?

The research is being carried out by the Research and Documentation Centre (WODC), an organisation that conducts independent scientific research on behalf of the Ministry of Justice. The research is being supervised by a commission of independent scientists from a range of Dutch universities.

Anonymity

Taking part in the research is completely anonymous. Your cooperation will not have any effect on your own situation.

Reimbursement

In appreciation of your time, you will receive a reimbursement of € 20 (2 x € 10).

Questions?

If you have any questions about the research, please contact Arjen Leerkes on 070-3701781.

Tabel A Correlatimatrix met correlaties tussen de afhankelijke en onafhankelijke variabelen

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1 Terugkeerintentie	1	0,65**	0,44**	0,45**	0,02	-0,10	-0,03	0,14	0,08	0,07	0,10	0,17	-0,53**	-0,05	-0,03	0,18	0,16	0,33**	0,19	0,21
2 Attitude ten aanzien van terugkeer	0,65**	1	0,54**	0,45**	0,12	-0,04	-0,01	0,09	0,01	-0,04	0,15	0,27**	-0,61	0,00	-0,09	-0,02	0,14	0,34**	-0,02	0,13
3 Sociale norm ten aanzien van terugkeer	0,44**	0,54**	1	0,34**	-0,07	-0,07	0,09	0,05	0,17	0,10	0,03	0,27**	-0,46**	-0,07	-0,06	0,11	0,04	0,04	-0,03	0,09
4 Gepercipieerde controle ten aanzien van terugkeer	0,45**	0,45**	0,34**	1	-0,01	-0,11	0,09	0,15	-0,01	-0,01	0,09	0,21*	-0,39**	0,04	0,01	0,44**	0,14	0,28**	0,18	0,02
5 Ook gemigreerd voor werk of studie	0,02	0,12	-0,07	-0,01	1	0,16	-0,12	-0,20*	0,01	-0,05	0,06	-0,13	0,02	-0,06	0,00	0,02	-0,12	14	-0,12	0,13
6 "Voor altijd" land van herkomst verlaten	-0,10	-0,04	-0,07	-0,11	0,16	1	-0,22*	-0,16	0,06	0,06	0,00	-0,01	0,10	0,04	0,12	0,03	0,09	0,10	-0,03	-0,15
7 Mogelijkheden circulaire migratie	-0,03	-0,01	0,09	0,09	-0,12	-0,22*	1	-0,06	-0,22*	-0,02	0,10	0,04	0,09	0,01	0,02	0,10	-0,03	-0,15	-0,04	
8 Bindingen herkomstland	0,14	0,09	0,05	0,15	-0,20*	-0,16	-0,06	1	-0,01	0,25**	-0,20*	0,06	-0,09	-0,04	-0,01	0,23*	0,15	-0,02	-0,01	-0,14
9 Migratieschulden	0,08	0,01	0,17	-0,01	0,01	0,06	-0,22*	-0,01	1	0,20*	-0,22*	-0,23*	0,01	-0,04	-0,07	-0,09	-0,14	-0,10	-0,01	-0,04
10 'Remittances'	0,07	-0,04	0,10	-0,01	-0,05	0,06	-0,02	0,25**	0,20**	1	0,15	-0,14	0,04	0,26**	0,17	0,12	0,04	0,10	0,00	0,00
11 Bindingen Nederland	0,10	0,15	0,03	0,09	0,06	0,00	0,10	-0,20*	-0,22	0,15	1	-0,07	-0,01	0,26*	0,24*	-0,06	0,07	0,37**	-0,05	0,31**
12 Gepercipieerde soc. ec. levenskansen herkomstland	0,17	0,27**	0,27**	0,21*	-0,13	-0,01	0,04	0,07	-0,23*	-0,14	-0,07	1	-0,22*	0,02	0,01	0,24*	0,52**	0,05	-0,06	0,16
14 Gepercipieerde kwaliteit illegaal verblijf	-0,05	0,00	-0,07	0,04	-0,06	0,04	0,01	-0,04	-0,04	0,26**	0,22*	0,02	-0,10	1	0,05	0,11	0,12	0,16	-0,08	0,03
15 Ingeschatte kans op legaal verblijf	-0,03	-0,09	-0,06	0,01	0,00	0,12	0,02	-0,01	-0,07	0,17	0,24*	0,01	0,04	0,05	1	0,16	0,04	0,23*	-0,09	-0,09

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
16 Mogelijkheden tot het regelen van reisdocumenten	0,18	-0,02	0,11	0,44**	0,02	0,03	0,16	0,23*	-0,09	0,12	0,06	0,24*	0,15	0,11	0,16	0,1	0,23*	0,14	0,10	-0,08
17 Bij terugkeer voldoende geld voor reis en eerste levensonderhoud	0,16	0,14	0,04	0,14	-0,12	0,09	0,10	0,15	-0,14	0,04	0,07	0,52**	0,13	0,12	0,04	0,23*	1	0,05	0,11	0,03
18 Gezondheid	0,33**	0,34**	0,04	0,28**	0,14	0,10	-0,03	-0,02	-0,10	0,10	0,37**	0,05	-0,24*	0,16	0,23*	0,14	0,05	1	-0,12	-0,03
19 Hoger beroep/ bericht gehad van verblijfsbeëindiging	0,19	-0,02	-0,03	0,18	-0,12	-0,03	-0,02	-0,01	-0,01	0,00	-0,05	-0,06	-0,00	-0,08	-0,09	0,10	.11	-0,12	1	-0,04
20 Heeft gesproken met DT&V	0,21*	0,13	0,09	0,01	0,13	-0,15	-0,04	-0,14	-0,04	0,00	0,31**	0,16	-0,01	0,03	-0,09	-0,08	0,03	-0,03	-0,04	1

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$.

Tabel B Reductie van variabelen door middel van factoranalyse

	Cronbach's alpha	Eigen- value	Factor- ladingen
<i>Levenskansen herkomstland (veiligheid)</i>	0,61	1,48	
Veiligheid terugkeer			0,86
Bang zijn terugkeer			0,86
<i>Levenskansen herkomstland (sociaaleconomisch)</i>	0,87	2,39	
Adequaat inkomen terugkeer			0,9
Adequate huisvesting terugkeer			0,9
Adequate gezondheidszorg			0,86
<i>Bindingen herkomst</i>	0,62	2,14	
Hoogst afgeronde opleiding herkomstland			0,77
Contact familie in herkomstland			0,7
Ooit gewerkt in herkomstland			0,66
Kinderen in herkomstland			0,58
Contact vrienden in herkomstland			0,54
<i>Factor 'remittances'</i>	0,62	1,45	
Stuurt geld / goederen naar herkomstland			0,85
Familie en/of vrienden in herkomstland verwachten geld / goederen			0,85
<i>Bindingen Nederland</i>	0,63	2,35	
Beheersing Nederlands			0,78
Contact met vrienden / kennissen in Nederland			0,71
Identificatie met Nederlanders in Nederland			0,59
Hoogst afgemaakt opleiding in Nederland			0,56
Identificatie met landgenoten in Nederland			0,5
Contact met familie in Nederland			0,44
Thuis voelen in Nederland			0,37
<i>Ingeschatte kans op legaal verblijf</i>	0,80	1,68	
Denkt u dat u een verblijfsvergunning zult krijgen?			0,92
Denkt u dat u de komende 12 maanden legaal in Nederland mag blijven?			0,92
<i>Perceptie kwaliteit illegaal verblijf</i>	0,72	2,62	
Beoordeling huisvestingssituatie illegaal verblijf			0,77
Beoordeling inkomenssituatie illegaal verblijf			0,71
Beoordeling veiligheid illegaal verblijf			0,66
Beoordeling gezondheidszorg illegaal verblijf			0,65
Schuldig voelen over illegaal verblijf			0,51
Schaamte voor illegaal verblijf			0,47
Bang zijn voor illegaal verblijf			0,43

Tabel C Gemiddelde score op terugkeerintentie naar de score op de levenskansen herkomstland veiligheid, gezondheid en 'hoger beroep of verbijfsbericht en gesprek DT&V'

	Gemiddelde	Aantal
<i>Gepercipieerde veiligheid</i>		
-0,5	1,3	77
-0,5	1,0	1
-0,0	1,7	3
0,2	1,3	8
0,7	2,9	4
0,9	1,0	1
0,9	4,5	1
1,6	1,0	1
2,0	5,0	1
2,1	4,0	1
2,2	1,0	1
2,3	4,0	1
2,3	2,5	2
2,7	3,5	1
3,7	7,0	1
3,8	6,0	1
4,3	7,0	1
<i>Gezondheid</i>		
1 ('slecht')	1,1	27
1,5 (geschatte gezondheid)	1,0	1
2 ('matig')	1,5	24
3 ('redelijk')	1,8	34
3,4 (geschatte gezondheid)	4,0	1
4 ('uitstekend')	1,2	7
5 ('uitstekend')	2,8	12
<i>Naderend illegaal verblijf</i>		
geen hoger beroep, geen bericht van verblijfsbeëindiging, geen gesprek DT & V	1,7	95
hoger beroep of bericht van verblijfsbeëindiging en gesprek DT&V	1,8	11

Tabel D Belangrijkste beschrijvende statistieken voor op diverse (relatief) objectieve indicatoren voor veiligheid in de decentrale en centrale groep

	N	Minimum	Maximum	Gemiddelde	Standaarddeviatie
<i>Decentrale groep:</i>					
Sterftecijfer volwassenen (15-60 jaar) per 100.000 inwoners (2006)	24	296	508	422,6	69
Sterftecijfers wegens verwondingen gestandaardiseerd voor leeftijd per 100.000 inwoners (2002)	24	116	301	216,5	72
Aantal directe conflictdoden per jaar per 100.000 inwoners (gemiddelde 2004- 2007)	17	0,07	65	11,1	21
Politieke rechten in jaar van vertrek	24	2	7	4,9	1
Civiele vrijheid in jaar van vertrek	24	2	7	5,0	1
Politieke rechten in 2008	24	2	7	4,4	2
Civiele vrijheid in 2008	24	2	7	4,5	1
<i>Centrale groep:</i>					
Sterftecijfer volwassenen (15-60 jaar) per 100.000 inwoners (2006)	84	111	508	307,5	146
Sterftecijfers wegens verwondingen gestandaardiseerd voor leeftijd per 100.000 inwoners (2002)	83	25	301	125,1	57
Aantal directe conflictdoden per jaar per 100.000 inwoners (gemiddelde 2004-2007)	57		65	11,9	21
Politieke rechten in jaar van vertrek	84	2	7	5,8	1
Civiele vrijheid in jaar van vertrek	84	2	7	5,5	1
Politieke rechten in 2008	84	1	7	5,4	1
Civiele vrijheid in 2008	84	2	7	5,2	1

Bijlage 4 Verantwoording schatting ontbrekende waarden

De vermoedelijke score op de ontbrekende waarden zijn meestal geschat door middel van multi-pele lineaire regressie. Bij sommige factoren, zoals de binding met Nederland, kwam het voor dat een respondent niet op alle relevante items een score had waaruit de factor is afgeleid. In dat geval is de score op de factor voorspeld aan de hand van de relevante vijf of zes vragen die de betreffende respondent wel had beantwoord. Een soortgelijke methode is toegepast om ontbrekende scores te schatten bij enkelvoudig gemeten variabelen. Stel bijvoorbeeld dat de gezondheid van een respondent niet was ingevuld dan kon daarvan niettemin een, tot op zekere hoogte, gefundeerde schatting worden gemaakt op basis van relevante kenmerken die wel bekend waren, zoals de leeftijd, werkervaring, de mate van sociale contacten en het kindertal. Bij deze methode wordt de score indirect ontleend aan het verband tussen deze kenmerken en gezondheid in de onderzoeksgroep als geheel. De genoemde variabelen bleken in de onderzoeksgroep namelijk significante voorspellers van gezondheid te zijn. De centrale afhankelijke variabele (terugkeerintentie) bleek twee ontbrekende waarden te hebben (zie ook figuur 1, N=106). In één geval was een van de twee gebruikte items wel ingevuld, zodat die score kon worden gebruikt om de respondent in te delen in de categorie 0 of 1. In het andere geval waren beide items niet ingevuld, maar kon de respondent worden ingedeeld aan de hand van informatie van de interviewer (categorie=0). Respondenten met een ontbrekende waarde bij een variabele uit de theorie van gepland gedrag bleken een lage terugkeerintentie te hebben en zijn op de betreffende variabelen tot de 0-groep gerekend.

Hieronder staat met welke variabelen de ontbrekende waarden zijn geschat, voor zover er gebruik is gemaakt van lineaire regressie.

Bindingen herkomstland (6 ontbrekende waarden)

Model 1. Identificatie landgenoten in land van herkomst; hoogste opleiding in land van herkomst; contact met familie in land van herkomst; contact met vrienden en kennissen in land van herkomst ($R^2=0,84$)

Model 2. Identificatie landgenoten in land van herkomst; Zou u blij zijn als u in de komende 12 maanden zou terugkeren?; Partner in herkomstland?; Verblijfsduur in Nederland ($R^2=0,20$)

Bindingen Nederland (1 ontbrekende waarde)

Model 1. Hoe goed spreekt u Nederlands?; Wat is de hoogste opleiding die u heeft afgemaakt in Nederland (los van taalcursussen)?; Hoeveel contact heeft u met vrienden en kennissen in Nederland?; Voelt u zich thuis in Nederland? ($R^2=0,89$)

Gepercipieerde levenskansen illegaal verblijf (9 ontbrekende waarden)

Model 1. Het is voor mij veilig om als 'illegaal' in Nederland te leven; Ik zou acceptabele huisvesting vinden als ik 'illegaal' in Nederland zou zijn; Ik zou voldoende inkomen hebben als ik 'illegaal' in Nederland zou zijn; Zou u bang zijn als u 'illegaal' in Nederland zou blijven?; Zou u blij zijn als u 'illegaal' in Nederland zou blijven?; Zou u schaamte voelen als u 'illegaal' in Nederland zou blijven?; Zou u zich schuldig voelen als u 'illegaal' in Nederland zou blijven? ($R^2=0,95$)

Model 2. Het is voor mij veilig om als 'illegaal' in Nederland te leven; Ik zou acceptabele huisvesting vinden als ik 'illegaal' in Nederland zou zijn; Ik zou voldoende inkomen hebben als ik 'illegaal' in Nederland zou zijn; Als ik 'illegaal' in Nederland zou zijn en ziek zou worden, dan zou ik voldoende de medische zorg krijgen; Zou u blij zijn als u 'illegaal' in Nederland zou blijven?; Zou u schaamte voelen als u 'illegaal' in Nederland zou blijven?; Zou u zich schuldig voelen als u 'illegaal' in Nederland zou blijven? ($R^2=0,98$)

Model 3. Zou u bang zijn als u 'illegaal' in Nederland zou blijven?; Ik zou acceptabele huisvesting vinden als ik 'illegaal' in Nederland zou zijn; Ik zou voldoende inkomen hebben als ik 'illegaal' in Nederland zou zijn; Als ik 'illegaal' in Nederland zou zijn en ziek zou worden, dan zou ik voldoende de medische zorg krijgen; Zou u blij zijn als u 'illegaal' in Nederland zou blijven?; Zou u schaamte voelen als u 'illegaal' in Nederland zou blijven?; Zou u zich schuldig voelen als u 'illegaal' in Nederland zou blijven? ($R^2=0,96$)

Model 4. Zou u bang zijn als u 'illegaal' in Nederland zou blijven?; Ik zou acceptabele huisvesting vinden als ik 'illegaal' in Nederland zou zijn; Ik zou voldoende inkomen hebben als ik 'illegaal' in Nederland zou zijn; Als ik 'illegaal' in Nederland zou zijn en ziek zou worden, dan zou ik voldoende de medische zorg krijgen; Zou u blij zijn als u 'illegaal' in Nederland zou blijven?; Zou u schaamte voelen als u 'illegaal' in Nederland zou blijven?; Het is voor mij veilig om als 'illegaal' in Nederland te leven. ($R^2=0,97$)

Model 5. Het is voor mij veilig om als 'illegaal' in Nederland te leven; Ik zou acceptabele huisvesting vinden als ik 'illegaal' in Nederland zou zijn; Ik zou voldoende inkomen hebben als ik 'illegaal' in Nederland zou zijn; Zou u bang zijn als u 'illegaal' in Nederland zou blijven?; Als ik 'illegaal' in Nederland zou zijn en ziek zou worden, dan zou ik voldoende de medische zorg krijgen. ($R^2=0,92$)

Model 6. Ik zou acceptabele huisvesting vinden als ik 'illegaal' in Nederland zou zijn; Ik zou voldoende inkomen hebben als ik 'illegaal' in Nederland zou zijn; Zou u bang zijn als u 'illegaal' in Nederland zou blijven?; Zou u blij zijn als u 'illegaal' in Nederland zou blijven?; Zou u schaamte voelen als u 'illegaal' in Nederland zou blijven?; Als ik 'illegaal' in Nederland zou zijn en ziek zou worden, dan zou ik voldoende de medische zorg krijgen ($R^2=0,90$)

Model 7. Het is voor mij veilig om als 'illegaal' in Nederland te leven; Ik zou acceptabele huisvesting vinden als ik 'illegaal' in Nederland zou zijn; Ik zou voldoende inkomen hebben als ik 'illegaal' in Nederland zou zijn; Zou u bang zijn als u 'illegaal' in Nederland zou blijven?; Zou u blij zijn als u 'illegaal' in Nederland zou blijven?; Als ik 'illegaal' in Nederland zou zijn en ziek zou worden, dan zou ik voldoende de medische zorg krijgen; Zou u zich schuldig voelen als u 'illegaal' in Nederland zou blijven? ($R^2=0,98$)

Model 8. Zou u bang zijn als u 'illegaal' in Nederland zou blijven? Zou u blij zijn als u 'illegaal' in Nederland zou blijven?; Geslacht ($R^2=0,26$)

Gepercipieerde kans op legaal verblijf (N=14 ontbrekende waarden)

Model 1. Denkt u dat de Nederlandse overheid u een verblijfsvergunning zal geven? ($R^2=0,84$)

Model 2. Denkt u dat de komende 12 maanden 'legaal' in Nederland mag blijven?
($R^2=0,84$)

Voldoende middelen voor terugreis en eerste levensonderhoud bij terugkeer (5 ontbrekende waarden)

Model 1. Bindingen Nederland, Bindingen herkomstland, In NL wit of zwart gewerkt
($R^2=0,05$)

Gepercipieerde mogelijkheden om reisdocumenten te regelen (N=7 ontbrekende waarden)

Model 1. Wat is de hoogste opleiding die u heeft afgemaakt in uw land van herkomst?; Ook naar NL / Europa gekomen voor werk of studie; Verblijfsduur Nederland; bindingen herkomstland ($R^2=0,07$)

Remittances (N=1 ontbrekende waarde)

Model 1. Bindingen herkomstland, verblijfsduur ($R^2=0,10$)

Gezondheid (N=2 ontbrekende waarden)

Model 1. Bindingen herkomstland; bindingen Nederland; In Nederland wit of zwart gewerkt; leeftijd; aantal kinderen; ooit gewerkt in herkomst ($R^2=0,24$)

Levenskansen herkomstland (sociaaleconomisch) (N=5 ontbrekende waarden)

Model 1. Ik zou voldoende inkomen hebben als ik terugkeer naar mijn land van herkomst; Als ik terugkeer naar mijn land van herkomst en ziek zou worden, dan zou ik voldoen de medische zorg krijgen ($R^2=0,95$)

Model 2. Ik zou voldoende inkomen hebben als ik terugkeer naar mijn land van herkomst; Ik zou acceptabele huisvesting vinden als ik terugkeer naar mijn land van herkomst ($R^2=0,94$)

Levenskansen herkomstland (veiligheid) (N=2 ontbrekende waarden)

Model 1. Zou u bang zijn als u in de komende 12 maanden zou terugkeren?
($R^2=0,74$)